

ქართველ მაჰმადიანთ

ცხოვრება

გამოცემული

ვიქტორ შალაშვილის მიერ

ქართველ მაჰმადიანთ

ცხოვრება

აკინძული

ზ. ჭიჭინაძისაგან

თფილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა ვ. რუხაძისა, გაბაევის შესახვევი, № 1

ქართველ მაჰმადიანთა ლოცვები

ქართული ანბანი

ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, ჟ, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, დ, ო, პ, ჟ, რ,
ს, ტ, უ, ფ, ქ, ღ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ჭ, ხ, ჯ, ჰ, ღ.

დილის ლოცვის წესი:

საბაზ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
საბაზ ნამაზის ორი მუხლი ფარძი.
ნიეთი მიქნია საბაზ ნავაზის სუნეთი.
დავდექი ყივლეზე, მივჰყევი ყურაანს.
ღმერთის რიზაიდი, ელააჰუ ექბერ.

შუადღის

ოთხი მუხლი სუნეთი უმანდელი.
შუა დღის ოთხი მუხლი ფარძი.
შუა დღის ორი მუხლი სონდუნქი სუნეთი.
იქინდის ოთხი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის სამი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
იასის ოთხი მუხლი ფარზი.
იასის ორი მუხლი სუნეთი.
სამი მუხლი ვითარი – ვაჯიბი.

-4-

არაბული ნიით

ნევეითუ ენ უსული, სელაათე ფეჯრი სუბჰეს.
სუნეთი იყთიდანე ბილ ყურალ აზიმ ველი.
რიზა ილაჰიმ ალათე ალა ელაჰუ ექბერ.

ელააჰუ ექბერ, სუბ ჰანე რობილი აზიმ. (სამჯერ
თქვას).
სემი ალაჰმულ, ჰემიდე. (გაიმართოს).
ელაჰუ ექბერ. (სეჯდეზე წავიდეს.)
სუბჰანე რბოლე ეელა (სამჯერ თქვას).
ელააჰუ ექბერ. (ადგეს და გაიმართოს)
ელაჰუ ექბერ. (კილო შეჯდეზე წავიდეს.)
სუბ ჰანე, რობილე აზიმ. (თქვას).
ელაჰუ ექბერ, ელააჰუ ექბერ! (თქვას და გაიმართოს).

ლოცვის დუასი

საბას ნამზნ დუასი. საბახ ნამზის დუასი

ელაფუმე ეჯყელენი, სებადენა სებადენს სალიი
ხინინ, ველისა ნენა, ლისანზე ზაქირიი, ვეყლუვენა ყუ-
ლეველ ხაშაყინ ვეებდანენა, ებდანელ მუთე ყინ. ელაფუმე
ეხდიზნა შინშერილ ინსანი ვედერ ბელ ლისჰნი, ქეიდემ
შეიჰყანა, ვეფითნეთულ ახიზის სემანი, მინზე ვალილ ომანი,
ბიჰაყლ ყურანიი ბირაჰ მათიქე ერამერ რაჰმილ.

-5-

საბას ნამზის

სუბჰანე ქელჰაუმე, ქელჰაუმე ვეზიდე მედიქე, ვეთეზარე
ქეს მუქე, ვეთე ალაა ჯედ დუქე, ვეელა ილაჰე ღეირუჯლე,
ეყუზუ ბილადი მინემ შეიჰტყანირ, რეჯიმ ბისმილაადირ. რახ-
მანაირ რახიმ.

ელჰემდულილაი რობილ ალე მინეემინე ერამმანით რადიმ,
მალიქი ევ მიდინი, იააქენე ბიდიუ, ვეიაქე ნესთეყინ იდდინე
სირატყელ მესტეყიმე, სვირმტყელ ლედინე ენე ეემთე, ალე-
იდიმ ღერილ მეღდუბი, ალეიდიმ ველედ დუალიინ ამინ.

ინა ეტყეინა ქელქეუ სერფე სელილი რობიქე ვენ ჰალრ
ინე შანიდე ჰუველბეიერ.

ყულ ფულაჰუ ეხედ ალაჰეს სხენთე ლემიელთი, ველე მიულედ, ვალემი ქულემუ ქუფუკენეხედ.

სფხანი ქელაჰუმე ვეზიხენდიკე, ვეთე ყალაჰეთ უქე, ვი-ჯილე სენა უქე ველა ილაეჰს ხეირუქ.

ეთეხიათუ ლილად ვისხილევათუ, ვეტყვიათუ სილამ, ყალეიქემ, ევიჰენევიყ, ვიხარ მეთულაი ვე ბერქათ ეს სილა-ამუ ყალეინა, ვიყელა ყივა დი ლასი სხვა ლახინ.

ეჰხედუ ელა ილაჲ. ილა ელა ვეჰმჰედუ ენე მაჰმედენ აბდუჰუ ვერესულუიჰუ.

ალაჰუმე სხველი, ყელა მუხამედ ვიყლა ალი მუხამედ,

-6-

ქემა სხვილიდე, ყელა იბრაჰიმე, ყელალი იბრაჰიმე ვინექე ზემიდუნ მეჯით.

ალაჰუმე ბარიიქ, ყელა მუხამედინ, ვყელა ალი მუხამედ, ქემა ბარიქდე, ყელა იბრაჰიმე, ყიყლა ალი იბრაჰიმე ინექე ხემიდინ მეჯით.

ინეტყვიანე, ქელქუმერე, ფესხვილი როჰიკე ვენეხერ-ინე ხაანი, ექე ჰუველ ებტერ.

ლილადი ყურეისი, ილადი რიხლეთესი, თაიფვესხვეით ფეილეს ბუდუ რუჰე, ჰაზელ ბეითილეზი, ეტყვიდუ მინჯუყი ამენეჰუმ მინხეუფ.

ველეუსერი ლეფიყურენი, ინედეისაა ლეფთი ნუსრინ

ინელეზი ვმენუ ვიყი მილუსხალი ხაატი ვენევა ეხოზილ ჰუი
ვეთევა სოზის სხვეზრი.

წყლის დაღვეის დროს ღმერთო! შემიწყალე,
დამთქნარებას: ღმერთო! დამიფარე.
ცხვირის ცემის ღმერთო! მიშველე.
რამე საკვირველებაზე. ელააჰ, ღმერთო! ღმერთო!

პირველი ლოცვა

ღმერთი შენგან რაზი გახლა, ავი კაცის შერიდამ ღმერთმა დაგიფაროს. ამ დუნიას კაი სიცოცხლე მოგცეს ღმერთმა. საიქიოს ჯეენეთის კარზე პირ თეთრათ მიგიყვანოს და შესულიყო, იმ ფერი იღბალი მოგცეს ღმერთმა.

-7-

სადილის წინ

ზისმილაჰი, დიდება შენდა ღმერთო.

მიცვალეზულის ლოცვა. (ხოჯა იტყვის).

მეზობლებო! ძმანებიზ ეს კაცი, იახოთ მანდილოსანი, როგორ იცოდით, ქვეყნიერობაზე, მეზობლის სამსახური იყოს, თუმცა ღმერთის სამსახური იყოს?

ხალხი იტყვის

ღმერთმა აცხონოს, ჩვენი დანახულობით და მოხდენილობით, ეს კაცი, იახოთ ქალის ნაქმნარობა ჩვენ გონჯი არაფერი ვიციით.

ბაირამის ლოცვა (მოლა იტყვის).

ღმერთმა ბაირამი და კაი დღეები კაი ქეიფით მოგასწროთ, ბროლი წელი გაგითენოსთ.

რემეზანის (მარხვის) ლოცვა.

ღმერთის ხვეწნით ზუბერაქი კაი დღეები რემეზანი ღმერთმა მოგასწროს და ყაზულ გიქმნას.

მაჰმადის ლოცვა

(ხოჯა მინარიდამ იძახის)

ლა ილააჰე, ილა მუჰამედურ, რუსულულა ეშჰედუნ, ენლა
ილაჰე, ილელ ლაჰუვე ეშჰედუ, ენნე მუჰამედენ აბდუჰუ
ვერსულუჰუ.

-8-

იჩერსინდე ოლან იფთითალ თექზირ ყიამ ყირაანთე რუ-
ქუმ სუცუდ ყედ იეხირი ნდეთე შეჰუდი ოყიაჯალ მიუდაალი
ოთურმაქ.

ქართული

შიგნიდამაი შეერთი იფთითა თექზირის ქნაი, ფეხზედ
დადგომა, ყურანის კითხვა, რუქუზე წასვლა. შეჯდესი ქნა.
ბოლო დროს ეთეიათის ეშჰედურის კითხვის დონეთი დაჯდომა.

ისლამუნ შეერთო ყაჩდურ ბეშდურ. ხუთი არის.
ნელინე ნედურ. რაი და რა არის,
სეუმუ სვლაად ჰაჯუ სეექაად.
ქელი მეი შეჰადეთ.
სოვმუ ორუჯ. მარხვის თმენა.
სელათ _ ლოცვა.
ჰაჯ. ქაბეს წასვლა.
ზექად. ზექადის მიცემა.
იმანუნ შეერი ყაჩდურ. ალიი დურ,
ამენეთუ ბილაადი, ბენელაჰე თეაალე.
ინანდუმ ვარდურ, ბირ დურ შერიქი.
ვენეზილი იოხტურ.

მექანდან მენეჰსდურ

ამენ თუ ბილაჰი. მე ღმერთი დავიჯერე, ვირწმუნე,
ერთი არსი.
უმალი არა აქ, სოულუნი არა აქ, აქანია, იქინაი, არა
მასთან, ყოვლგან ბრძანდება.

-9-

ვემელაი იქთიდ ველ იქელ ერე ინანდუნ ვარ დურ ეგა-
ზლარ იჩმაზლარ.
ალარდა ელქელქუ ვედი შილუქ ოხტურ.

ვექუთუბი ჰი დეხი ქითაბლარნე ინანდუნ, იუზდორდ ქითაბდურ იზი სუჰუფ დორდ ბოუქ ქუთუბ დურ.

ვექუთუბი-ჰი-კილოვ ქითაბები დევიჯერე, აზდა ოთხი ქითაბი არის, ასი სეიფე ოთხი დიდრვანი ქითაბი არის. დევიჯერე. ვირწმუნე.

ვერსულუდი, დეხი ფელამბარლე რინე ინანდუმ ჯემიიუი ფეილემბარლე ჰადურ ეველი ადემალ ეიას სელამ აზირ ბი-ზუმ ფეილემბარუმოზ ჰამედ მუჰამედნელ მუსტეყეფაა სელაჰუ თაალა ალეიდ ვესლენდურ.

ვერუსულდი,.. კილოვ ფელამბარები დავიჯერე, ყველა ფელამბერები გამჩენელი ღმერთის გამოგზავნილები ბრძანდებიან.

უმალო, ადემალის სელმი. ბოლოს დროს ჩვენი ფელამბარები მაჰამედ, მუსტაფა, შალალაჰუ, თეალა, ალეიდ ბეჰლემ-ვერჩუქ ფელამბერი ბრძანდება. ვირწმუნეთ.

ველი ეუმლი ახალი ეხი ყიამეთ უნინე ინანდუმ ყიამეთ ოლჯადურ.

ველი ეუმლ ახლირი. კილოვ დევიჯერე, რომ ყიამეთი იქნას, დუნია დაიქცეს უნდა.

-10-

ვებილ უდერი ხეირიდი ვემერიდ, მინელად თეყლა ფეხი ელაჰუ თეალალუნ თეუდირნე, ინანდუმ ხეირიდა ელაჰდან-დურ ხეირე რიზარი ვარდურ შერე რიზასი ოხტურ.

ვებელე უედესი ხეირი ვეშერიდი თელა. კილოვ გამჩენელი ღმერთის თეყდური დევიჯერე, ხეირიც მისგან არის, შერიც მისგან არის, ხეირზე ნება აქ, შერზე ნება არა აქ.

ნამაზუნ შერთლერი ონ იქი დურ, ალთისი ტაშრასინდე, ალთისი იჩერსინდე, ტაშრასინდე ოლან-ჰედესდინ ტეჰარედ, ნეჯაასე თანდან ტეჰარედ სეთრულ ავურეთ, ისთიუბ ბალულ ყივლე ვახტინი ბილმაქ ნიეთ ითმაქ.

ქართული ლოცვის შერთევი თორემაო არს, ექვსი გარედან, ექვსი შიგნიდამ, გარედამ შეერთი დაპილწულიდამ გარეცხვა და გაბანვა. აბდესის აღება, ტანი და ფეხის ჩაცმა. ყივლეზე მიტრიალება. ვახტის ცოდნა. ნიეთის ქნა.

იჩრისდენ ოლან იფთითახ თექბირ ყიან ყირათუ რუქუ სუჯუდ ყეედი სხირინდე თეშიჰუდუ ოყიაჩაყ მიილარი ოთურმაქ.

ქართული შიგნიდამ შერთებულ უმაღზე თექბირის ქნაი, ფეხზე დადგომა, ყორანის კითხვა, რექუზე წასვლა. შეჯდეს ქნაი. ბოლოს დროს ეთეჰიათი ეშე დუის კითხვის დონეთ დაჯდომა.

აბდესუმ ფარამლარი თორთლურ ევლუაზინი იახმაქ, იუბი ბითუმიმდენ, ჩემესი ალთინ ეყადარა.

-11-

ქართული აბდესის ფარმა ოთხი არის, უმაღზე პირის დაბანა შუბლიანა კისერში ჩამოსვლამდი.

იქინდის ყოლეინ იეხმაქ ბირ სეგირელ ბერაბერ.

ქართულა კლავის დაბანა დირსე მიანათ მოსაკაკავ მისვლამდე.

უჩანჯისი ბაშინუნ, დორთ ბოლუგინდან, ბირ ბოლუქინ მესაიმამაქ.

ქართული მესამე ფარძი თავის მეოთხედი შუბლის კერძოიანისკ ვიპის ქუნაი.

თათრული დორდ ინჯისი აიაელარინი, აიაღლარინი, იახმაქ, თოფულლერი ბერაბერ.

ქართული მეოთხე ფარ ფეხის დაბანა კოჭებანა.

ღუსულმ ფარძი ყუჩდურ, აღზინე უჩგერ ტოლი ტოლი სუვირმაქ ბუნონე მინხერი ნეყადარ სუვარ მაქ ჯუმლე ბედნენ ეხამაქ.

ქართული ღუსლის ფარძი სამი არის: პირში სავსე სამი ჯერლი. საფსე საფსე პირში წყლის მიცემა.

ცხვირში სამი ჯერლი კარგა მინხერზე მისვლამდი წყლის მიცემა, მთლათ ტანის დაბანა, ისე რომ ერთი ბეწვის შრალად არ დარჩეს.

-12-

წყლის სიშორის დროს. თემინუნ შერთი იქდურ ბირდებარი იუზიჩუნ ბირდებარი ყოლირიჩუნ.

ქართული თემიმის ფარძი ორი არის, ერთი დერბი პირიზა, ერთი დერბი კლავებისა.

ბონინი მეს ითმახდა, ელაჰუმე ეყთიყერეყე-ბეთი მინენარი, ვესლასინე ლეველე უღლად ვესლასილე ველი ეღლა.

ქართული მარჯვენა ფეხის დაბანის ხანს: ელაჰუმე სებით ყედემი ელეს სირატინ ევმე თეზულ სედემეილესი. რატინე, ევმე თეზელ ფიდილ ეყდან სოლა იაღინი ეიაქმაქდა.

ქართული მარცხენა ფეხის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელენი სეიყინე მეშქურანე, ვეწდენებენ მეღაურენ, ვეყმელენ, მეზურელნე, ვეთი ჯარეთენ ლენტებურაა.

ელაჰუმე ეჯყელინი სეიენ მეშზურენ ველზენებენ მეღაურენ, ვეყმელენ, მეყზულენ ვეთიჯარეთენ ლენ თებურაა.

ღუაბდურ აბდუსუნ ახირიდენ ოყნაჯაუ დუბლურ.

ქართული აბდესის ბოლოში საკითხავი დუა აგეა. ელაჰუმე ევილინი მინეთ თეზაბინე, ვეჯელინი მინელ მუთეტაონე, ვეჯყელინი მინყიფადიქეს სალეიდანე ვეჯელინი მინელედინე ლა ხეუფუნ. ალედი ველააუმ ეაეენუნ.

უჯუდი ბიზუნუბი ეიუმე თუ სვიდ ჰუჯუდ ეყდაიქე ეშე-

-13-

დუ ელაა ილაჰე ილეღააუ ვეშჰელუენე მუჰამედენ ებდეჰუ ვერსულუაუ სად ყოლონი ეიაქმაქდა.

ქართული მარჯვენა კლვის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ეყტვინი ქითაბი ბიმენი ვეჰასიბინი ჰისააბენ სირაა. სოლყოლილი ექმამდი.

მარცხენაი კლავის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ლათუტყვინი ქითაბი ბისმილაი ველიამინ, ვერაე ზეიქე, ველა თუდასიბანი

ჰსააბენ შედიდა ბაშინინ მეს ითმახდა.

—

ქართული თავის მესხის ქნის ხანს ელაჰუმე ღრეშინინ ბი ვეჰმედიქე ვენზილ აელეიე მიმზერქათიქე.

—

ყელაყლარინი მესხიაქმაქდა _ ყურის მესხის ქნის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელენი ესეთე მიყუნელ ყევლე, ფეიეთე ბიყუნე ესენჰუ.

—

აბდესის დაწყების დუასი (ხელის ბანა)

ეუზუბილადი მინე შეიტჰანირ რეჯიმ, ბისმილადი რადმან-ნირ რადიმ, ბისმილადი აზიმ ვადლ დამდულილადი, ყელადინლი ისლამ ყელათეუფიყილ იმან ყელა იდაეთირ რადმან, ელხემ-დულილადი ყელადინლი ისლამ ყელაუთე უფიყილ იმან, ყელა იდათეთ რადმან ელხემდულილა დილეზი, ჯეყელელ მათე ტყეჰურენ ვეჯეყელელე ისლაამე ნურა.

—

აღზინე სურიმაქდა. პირში წყლის მიცემის ხანს ელაჰუმე, ეყინყელად თოლავეთიქ ვეზიქიქე ვეშურიქე მინე სურმაქდა.

-14-

ცხვირში წყლის მიცემის ხანს.

ელაჰუმე ერიდნიი რაიეხთელ, ჯენეეოი ვერზუნნი მინე-ყიმდი, ველათუიდნი მირაა ეხთინარ ნევეი თულ ღუდუე ელი-რეფიულ ჰედეს იუზუნნი ეიქმაქდა.

—

პირის დაბანის ხანს, ელაჰუმე, ბეიდ ვეჯადი ელაჰუმე ბეიდ ვეზდი ბინეურიქე, ევმეთუბეიდ ჰუჯუდი ევლაი იქე ველათუსევიდ უჯუდი ბიზუნუბი ეიუმე თუსევიდე, ჰუჯუდი ეყდაიქეშე დუ, ელაა ილაჰე ილელა ლადუ ვეშჰედუ ენე მუჰამედენ, ებდუჰუ ვერსულუჰუ სად ყოლინი ეიაქმაქდა.

—

„ელხემ დულილადი“ ქართულათ.

ღმერთო! ცისა და დედამიწის შემდგენელო და ყოველი

სულიერი და უსულო არსების დამზადებელი, შენ იყავ ჩემი
პატრონი, დამიფარე და შემდეგ სიცოცხლისა მაცხოვრე მე. ამინ.

წმიდაო დიდო მოციქულო მაჰმადო და ყველა მოციქუ-
ლებთან თანასწორო შენ მიშველე მე.

მაჰმადის ლოცვა „ლა ილაე“

არ არის ღმერთი თვინიერ მისი და მის ერთათ ერთის
მოციქულის მაჰმადის. დღეის შემდეგ შემოვალ მის მფარვე-
ლობის ქვეშ და ვალიარებ მის სარწმუნოებას. ამინ.

ქართველ მაჰმადიანთა ლექსები

თ ა მ ა რ დ ე დ ო ფ ლ ი ს ლ ე ქ ს ი

ათასი კაბა ყმა მყავდა, ყველანი ოქროს ღილითა,
ვაჭმევდი დედალ ხოხობსა, ვასმედი ბროლის ჭიქითა,
ვინც რომ შემემა, შევები ალალითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენო, ვინც დარჩით ამის იქითა.

(მახინჯაურელის უსეინ ბეგ ბეჟანიძისაგან გაგო-
ნილია, ძველთაგან დარჩენილია ეს ლექსი ქობუ-
ლეთში.)

ა ს ლ ა ნ ი ს ლ ე ქ ს ი

ასლანა ვარ ბაჟუნ ოღლი ყოლ ფირალში გამორჩეული,
ის ხუმარა მურად ბეგი გემელაპარაკა მე ერთი;
ასლანავ თოფი დადევ, თვარა გაგიწყრება ღმერთი,
აქამდი რომ არ მერჩოდი, ახლა რას გინდა მითხარი?
ამე შენ ბიჭათ კი დაგვხდები, თუ არ მაცვია ქალის ნიფხავი.
(ჩურუქსუმი გამოთქმული)

* *
*

ყიზით ალა შამბაში ოღლი იგითია მეტის მეტი,
აკვნის ბალანას დაიჭირავს აღარ გაიხსენა ღმერთი,
აკვნის ბალანის დაჭერვას ძალიან გაგიწყრება ღმერთი.
არ დამეცე ყიზით ალა, არ გეიმეტო შენი გვერდი.

ვოლლაჰი დაფიცული ვარ, არ გეგიშვა ერთის მეტი.
მე გასული ვარ ფურცელში, ფიშტოს მიგანთებ მუცელში.

-16-

ოთხი ძმანები ტყეში ვართ ერთმანეთზე უკეთესი;
მე მეკითხვის ყველაფს საქმე, ვარ უმფროსი და ხუცესი,
ბაბაისაგან ანდერძი მაქ, სირცხვილის ქვეშ ნუ მოიცდი.
ტყეშიც ამისთვის დავქუხავ, მგონია პაწა ვირცხვილს ვიხდი,
შენ თუ მურადბეგი გყავდეს, მე – ხვანთქარი, მთლად მეჯლიში,
ერთი კაი ბაბაჲ მყავდა, ლამაზი და კაი გენგიში.
მისა მომკვლელსა შვილს ერთს კი მოვაჰხვედრებ სულში,
ერთი ვესროლე საშიშრათ, გავაკრიე ფიშელლულში,
აწ თუ გამჩენმა მიმიშვა, ჩემ თოფს კი ვკრავ კაკალ გულში,
მომიდგეს და მანც მესროლოს, კონდახი ჰკრავ მის ცოლს გულში.
(ჩურუქსუმი გამოთქმული)

ჩ ა ხ ა ლ - ო ლ ლ ი ს ლ ე ქ ს ი

ჰეიგიდი ჩახალ-ოლლი ერთხანაც გიქრიდა ქარი,
შემოდყევი ოლქაობა ხომ არ ქენი კაი ქარი.
ფაშას ყულუ დეუმგვრიე, სასახლე გეულე მხარი,
სელიმ-ფაშამ რომ შეიტყვა, ხომ შეიმქნა ჰერსით მთვრალი.
ჩახალ-ოლლი შემირიგდი, გავაკეთოთ ბარიშალი,
ასრე ვნახოთ ერთმანეთი ვითარცა რომ და და-ძმანი.
თუ რომ მე არ მემენდობი, ბროლათ შეიყარე ჯარი,
შუატეზე რომ გადმეძარე, იქ გადმეიტანე თარი,
ადიგვე რომ ჩამეძარე, შეიდანს ჭამე სამხარი.
ქალაქში რომ შემოხვედი ვით ფადიშა სერესკერი,
ფაშამ საჩუქარი გიყო, მას გავარდა ორივ თვალი.
ფაშა ვალეს წამოვიდა, ხომ არ გამოვიდა ხანი,
ჩივთეები დეუწყვილეს, ზაცას ადის მათი ალი.
სამი ფეხის გადადგმაში ჩამოართვეს ორივ მხარი:
სამივ ერთად დაარწყვილეს, ორი ძმა და ბაძრახტარი,
სამსავ ერთად დასჭრეს თავი, ვითარცა ყასაბმა ცხვარი,

-17-

ყველა იმას ეხვეოდა, ვითარცა სკაში ფუტკარი.
აჭარას დაწვა დადაგა, ზეცას ადის მათი ალი.
ჩაწერილია 1859 წ.

ს ო ლ ო ლ ა ს ლ ე ქ ს ი (ა ჭ ა რ უ ლ ი)

სოლოლა სტამბოლს წავიდა თავის სიმამრის ბარზეა;
რვა დღე და ღამე იარა, ჩევიდა ხონთვრის კარზეა,
ვეზირ კოცნის კალთასა, სოლოლა კოცნის თავზეა,

ჩვენც ერთი არაბი გყვავს, განთქმული გურჯისტანზეა,
შენ თუ იმას ეჯირითო, თულებ დაგადგამ თავზეა,
ფაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.
სესიები გამოცვივდნენ, რა გადახდება თავზეა?
სეისებო, ნუ გეშინია, ცხენი მომგვარეთ კარზეა.
ოუშვეს და გამეიყვანეს, ნაბამი შვიდსა ჯაჭვზეა.
ხუთსა სეისს უჭირავს, ვერ იმაგრებენ გზაზეა
გეძარა და გემეძარა იმ ჯორით მეიდანზეა.
შავარდნულებ შემოკვივლა, ხონთქარი დამრა ტახტზეა;
არაბი მოდის, მოკვივის, ვით ნიავეჯარი მთაზეა,
სამი ჯირითი უძევს იმ გაშავებულ მკლავზეა.
სამსავ სოლადას აქადნის, რა გადახდება თავზეა?
აბა გამექეც სოლადა, მოგყვე უღურის კვალზეა.
ერთი ჯირითი ესროლა, არ წეიკარა ტანზეა,
მეორეც რომ გეისროლა, მოხვდა ცალ აბჯანდაზეა,
ცალი აბჯანდა შეწყვიტა, გადგა ცალ აბჯანდაზეა,
„რას შვრები ოხერო მკლავო. თვალი მეჭირა სხვაზეა,
აბა მობრუნდი არაბო, მოგყვე ღვთის სამართალზეა,
ერთი ასეთი დაკვივლა, ფერი უცვალა ტანზეა.“

-18-

ცხენი ცხენზე შეაცდინა, ჯირითი დაკრა ბეჭზეა,
არაბი ძირს გადმოვარდა, სული არ დაჰყვა ტანზეა.
მოლიები, ხოჯიები ქითაბსა ბერტყენ თავზეა,
„ქათაბ-მითაბი ქერს არ იქს, ქურქი წაბურვით თავზეა,
სოლადას კი შეეშინა, პაპუცებს ყრიდა გზებზეა.
„შენ სოლოდა ნუ გეშინია, თულებ დაგიდგამ თავზეა,
ფაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.“
მურად მურადის ჭირიმე, კარგა ისაქმე გზაზეა,
საცალა მიგიყვან თემსა, ქილიკით დაგიდგამ ქერსა,
აბრეშუმის თორბას მოგცემ, საპნითაც დაგიბან ფეხსა;
ყოვლის ვახტის ლოცვაზედა შენ შეგახვეწიებ ღმერთსა.
ჩაწერილია 1859 წ.

* *

*

უწინ დროში ბრძანებულა ჰეზრეთია სულიემანი,
ნესვიეთსა ყურიმ მიე, თუ გწამდეს დიმი, იმანი,
გამჩენელმა ბრეველი მოგვცეს თადარიკი იადი, პური,
რეჯებ შეჰბანი მობრძანდა, სელავათსა მივცეთ ყური.
სელავათის მომტანელსა მეზერში ჩაუხტება ნური,
სელავათსა ვინც არ იტყვის, გინდამც რომე ბრეში ღორი.
რემეზანსა ურევია მუზარეჟი სამი დღე;
სამი დღის გულისათვის არ გვაჭამა ერთი თვეა,
მოწყენილიც კი დაგვტია, არ მობრძანდა ათი თვეა,
მობრძანება ვისაც უნდა, მისი სახლი სამოთხეა.
ლამაზია სანახევი კაი ხალხის სამარზავი,

ჯენნეთის კარგს თუ კი მკითხავ, მაღალია და პტყელია,
ისრამში ერთი ვინც არ იცის, მუსლემანობა თხელია.
ხუთი ვახტის ულოცავი ჯეჰენეთში ქვა ცხელია.
სელავათსა თუ კი მკითხავ, ჯენნეთის კარზე ჰკიდია.
(ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილისაგან გამოთქმული)

-19-

ჩ ი ჩ ხ ი ნ ა კ ი (ჩ ი ტ ა)

ავდექ გარეთ გავიხედე, დევიანახე ჩიჩხინაკი,
ერთი თოფიც კი ვესროლე, გადავართვი კიკბინახი,
ჩიჩხინაკვმაც გეიყვირა, თავზე დამადევი იალი,
ავდექი და ქე მიველი, მოუტანე კარქი იახი.
„მაგი იახი იქით გასწი, მე ველარ მოვრჩები ახლა,
„ჩემმა წყევლამ, ჩემმა ცოდვამ ჯოჯოხეთში ამოგბარხლა,
„ყულაუზათ წამოველი, ოღლუშადიც მოვიდოდა,
„ეზრელი თავზე მედგა, ი მამალსმც რა უნდოდა
„ის მამალი მომიძევი, ამწიე უბეში ჩამსვი.
„გამჩენელის გულისათვის ერთი ჭაჭყი წყალი მასვი,
„ჩემი ქონი გამოხადე, შენ თოფის კონდახსაც უსვი;
„ვადმე შვილებო, სადა ხარ, რაფერ იეთიმი დემირჩი,
„ჩემი ხორცის სახარშავათ ქვაბებს გაუგლისეს ნერჩი,
„ეს იგითობა რომ ვქენი, ყირალს გეუგზავნე ელჩი.
„სელავათის მომტანელ სუ მთელი წავა ჯენნეთში.
„ჩემი თავის სიმწარისგან შენეც კი დარჩები კარში!

(ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილის გამოთქმულია ს მერისში. მერისში სახლი დაეწვა და ველარ დადგა, გადასახლდა ზედა აჭარის სხვა სოფელში, ვაიოში, სიღარიბე და მწუხარება ბევრი ნახა, ეს ლექსიც იმ ხანებში 1859 წ. გამოსთქვა. შავიშვილის ლექსები დასწერა პეტრე უმიკაშვილმა -მარიამობისთვის, 1879 წელს, სოფ. ვაიოში შავიშვილის კარნახით. იმავე წლის დამლევს მოლექსე ზამთარში გარდაიცვალა.)

ბ ა თ უ მ ი ს ლ ე ქ ს ი

(მარილის მოკვეთაზე)

გადაწმენდილს დილას მიადგება სეპერიო,
ქალაქებში დავაშვენოთ ბათუმისა შეპერიო,

-20-

სტამბოლიდგან დეიდრება, გეიხსნება დენგებო,
ალთუნ წყალში გავლებული მიცხებული დევებო,
ზღვის პირზე მოგდომია დალაგმული გემებო;
გამფრინვალეც ვერ უსწორებს, მუცელზე აქვს ეირიო,
სიარულსა თუ კი მკითხავ, ქოჰლანისა იარიო.

ზღვას პირზე ეფინება შავი-თეთრი ჩიტებიო.
თუ ჯარებსაც მოუტანია ფრანგისტანის ჩითებიო,
მუშტერიც ვერ უპოვნია, თავ-შეუდვია თითებიო.
ამ დამპალის ფრენის ჩითით დუქნის პირი ავსილია;
თვალ დამდგრებს ვერ შეუტყვია, ფუხარა რომ დავსილია;
ფადიშაჰმაც მოგვიძულა, მოგვიკვეთა მარილიო,
მუბარექსა რათ სჭირია ამ ფუხრისა ტირილიო.
ზედა მცაში აწეულა ჰავნანათის ყვირილით,
ფადიშაჰის ასი თუ ვართ, წამეილოს სეფერიო,
ყიამეთით მორჩომასა წეგვიშინოს თებერიო,
ევენდებსა რიჯა უყოთ, ასთე მისცენ ხებერიო.

(გამოთქმული ბუჰანა ზაირახტარ შავიშვილისაგან. 1860 წლებში,
სოფ. მერისში).

ზ ა მ თ ა რ ი

გამჩენიდამ უმუდი გვაქ მოვლა ფუხრისა მთელისა,
დაბმანდი და ყური მომე, ვიკითხო ბეჰთი თოვლისა.
ამ ზამთარმა გაგვისერთდა, გამოგვყარა მშრალი მტვერი,
ლობის დაწვა რას კი გავხდი, ვეღარ ვნახე სარი წვერი,
ალაფი ბევრი დემირჩა, შეშას თუ კი მკითხავ, მთელი,
უკაცრავათ, გაიხლები, დემელია ადი-ყველი;
ხელ-ფეხი ვერ გევიღვეთ, შეგვაწუხა დუნია მთელი,
მოვიდა, თვალში დემიდგა ეზრომისა სერესკერი.
თებერვალი რომ დადგება, ...

-21-

მუბარექი ყიბლიდამა რომ გამოვა ჰაჯიელი,
შენს აჯილას მაშინ ვიყრი დეგეხვევა თავზე ქელი,
იგითი ხარ მაშინ დამხვდი, რომ გამოვა ხის ფოთელი,
გამჩენის ეშრი დეილოცა, მისიდან არს სუ მთელი.

ქობულეთური ლექსი ოლქობაზე

(თქმული ჰუსეინ მჟავანაძისაგან)

გოთაულები შეიყარა ქობულეთელი და დავგია,
ხუცუბნელი, ჭახათელი, რომ ვსთქვათ ერთი არ გვაკლია,
ჯორის კვალზე რომ გავედით, ჩავდექით ყველამ გზაშია,
საკაციაზედ გავედით, წინა გავგზავნეთ ბარგია,
ბეგიებმა ის არჩია, გაღამ მოუხდეთ სახლშია,
ზაირახტრებმა იწყინეს: სახლზე მოსვლა არ გვარგია.
ჯობს, რომე დაბლა დაუჯდეთ, არ გამოუშვათ გზაშიო...
წავედით და ჩვენ დავჯედით ნატანებისა თვალშია...
რომ გათენდა, დავინახეთ სამი ჩამოჯდა ნავშია;

სამმა ნავით გამოვიდა, ერთმა წელთამდი წყალშია;
გავექანეთ და, ვეტაკეთ, შევდევით მაღალ ბარდშია.
გურიანთლებმა შეიტყო, შეყარა ჯარი ხალხშია,
როკნალზე წამოგვეწიენ, შეგვექნა თოფის ტკაცია;
დაღალული ჩამოგვყარეს იქ ოჩხამურის წყალშია.
ნაკაშიძემ დაგვიძახა: „რათ ამომავლეთ სახლშია!
„ნაკაშიძე და ართომლიძე ნაქებია სროლაშია!
„მაგრამ ჩემი დამსებობისთვის სამსაც მოტეხეს ბაყვია!“
მექორწილემ მოგვეგება: ბიჭო! რა გიჭირს, რა გაკლია?
თუ ძმობა გწამს, დაგვეთხოვე, სული ხორცთან არ აგდია.
გავექანოთ და ვეტაკოთ, დავინახოთ ანკრია!..
დაჭრილებსა გვიშინჯიდნენ, ზოგს აქვს მხარი მოტეხილი,

-22-

ზოგსა მხარის დავიწია, მოთხრობლათ გასვლა არ გვეგონა.
ყველამ ვლოცოთ დავითია.

ქობულეთელი ზომის ქალისგან ხასან-ბეგ თავდგირიძისადმი მიწერილი 1850 წ.

ბატონს ხასანბეგს მიერთვას, უმორჩილებით, თავ მდაბლით,
ბროლის ხელსა დაიჭიროს და წაიკითხოს ტკბილის ხმით...
გონიერი, მეცნიერი თქვენ ბრძანდებით აგრე მღვთით.

ჩემო სიცოცხლის მომცემო, გამატეხელო ძალისა,
ნიაგ ყოველად შემკულო, ვარდო გაშლილ ქარისა,
თათრის ქართლამდის ნაქებო, მაშვენებელო გვარისა.

რა რომ გთხოვოს სულიერმა, შეთვის უნდა თავი ნაცვლათ,
დღეი მზერით ვერ გავძეხი, ღამე ვიწვი შენთვის სანთლათ;
რამაც დედამ შენ კი გშობა, მას კი წაჰყვა სული ნათლათ.

ვინც კი გნახავს, თქვენ გენატვრის, სხვა არ უჩნა თვალებსა,
ღმერთო, თუ იმას შეგვყარო, საწყალთა გავცემთ ფარებსა!
ნეტა რა დროში ვიქნები, გიდიდებ თავ-ქვეშ მკლავებსა,

პასუხი ხასან-ბეგ თავდგირიძისაგან

ქალო, შენ გაქებს ყოველი, ადამიანთა ენები,
ზიხარ გონივრად გაზდილი, ადვილათ არ იხსენები,
თვალ-წარბზე ია ჩამოგდევს ლოყაზე ვარდის ფერები

მღვთის მადლმა გულით მიყვარხარ, პირში არ მოგეფერები!

-23-

**ქობულეთელი ასლან მესხიმის მიერ თავის მეზობლებზედ
გამოთქმული სამტყვევეში 1869 წ.**

გენაცვალეთ მეზობლებო თქვენდა ნაცვლად ჩვენ წავედით,
თითო საწყალი ძმები გვყავს, თქვენთვის ჩაგვიბარებია,
ხასან აღას მივენდენით, მივეხვიეთ ორნივ ხელზე;
გვიღალატეს და დაგვკარგეს, გაგვზავნეს შუა გულ ზღვაზე.

ხუთშაბათს სიზმარი ვნახე, შემაჯდინეს ვითომ ცხენზე,
პარასკევი რომ გათენდა, შეგვიყვანეს ხონთქრის გემზე,
რაც ქალქში კაცი იყო, ისეირეს ყველა ჩემზე,
დევინახეთ სასამართლო, რას იკიდებთ ყილფის წელზე?
ბათუმში რომ ჩაგვიყვანეს, ფაშა წამოგვიდგა ფეხზედ,
რაც კი იყვნენ იქ კაცები, დაგვაცენეს ყველა წკაბზე;
ოცდა-ათი ვაჟი კაცი მუთი აღას მიგვცეს ხელზე,
შეგვიყვანეს სამტყვეოში დაგვჭედეს რკინა ფეხზედ.

უდაბნოშა შეგვიყვანეს ველარ დადგა კაცი ფეხზე,
სტამბოლს გზავნას გვიპირებდნენ და საგმალი გვინდა ზურგზე,
კაცი გულით კერპი არის, ნეტამც ვიყოთ ჩვენს ადგილზე,
ღმერთო, იგი მოგვასწარი ვლოცულობდეთ ჩვენს ბინაზე.
ალი ეფენდ ხოჯათ იყოს, მუხურს დაკრავს ტყუილ საქმეზედ.
მან სიცრუე იკადრა და ხარობს მტერი კიდევ ჩვენზე,
ჩვენმო დედავ და მოყვარევ, ჩვენ ბრალდება არ გვაქვს თქვენზე,
იშალა გვემსახურებით, თუ შევიძრეთ რკინა ფეხზე.

-24-

უსუფ ბეჟი ოღლის ამბავი

ბატონის წყალობა მქონდა;
ოთხი ქოშე ოღის ძველი,
უნდომობა შემეჩვია,
შიგ ვიწექი ბიჭი ძნელი,
სილადი შიგ ბევრი მქონდა,
კალევა და ჭილაზენი.
ავდექ და კარს მივადექი,
სად მოსულან ეს ობლები?
მურვანის ძეს თოფი ვკარი,
გადაუგდე გუდის ძველი.
ნაკაიძე გაიძახის:

ერთი ბიჭი მე ვიყავი,
მერქვა უსუფი სახელათ,
უნდომოდა შემეჩვია,
დავაკავე ფიშტო ხელად,
ვა თუ უნდომს მიღალატეს,
მომეხმარე ღმერთო შენცა;
ეზრადი ჩამობრძანდა,
მაღლიდამ მეძახის სელას:
სული უნდა ამოვწადო,
ნულარ იქნევ მაგის ენას.
რიზმამ აღავ, ჩემო ძიავ!

– ბეგო, მოკვდი წყლის უსმე-
წყალი მაქვთ ჩამოვიდა, [ლი,
არ წამიხდინო ჭურჭელი.
შაბათი დილა გათენდა,
სროლაც იქმნა საკურველი
უსუფისა დამცემელსა,
ბიჭი უნდა დარჩეული
თოფის ცემა რომ შეიქმნა,
ზოგი მირბის გაქცეული,
იგი როგორ არ იცოდი,
ფინთი ოჯახ დაქცეული
ოჭოფ უფსაც დაეცნენ,
ალიბეგის ბიჭები,
ყურშუმ ბარუთ დეელიენ,
ზედ მიაყარეს ჭინკები.

ნუ მიუშვებ დუშმანს ჩემსას,
ბრეველი მყავს მე დუშმანები
ვამე სასაჭმელია ჩემსას,
ხელთა რომ ვეღარ მიზმეს,
შვილებისთვის ლესენ ყამას,
მე კვდარი და შენ ცოცხალი,
შემაჭრიან გულზე ნიშანს,
პაწაწალა დაუყვიროთ,
მოგკიდებენ ზურგზე თრიმას,
წუხელ სიზმარში მესიზრმა,
მოდენიდენ ძროხას ჩემსას.
იმას მკვდარიც კი ვეყოფი,
დალამდება მივალ მისას.
სიცოცხლეში ვჭამდი სხვისას.
ვატრიალებდი ხელში მუსას.

-25-

ასლან ბეჟან ოღლის ამბავი

მე ვარ ასლან ბეჟან ოღლი, ყოლფირალში გარჩეული,
რომელი არის ჩემთანა აღარ არის ჩურქსუში:
თუ დამეცა მურად ბეგი მეტად გაუწყრება ღმერთი,
შენ თუ ასი ბიჭი გახლავს, ჩემკენაა დიდი ღმერთი.
ყონახზე შემომესია, შიგნით ქე დავრჩი ტყვესავით,
არა კაცს არ გასწყენიეთ, ჩემთვის ვიჯექი მტრედსავით,
გასაჭირში მომეხმარეთ, ყველას გეხვეწეთ ღმერთსავით,
თხუთმეტი ბიჭები დამდევეს, არბათიოს მგელებსავით.
ბაბავ (მამავ), ერთი შინ შემოდი, ქალი გარეთ გაიყვანე,
ნენეს სალამი მიმართვი და უთხარი სიტყვაც თანა:
ბრეველი ქნოლა ქვეყანაში საცოდავი ჩემისთანა,
მურად ბეგ, არ გეკადრება. ჩემი ასე აზარება,
მეზობლებო! დაუყურეთ, ნობელით თოფი ვარდება,
თუ მოვკალი ბეჟი-ოღლი, აქვს სილაღი თავის ფასი,
აფხანაგობა თუ იცით, პაპუნაშვილის წყალი ასვით,
მოიგონა ყირსსადლობა ჩემსას კარის ძირში დავსვი.
ყაზახობა დაინახა, აუტირე, დედა მისი.

წარსულს ომიანობაზე

გაგზავნესა საჩხუბაროთ ურუმელში სამი ფაშა,
ორმა ფაშამ უღალატა, ქე გაყიდეს ოსმან ფაშა,
ოსმან ფაშამ ჩხუბი რო ქნა, მისი უში აღარ დარჩა,
იმას უფრო რაღა ექნა, მომხმარე აღარ დარჩა,
ოთხივ კედით რომ მივიდენ, შემოესია ჯარია,

დაიკოდა ოსმან ფაშა, ხელთ დაიჭირა ხმალია.
გენერალმა დაუძახა: _ „დადევნი მაგი ხმალია.
შენ თუ რამე გაგიჭირდეს, მე ვარ შენი მომხმარებელი!“

-26-

ხემწიფესთან წაიყვანეს, მან შეაძლია ხმალია,
ხემწიფემ ასე უბრძანა: არ აგერთმევა ლეკური,
შვიდ ყირალში არ მინახავს, შენისთანა მოწიფული,
შემშვენივდება, უნდა მოგცე უნდა გიჩვენო სტამბოლი.
წამხდარ საქმეს გააკეთებს, ლაზი ოსმან ფაშის ხმალი,
დაუძახა თორმეტ ფაშას, ერთათ მოსჭრა ყველას თავი.
ზოგსა ფაშას თავი მოსჭრა, ზოგს მოაბა წელზე ქვაი,
გემიჯებსა გაატანა, მონახვა შავი ზღვაი,
ცის კიდეში გასულა, მისი ყაზახობის ხმაი,
რუსებს ჯარათ კი ეყოფა, აღარ უნდა ფაშას სხვაი,
ურუმელში წაიყვანა დიდი გამოთხრილი გზაი,
„ნამესნიკმა შეუთვალა: რაიზ გამოთხარე გზაი?“
იგი მტერებიზდა მინდა, მივყარო გულზედ ვაი,
ავროფიდმან უყიდნია მილიონის ზარბაზნები,
რუსის ყირაის შეუთვალა: თუ ბიჭი ხარ დამაგრდები,
ხაზეთას რო წაიკითხავ მაგ ბათუმში გესტუმრები,
ღმერთით მაშინ მოგერიო, დაგასიო ყურალეები,
მე გახლავარ ოსმან ფაშა, გაგიწყვიტე სალდათეები.

* *
*

დოლის ველზედ ყანა მქონდა, ყანაშია დიდი ლოდი,
ლოდის ქვეშე დიდი გველი, გველსა ჰქონდა ორი თვალი,
ერთი თვალი ცეცხლი იყო, მეორე კი წყლისა იყო.
გამოდოდა წყლისა თვალი, დემინელა ცეცხლის თვალი,
შენსა თვალსა მცემარესა, დაუქროდეს ორივ თვალი.

* *
*

ქართლის ქალებმა მოგწერე თათრის ქალებს კურნებით,
_ „ჩვენც ქალები, თქვენც ქალები, მაგრამ არ გვევხარო სრულ-
ლებით;
მღვთისა ნამგზავრს სახეს ჰფარავთ, გაქვან ფარული ჩადრები,
რაც კაცმა იგი ასწავლა, ნუ რა გზით ნუ ეთანხმები.

-27-

თათრის ქალებმა მოგწერე, ქართლის ქალებსა კალმები:
„ – ჩვენ ჩვენთვის თითო მალი გვაქვს, ქმარებისთვის ეყვარები,
თქვენ თქვენ ქმარებს ვერ ცნობილობთ, ხშირათ ფოთში იარებით,
საცოდავსა თქვენს კაცებსა, რა ტყუილათ ემადლებით?“
ქართლის ქალებმა მოგწერე, თათრის ქალებსა ვარდები:
„ – ცხადათ კაც რომ დამინახავთ, კარსა უკან დაეფარებით,
საცოდავსა თქვენს პატრონს კი სამკვიდროთ ეპრიანებით,
თათრის ქალებმა მოგწერე; – „კი სჯობს თქვენი ხაზარდები,

შარაში კაცს დაინახავთ, მიხვალთ, ხელთ ჩაუარდესით,
გლები რავა გავამტყუნოთ შეარცხვინა თავადები.
ტანციობა დაგიწყვიათ, ჯოჯოხეთში ჩავარდებით...
ქართლის ქალებმა მოგწერე: - „ხოლოდ ლამაზი ბრძანდებით,
პირადობის თქვენ გიქებენ, რთგორც ზეცაში მთავრებით,
იგი ქვეყანა გაბრწყინდა, სადაც თქვენ დაიარები,
ჩვენი კაცი ვერ მოსულან, გადმოგიწყვიან თავები,
თათრის ქალებმა მოგწერე: - „თქვენს ღარღლის ვენაცვალეებით,
თათრით ბოლომდი შემკული, აღმასით თქვენი ტანები,
პატარა და ხათრი გვრჩება, რომ წაგვართვით ქმარები,
იმისთვის ხომ არ მოგწონან, მოპარსული აქვსთ თავები.

-28-

ხუსეინ ხაბაზის ლექსები

* *

მე სიმღერას დავეთხოვე, ვერ მივაფარე იაო,
უსუფ ალა, გენაცვალე, რაფერ დაკარგე სვიაო,
ალი აღამ თუ გაგლახა? მუსტა აღია ძიაო.
დაკარგული არ იფიქრო, წისქვილის კარი ღიაო.
დღეის იქით დავემტეროთ, ვინღამ რომ გიქმნა ურუში,
დიდი არაფერი არის, ფასი არს სამი ყურუში.
ამ ფერათაც დავიფიქრე: ბელქი ჩაიჭრა რეშიდა,
მუსულმანი მაინც არ სჭამდა, კორხალთ ჰქონდა ზურგშიდა.
ვაი თუ კამახმა აწვალ, განზე დაუნთო ალები,
სვიას დერდი ეყოფოდა, მოცმული ჰქონდა თვალები.
საჭმლათ მაინც არ მიხდოდა, უნდა მენახა ერთია,
მონავალზე თუ წავიდა, ხიდზე რა ფერ გაეთრია!

* *

ღიარბექის გიახელი, უნდა მემოვნა ფარები,
რომ დამემართა ყვავილი, კიღამ შემძრა ტყავები.
საცოდავთ მოაქცია ქი დამიწმიდა კლავები,
მუხლში ძალა გამომერთვა, ქაფშია გიგავს თვალები.
სულის დერდში რომ შევედი, გამძულდა ყველგან ქალები
რაცხან რომ მე ავდექი, ცხენსა დავაჭდე ნალები.
ქურთებში რომ მოვიხედე პირ დაუბანელ ქალები,
კაი ხანში რომ მოვედი, სახლზე არ ჰქონდა კარები,
რა უჭირს რომ გაიკეთოს, ქურთებს დაუდგა თვალები.
მათი ცოლები ჩივიან: ძალიან კაი ვართ ქალები;
ფეხი დაუბანელი აქვს, მურიას უგავს თვალები,
ერთი შეხედვით შევმინდი, სამაგელი აქვთ თავები.

-29-

ს კ ვ ი ნ ჩ ა (ჩიტი)

ჩიტის ხელმწიფესთან მივალ
საჩივარი მაქვს ერთია,
სკვინჩამ ყანა შემიჭამა,
თახსილის მქნელი ღმერთია.
გათენებამდე ვკიჟინებ,
შესეული მყავს გოჭები,
სკვინჩამ რაიზე დამაგდო,
ნემსის ოდენ აქვს ჭოჭები.
ნეტა ეგე მაცოდინა:
ჩიტი რომელი მამალი,
დღეის იქით გავამზადო,
ბარბი და ბევრი წამალი.
თოვლი რომ გათოვლდება,
მაშინ რას მეტყვის ზავალი?
ჩიტის დედმამა ხომ არ ვარ,
რომ გავასუქო სკვინჩია.
ყანის თავში რომ მივედი,
სულ ყველა შეძვრა ქვინცხშია.
თავზე ხელი შემოვიდევია,
ვერც შემატყო კაცმა ფერზე,
ჩემი დუშმანი სკვინჩები,
ჭახათს კეკლუცობენ ბრეზე.

დაკარგული ცხენი

წიგნათ უნდა დამეწერა ქალაქების ერთი ფარჩა,
სიზმარებმა ამიანცა, დამეკარგა ჩემი ბაჩა,

-30-

ვეძებე და ვერსად ვნახე, ძალიან ხატრი დამარჩა,
ნაბარგალზე რომ მიველი, ტანზე გამიჩნდა ალები,
სამაგელი მომინახე, მგლებს დაუდგათ თვალელები,
მწუხარებით მოვიხედე, ოხრათ ეყარა ნალელები.
საყვარელო, ჩემო ბაჩავ, მერჩიე თავის მამასა.
შენი ხმა რომ გამეგონა, მაშინ ვიხმარდი ყამასა,
რომ წადი და აღარ მოდი, რაზე მიექენი ინათი?
შენთან უკაცრავათ დავერჩი, ბაზარი ვქენი ყირათი,
პოლიციას აზრს ვაძლევე, ბაჩა გაუშვი ქალაქში.
საქათმეში გაველი, ვნახე ფაფარი ტალახში,
მაშინ ტირილი ვიფიქრე, მღვდელი მყოლოდა, ბერები.
სუდიაში გამაგზავნეთ, თან წამატანეთ მგელები,
მე რომ ბაჩა გაუშვი, რატომ არ შემახმე ხელები.
აქ სამყოფათ აღარ ვღირვარ, ჩემი ადგილია აჭარა,
მარტო მგელს არ ვედავებით, ზოგი ტურებმა დაჭამა.
სახლში ბაღნები მიტირის, იმის შეხედვა მრცხვენია,

ღმერთი ბატონის წყალობით უნდა ვიყიდო ცხენია
ყოვლი კაცი რომ იცინის, მოწყინელი ვარ ერთია,
რაც კაცი ხელს მომიწყობს, იმის გამმარჯვე ღმერთია.

ს ი ზ მ ა რ ი

სიზმარში კაბა დამეწვა, ყანაოზი ვითამ ფარჩა,
მივალ-მოვალ ყოვლთვის მახსოვს მშვენიერი ჩემი ბაბჩა.
ვინცა სებები გამიხადა, იმას არაფერი დარჩა.

ხ უ ს ე ი ნ ხ ა ბ ა ზ ი

ამ ლექსების მთქმელი, ხუსეინ ქამჯარადე, ბათუმის ოლქის, ქობულეთის ნაწილის სოფ. აჭყვისთავში სცხოვრობს. ამ რამდენიმე წლის წინეთ, მე ვიყავ მასთან და ეს ლექსები მაშინ დავწერე. ხუსეინ ხაბაზი 70 წლებში მიღწეული გახლავს, ქართული წერა-კითხვაც იცის და ქართულ წიგნებსაც კითხულობს. 10 წელიწადი დიარბექირს და ჭურთისტანს ყაჩაღთ ყოფილა გავარდნილი. რუსთაგან დასავლეთ საქართველოს ალების შემდეგ, ხუსეინ ხაბაზს უფლება მიეცა შინ დაბრუნების, ეს მალე მოვიდა შინ, დასახლდა და დღემდე მყუდროთ სცხოვრობს თავის ცოლშვილში.

ამ მოხუცის მამამ დიდხანს იცოცხლა, მეც მოვესწარ მას, ვიყავ მასთან და ბევრი რამ ცნობები მიაძმო. ქობულეთის შესახებ, ნამეტურ ოსმალთაგან ამ კუთხის გათათრების ამბები, ეს მოხუცი მომსწრე ყოფილა სოლომონ იმერთა მეფის. მიაძმო: მე მაშინ კაი დელეყანტი ვიყავი, როცა სოლომონ მეფე სტამბოლის გიახლათ ხონთქართან, ტრაპიზონამდის ჩვენ გავაცილეთო, იმერეთში რუსების მოსვლაც კარგად მახსოვსო. ჩვენი ვითარების შემდეგ 100 წელი იქმნება გასული. მე პატარა ვიყავ, როცა ქობულეთში თათრობა შემოვიდა, პირველად ბევრი ვიმაგრეთ, მე ჩემა ბებია გურიაში გამაქცია და გურიელის სახლში დამტოვა, რომ არ გავეთათრებო, მაგრამ ბოლოს მაინც არ ამცდა, დამშვიდების შემდეგ, ოსმალებმა მოლები გამოგვიგზავნეს და გავგათათრეს

ძალით. მე კარგათ მახსოვს რომ როდესაც მოლებმა პირველათ დაიწყეს აქეთ მინარიდამ ლოცვის თქმა, ჩვენ ქრისტიანებს ძრიელ გვეჯავრებოდა და ამიტომ ქვებს და ტალახს ვესროდითო. ნელ-ნელა ისე მოგვიხერხეს, რომ აქედამ ხუცები გარეკეს, ეკლესიები დაკეტეს და ჩვენც გათათრება გამოგვიცხადეს. რამდენსამე წლის განმავლობაში მთლათ გა-

თათრდა ოსმალეთის სამფლობელო ქობულეთი. ჩვენ, ქამ-
ჯარაძეები იმერეთიდან ვართ ძველათ აქეთ გადმოსულნი.
ჩვენი მეგვარიები ქუთაისის ახლოს უნდა სცხოვრობდნენ. მე
მოვესწარ კარგათ სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, მის მამა აბდულ
ბეგს, ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილს და მრავალთაც სხვებს.

წმ. თამარ მეფე

წმ. თამარ მეფე*).

როგორც ქვა და რკინის ერთმანერთთან შეტყორცნით გამოკრთება ცეცხლი, ანუ ნაბერწკალი, ეგრეთვე აღმობრწყინდება თამარ მეფის ცხოვრების ამბავი. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით ამ მეფის ცხოვრების აღწერა შეუძლებელია, მნელი, მიუთხრობელი, ენით გამოუთქმელი. მის მომთხრობელს ბერძენთ ფილოსოთ პლატონის და არისტოტელის ენა უნდა ჰქონდესო, ანუ ქართველთ დიდებულის რუსთაველის კალამი.

**„თამარს ვაქებდეთ მეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხეული“
„მელნად ვიხმარე გორის ტბა და კალმად მინა რხეული“.**

თამარ მეფის ცხოვრების აღწერის სიძნელე ძველადვე გამოთქვეს, ქართველთ ნასწავლ ფილოსოფებმა. მაგალითებრ: თამარ მეფის დროის ქართველთ ფილოსოფ ივანე შავთელი ამბობს:

**„შემოკრბით ბრძენნო, ათინელთ ძენო,
თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა,
კრიტს, ალაბს, მალრიბს, ეგვიპტეს, მაშრიბს,
ჩინეთ-ჩინეთსა, თარშის ქებულსა“.**

იმავე დროის ქართველთ მეორე გამოჩენილ ნასწავლმა ფილოსოფ გრიგოლ ჩახრუხაძემაც მიმართა თამარის სიბრძნის აღწერას ასე:

**„მო, ფილოსოფნო, სიტყვითა არსნო,
თამარს ვაქებდეთ გულის-ხმიერსა,
არისტოტელო, ბრძენთა ტომელო,
თუ რას არ შესძლებს ენა ძლიერსა“.**

ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით აქა ნამეტურ შეამკეს და ადიდეს შემდეგ დროის ქართველთ კათოლიკოზებმა თავიანთ ლექსებ _ იამბიკოებში.

---

*) ბათუმში ეს წერილი რუსულად სთარგმნა და დაბეჭდა ცალკე წიგნათ ქართველ მოღვაწე კოწია მაჭავარიანმა.

თამარ მეფე ბრძანდებოდა გიორგი მეფის ქალი, გიორგი მესამის მამა იყო დიმიტრი მეფე, დიმიტრის მამა დავით მესამე, შემდეგ დავით აღმაშენებელად წოდებული, რადგანაც ამ მეფემ გაანთავისუფლა საქართველო არაბებისაგან. მაშინ საქართველო არაბებს აძლევდენ სახელმწიფო ხარჯს, არაბებს ორასი წელიწადი ეჭირათ საქართველო. ამ ღვაწლისთვის დავით აღმაშენებელი ქართველთა კათალიკოზების ბრძანებით წმინდანთა იქმნა მიღებული, ამის შვილი დიმიტრი მეფეც ბრძენი მეფე იყო, ეს ბერათ შედგა, სახელად დამიანე დაარქვეს, ქართულს მწიგნობრობასაც მისდევდა, _ მეფობა შვილს, გიორგი მესამეს ჩააბარა, როგორი ბრძენ მეფენიც დავით და დიმიტრი ბრძანდებოდნენ, ასეთივე ბრძენ იყო გიორგი მეფეც, გიორგის ქალი ბრძანდებოდა თამარ

მეფე, ანუ თამარ მნათობი, რუსთაველის სიტყვით მზის სადარი, ბინდის გამსხივებელი, ქვეყნის მზე-თინათინი.

თამარ მეფის დედა ბრძანდებოდა ოსეთის მთავრის ხუდანის ასული ბურდუხან, დედოფალი მეტად ჭკვიანი. ჩვენის ისტორიის თქმით ეს დედოფალი უმაგალითოს კარგის თვისების ყოფილა, მას დიდათ ებრალებოდათ ღარიბნი, ღატაკნი, ბრალეულნი, დამნაშავენი, ყველას ქომაგი, ყველას მომხრე, ღატაკებს თვით თავის ხელით ურიგებდ სარჩო-საბადებელს, მოწყალეობას. გიორგი მეფეც ასეთივე კეთილის თვისების ბრძანდებოდა. ამით ასწავლეს თამარ მეფეს ნაზი კრძალულება, მაღალი სათნოება, დამნაშავეთა საქმეების კარგათ განსჭვრეტა, მერე მის გარჩევ-განბჭობა, ყველას შეწყალება. ყველას პატივი, დიდთა და მცირეთათვის ერთი სამართალი.

მეფე გიორგიმ, დიმიტრიმ და დავით აღმაშენებელმა თვის ჭკვიანის მოქმედებით საქართველო ყოველნაირის მხრით აღამაღლეს, დააწინაურეს, თანაბარ გახადეს იმ დროის ყველა განათლებულ სამეფოების, რომლებიც დიდის დიდებით ბრწყინავდენ, ასეთ განათლებულთ ტომთა ეკუთვნოდე ელინი (ბერძენი), რომაელნი, ფრანგნი და ზოგი ერთიც

-5-

სხვა განათლებული ქრისტიანთ სამეფონი. მაშინ საქართველო ამათი ცალი და სადარი იყო, ამიტომ ეწოდა ქართველთ ბრძენ კაცთაგან ხსენებულ დროის საქართველოს „ოქროს საუკუნე“ ასე რომ დიდებულ და ბრძენს თამარ დედოფალს მამა-პაპათაგან ჩაბარდა ძლიერი საქართველო, ძლიერ სამეფოს მოველინა ჭკვიანი დედოფალი და ამან უფრო გაამდიდრა ბევრ ნაირის ძლიერებით ამდღებული საქართველო.

ასეა ყველგან სადაც კი დედ-მამას კაი შვილები გამოსდით, უხეირო შვილების მეოხებით ბევრი ოჯახი დაცემულა, ბევრი სამეფოებიც მოსპობილა, ბევრს მამასახლის დაუკარგავს თვისი მამასახლისობა, ბევრს მეფეს მოჰღებია ბოლო, წართმევია გვირგვინი და ტახტი. ჩვენ ქართველნი ძლიერნი და ბედნიერნი ვიყავით მაშინ, ვიდრე კარგი მეფეები და თავადები გვყავდნენ, დავეცით მას შემდეგ, როცა უპირველესად ესენი, წახდენ, როცა ამით უძლური ხალხის საქმეს გული აჰყარეს, თვალი მოარიდეს, დიდ პატარაობა დაარსეს,, მაღალი წოდება გაამედიდურეს, ხელში მათ უძლურთა მომრეობის ძალა მისცეს, ბევრნაირის უსამართლოების ძალოვნებით შემოსეს, დიდსა და მცირეთ შორის დიდი განსხვავება და გარჩევა დააფუძნეს

საქართველო ამდღა რიგიანის გამგე პირებისაგან, – საქართველო დაეცა ურიგო მეფე-თავად-პირებისაგან.

თამარ მეფე დაიბადა 1159 წ. იგი მეტათ ჯან სალი ბრძანდებოდა. შესახედავობით ყოფილა მეტათ ნარ-ნარი, მშვენიერის თვალ ტანადობის, ყმაწვილის ხილვას ყველა განცვიფრებაში მოჰყვანდა. თამარის დაბადება მთელმა ქართველობამ დიდის დიდებით იდღესასწაულა. თამარის დაბადების

დღესასწაულის მიზეზათ ისიც იყო გამხდარი, რომ გიორგი მეფე, ე. ი. მამა თამარ მეფისა და მეუღლე გიორგი მეფის, დედა თამარის, – დედოფალი ბურდუხანი ქართველებს დიდათ უყვარდათ. ამ სიყვარულს ნათლათ აცხოველებდა მათი კარგი მოქმედება, ერის უზადოთ სიყვარული, მათი უმანკოთ

-6-

პატივის ცემა და ქართველთ ტომის წარმატების საერო ღალადი. ერის უზადო სიყვარულს უარესათ აფართოვებდა და ამძლავრებდა იმ დროის ქართველთა ტომის სიუხვე, სიდიადე, მაშინ ქართველი ტომის ორივე სქესის რიცხვი ითვლებოდა 10 მილიონზე მეტი. ამას გარდა მაშინდელს ქართველებში სხვა ბევრი კეთილი რამ წარმატებით მხარეებიც არსებობდა, მაგალითებრ: მაღალსა და დაბალს წოდებაში არ იყო ისეთი ზიზღი და მტრობა გავრცელებული, რაც ჩვენდა საუბედუროთ ეს შემდეგ დროის ქართველებში გავრცელდა, მაშინ თავადი, აზნაური, მღვდელი და გლეხი ყველა ქართველ იყო, ყველას თავის თავი ქართველად მიაჩნდა, ყველა მით ნეტარებდა, რომ იგი საქართველოს შვილი იყო, ერთის ტომის-აკვნის ძენი, ერთის კერის წინაშე ყველა ერთობით მსხდარი. იცოდნენ მათ ისიც კარგათ, რომ ვიდრე მათ შორის იქმნებოდა მტკიცე ერთობა, მინამდის მათ მტერი ვერას დააკლებდა, ვერ გასტეხდა, როცა ეს ღირსება დამცირებულ შეიქმნებოდა მათ შორის, მაშინ მათ მტერიც ადვილად მოერეოდა. ამ ბრძნულს ანდაზას ასაბუთებს შემდეგი თქმულება:

„შურმან ქართველის კაცისამან დააქცია ოჯახი თვით ქართველთა, ფერფლათ აქცია ჩვენი მამული“.

როცა ქართველთა შორის შურმან იწყო მაღლა წევა და გაფართოვება, მას შემდეგ ქართველი ერიც მიეცა ვრდომილებას და უძღურებას ამ მოსავალს ის გარემოებაც უფრო უწყობდა ხელს, რომ ჩვენს გარშემო მაჰმადიანებმა იწყეს აღორძინება და გამაგრება, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშის-საქართველო ვერ აღორძინდებოდა და ვერ დაწინაურდებოდა იმ სახით, როგორც იგი დაწინაურდა მშვენიერის დაბეებით, სოფელ-ქალაქებით, გზა და ხიდებით, მეურნეობით, ხელოსნობით, ეკკლესიების შენებით, სწავლით და ხალხის რიცხვით, მაშინ იმოდენათ ძლიერი იყო ქართველი, რომ მარტოთ, ახალციხის მხარეს ერთი მილიონი ქართველობა

-7-

სცხოვრობდა, მაშინდელ ქართველთ ძლიერებას განცვიფრებაში მოჰყავს თვით დღევანდელ ქართველს გარეშე უცხო მოგზაურიც, ჩვენ-კი დაბრმავებულები ვართ.

თამარ მეფე პატარაობიდან იზრდებოდა სამეფოს სახლში, მას ზრდიდნენ იმ დროის ქალების სწავლის წესდების კვალათა. უმეტეს ყურადღებას აპყრობდა რუსუდან დედო-

ფალი, მამიდა თამარისა. ეს დედაკაციც მეტათ ჭკვიანი ყოფილა, შორს მხედველი, მცოდნე იმ დროის ყველა სწავლა მეცნიერების, მასთანვე ხელსაქმეშიაც ლახელოვნებუი, ჭრა, კერვა და ქარგვა უმაღლესის ზომით სცოდნია. ამ კალუს დიდათ სურდა საქართველოს სიძლიერე და სიდიადე. თავის ძმა გიორგი მეფეც დიდათ უყვარდა. თამარ მეფე სწავლაში მეხალისიანი ყოფილა, ყველა საგნებს იგი უადვილესად ითვისებდა. თამარმა კარგათ შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოს ძველი ისტორია, სამღრთო წერილი, სხვა-და-სხვა საგნები, ბერძული ენა და მათი მწიგნობრობა, ლათინური ენა და წერა, თათრული, სომხური და რუსულიც, რადგანაც მაშინ რუსნი ქრისტიანები იყვნენ, მასთან ძლიერნი-მართლმადიდებელნი. ყველაზე მეტი გონიერება ამას ეტყობოდა სახელმწიფო საქმეების მართვის გონიერებაში.

თამარ მეფეს მშობლები ადრე დაეხოცა, მცირე დროს მის მამიდაც მართავდა საქართველოს ტახტს. თამარი მოწიფულებას მიეცა, მას გათხოვება დაუპირეს, მაგრამ იგი არა ნდომობდა. მამის თხოვნას გარდა მამიდამაც სთხოვა გათხოვება, თამარმა შეისმინა მათი თხოვნა, მალე საქმროო რუსეთის მეფის ანდრია ბილოლძისკის ვაჟი მოიყვანეს და მასზე დააქორწინეს, მაგრამ ამითი ცოლ-ქმრობა მცირე ხანს დარჩა, იგინი მალე განქორწინდენ, რუსი გიორგი სტამბოლს გაიქცა, იქ ბერძენთა იმპერატორს შველას სთხოვდა, ჯარი მომეცი, წავალ საქართველოში და თამარ მეფეს შევებმებიდა მე გავმეფდებიო, მაგრამ ბერძენებმა დახმარება არ მისცეს, იგი მოვიდა მაშინდელს ერუშეთში, (არტაანის ოლქი) იქა-

-8-

ური ქართველების ზოგიერთი მთავრები მიიმხრო და თამარს ომი დაუწყო, მაგრამ იგი მალე იქმნა ძლეული, საქართველოდგან გააძევეს, ამით გათავდა თამარის საქმე.

თამარ მეფე და დიდებულთა თხოვნით რუსზედ დიდუბის ყველა წმიდის ტაძარში დაგვირგვინდა. დანიშნულს დღეს დიდი ხალხი შეიკრიბა. ეკკლესიაში დაიწყეს წირვა და გალობა, მაგალობელნი გალობდნენ შესანიშნავის იმ დროის გალობა. გვირგვინის კურთხევას შესრულების დოს, თამარ მეფესთან მიბრძანდა ქუთათელი, მთავარ ებისკობოზი, ანტონ საღირის ძე, კაცი თავის დროის კვალად მაღლის სწავლით შემოსილი, ამან დაადგა თამარ მეფეს თავს გვირგვინი. შემდგომ ამის მოიღეს ხმალი: ვარდანის ძემ, ამანელის ძემ და სხვათა შემოსეს თამარ მეფე. ამავე დროს, სამეფოს მხნეობისა და ერთგულობისათვის დალოცეს დიდის დიდებით კახბერი კვირიკის ძე ერისთავი რაჭისა და თავკვერისა, წირვაზე შეაქეს ქართველთ მღვდელ მთავრებმა, მათ ადიდეს დიდებული თამარი, მელექსეებმა აქეს ლექსებით თამარ მეფის ჭკუა და გონიერება.

ამ დღისთვის და შემდეგაც დიდუბეში იკვლოდა დღეში ათასი ცხვარი, ძროხა, ხბო, თხა და გარეული ნადირი, კარ-

გათ მომზადებული საჭმელები მოერთმეოდათ სტუმრებს და მოწვეულთ უცხოთა, ამით გარდა ყოველ დღე ურიგებდნენ საჩუქრებს, მისმა უხვმა საჩუქრებმა დაამდიდრა ღარიბ-ღატაკნი. ობოლ ღატაკებთ მიუჩინა გამზდელნი, მოხუცებულთ მათხოვართათვის გააკეთებინა სამადლო სახლები. გააკეთებინა უცხოელთ მოგზაურთათვის სასტუმრო სახლები, ქარვასლები. ერთის სიტყვით თამარ მეფე სრულის სიუხვით მიეგება დაგვირგვინებას. მაშინ თურმე დიდუბის ეკლესია დიდი ეკლესია ყოფილა, მიტომ დიგვირგვინებულა იქ, რომ ყველა უმაღლესი პირი მოთავსებულიყო ეკლესიაშიო. შემდეგ საუკუნოებში ეს ეკლესია მტრისგან მთლად დაიქცა, მერე დაქცეულს ნაშთები ჟამთა მიმდინარეობის ქარმა წვი-

-9-

მამ და სეტყვამ სრულიად მოსპეს, გააქრეს სამუდამოთ. ამ ეკლესიის ალაგას შემდეგ აღგებულ იქმნა პატარა ნიში, რომელზედაც ამ XIX საუკუნეში აღაშენეს ახალი ტაძარი.

დაგვირგვინების შემდეგ თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია სამეფოს საქმეებს, ჯარის ცხოვრებას, ხალხის საჭიროების გაცნობას, ეკლესიების შენებას, არხების გაყვანას, სასწავლებლებმა ერთი ათად იმატეს, კარგათ გაჩაღდა ქართული მწიგნობრობა, გამოვიდნენ შასანიშნავი შოთა რუსთაველი“ „ვეფხის ტყაოსნის“ დამწერი, იოანე შავთელი, ფილოსოფი, გრიგოლ ჩახრუხაძე, დავით საათაბაგოელი, „ვისრამიანის,, მთარგმნელი, სარგის თმოგველი „დილარიანის“ დამწერი და ზოგიც სხვანი სამხედრო და სასულიერო გვამნი, შოთა რუსთაველმა „ვეფხის ტყაოსანი“ საქართველოზედ დაწერა. როგორც როსტევან მეფეს თინათინის მეტი სხვა შვილი არ ჰყვანდა, მან დააგვირგვინა თინათინი მეფედ, ესევე იყო თამარიც. ამის მამას თამარის მეტი სხვა ძე არ ესვა. როსტევანმეფე – გიორგია, არაბეთი – საქართველო, თინათინი-თამარი. ინდოეთი – იმერეთი, ქაჯეთის ციხე – ახლანდელი ქაჯეთის ციხე, ქაჯელნი – სამცხელნი. ხატაველნი – ოსები.

თამარ მეფეს სამეფო მოვალეობის გარდა მეტათ კარგად ჰქონდა შესწავლილი ხელსაქმეც, სამეფო საქმეების გარჩევის და განბჭობის შემდეგ იგი ჰკერავდა და ჰქარგავდა, სხვა და სხვა სამღვდელმთავრო სამოსს, უმეტეს ეპისკოპოზების სამოსს ჰქარგავდა, მერე მათ ეპისკოპოზებს სწირავდა, მისის თითებით შეკერილ და მოქარგულ დაფარებით სავსე ყოფილა ძველათ საქართველოს დიდრონი ეკლესიები. დღევანდლამდე იხილვება სურათი მისის გულსაკიდის ჯვარისა, ქართული წერაც ქარგვასაებ სცოდნია, მისგან დამტკიცებულ-სიგელ გუჯრებმა ჩვენ დრომდინ მოაღწიეს, ამ გუჯრებზე თამარ მეფე განსაცვიფრებელის ოსტატობით აწერს ხელს, სულ ორს ასოში იხატება მისი სახელი – თამარ მეფე. თამარ მეფის საბედნიეროთ, მის მეფობის დროს, შეესწრნენ მეტად ჭკვიანნი

-10-

და ბრძენ სამეფო ქართველთ გამგენი, ეს პირნი იყვნენ თამარ მეფის მარჯვენა მკლავნი. ამათმა უზადო მოქმედებამ, სამეფო საქმეების ღრმად ჩაკვირვებამ ქართველთა შინაურსა და გარეულის საქმეებს მეტათ კარგი, სრული, დიადი მიმდინარეობა მისცეს. ასეთ პირებს ეკუთვნოდნენ ზაქარია მხარგმელი, ივანე მხარგმელი, ვარამ გაგელი შალვა თორილი და სხვანი.

ამათმა ძლიერმა მკლავმა და მიწის მგელობამ საქართველოს მისცეს თვის ადგილებთა სიმტკიცე, სამეფოს სამფლობელო ადგილების შემოხაზვა, ამათ განავრცეს და მტკიცეთ შემოფარგლეს ქართველთა მიჯნები, გაოხრებული ჰაოსიანთ ქალაქებიც ამათ დაუკავშირეს უფრო მტკიცეთ ქართველებს, ქართველ მეფეთა სამახსოვროთ ანში რამდენიმე ქართველთა ეკკლესიებიც აღაშენეს. რომლებმაც შემუსრვით ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს. ერთ ამ გმირთაგანი სარწმუნოებით მართლმადიდებლობას დაუკავშირდა, რადგანაც იგი გრიგორიანი იყო ამ გარემოებამ ჰაოსიანთა და ქართველთ შორის განხეთქილება ჩამოაგდო, მაგრამ თამარ მეფემ ეს მალე დააწყწარა. მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ ზაქარია და ივანე მხარგმელნი სარწმუნოებით იყვნენ გრიგორიანნი, თორემ გვარ-ტომობით, ენით და ხასიათით ნამდვილ ქართველები იყვნენ. ამათსავე დროს ქართულს მწიგნობრობას გარეშე ბრწყინვალეთ მოქმედებდენ ივანე შავთელი კაცი ფილოსოფი, მაღალის გონების მექონი რიგოლ ჩახრუხაძე, კაცი გამოჩენილი გამგე და მოსე ხონელი, ამირან დარეჯანიანის დამწერი, ჭვიანი მოსამართლე და რამდენიმეც სხვა სასულიერო პირნი.

ამათ დროს საქართველი ირიცხებოდა რკინის პალოდგან დარუბანდამდე. თფილისი მაშინ სამეფო ქალაქათ ითვლებოდა, მცხეთა საკათალიკოზო დედა ეკლესიად, კათალიკოზი ცხეთაში ბრძანდებოდა, ტფილისში თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა. თამარ მეფეც უმეტეს ტფილისში სცხოვრებდა, განვლო დრო-ჟამმან და ქართველთ დიდებულთა შორის დაი-

-11-

ბადა თამარ მეფის გათხოვების აზრი, მალე დანიშნეს კრება, თათბირი ჰქმნეს და გარდასწყვიტეს თამარ მეფის მეორე ქმარ-ზა გათხოვება, მოციქულათ მიუგზანინეს მამიდა _ რუსუდან დედოფალთ, ამან აუწყა თამარ მეფეს ერის წადილი და თვითაც დაავალა გათხოვება. თამარ მეფემ შეისმინა მამიდის რჩევა, გათხოვებაზე თანხმობა განაცხადა. სასიძო მალე გამოსჩნდა, ეს იყო ოსეთის მთავრის შვილი _ დავით სოსლანი.

დავით სოსლანი თავის დროის კვალათ განვითარებული პირი იყო. იმ დროის ოსები მთლათ ქრისტიანები იყვნენ, მათში, გავრცელებული იყო ქართული ანბანი, ქართული წიგნები, იგინი მაშინ მკაფიოდ ქართველობდენ, შემდეგ კი უბედურმა გარემოებამ და ჟამთა ვითარების პირობებმა ოსები გაათათრა, განათლების წარმატებას მოაცილა, უკანასკნელ

იგინი გადაასხვაფერა. დავით სოსლანი იყო იმ დროის ერთ განვითარებულ მთავართაგანი, გვარად ესეც ბაგრატოვანი, ძველი შტო და ბაგრატოვანებისა, შთამომავალი დავით ყველაფრით მოსაწონი ყოფილა, თანხმობის შემდეგ ქორწილი მალე მოხდა, ქორწილი დიდუბის ეკლესიაში მომხდარა, რადგანაც ამავე ეკლესიაში დაგვირგვინდა. ამ დაგვირგვინების სახსოვრად იოსებ დავითაშვილმა სახალხო კილოთი სთქვა შემდეგი ლექსი:

**„საქართველოს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით მოსილი, ამომავალი მზის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა მან მხარი!
დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი,
ასი სული ცხვარი დაჰკლა და ორასი ნიშა ხარი,
სიბრძნით, სიუხვით „ქებული დილის ცისკარი სიდარი;
ის მნათობი ქვეყნიური, მკვდარიც ვერ ვპოვეთ სად არი?“**

„მკვდარიც ვერ ვპოვეთ სად არის“ ხალხის სიმტყუნეა, ისტორიით ვიცით, რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია. ეს სწორეა და ნამდვილი.

-12-

ქორწილის შემდეგ თამარ მეფემ დიდი წყალობა გასცა ღარიბებზე, როგორი მოწყალეც თამარ მეფე ბრძანდებოდა, სწორეთ ისეთივე აღმოსჩნდა დავით მეფეც, ამათ ქართველთა შორის დაამყარეს მშვიდობიანი წესები, ურჩნი დაამუხლეს, მჩაგვრელნი ალაგმეს, სამეფოს საქმეები ოსტატურათ განაწყეს, ყველა სახელმწიფოებთან ოსტატურათ იწყეს კავშირი, უმეტეს ამათ ყურადღება მიაქციეს დასაღეთ-სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს, ოლთისისკენ, ყარსის, ერუშეთის (არდაგანის) და სხვა ასეთ კუთხეებში მრავლათ იწყეს ციხე, კომუხიდების გაკეთება, მათგან გაკეთებული ხიდები აჭარა, ლივანა, შავშეთში დღესაც მრავალია, ხალხი ამბობს, რომ იგი თამარ მეფის ნაკეთებიაო, ამათ იცოდნენ ამ კუთხეების მნიშვნელობა და მიტომ მიაქციეს მას ყურადღება. პირველად თამარ მეფეს ამ კუთხისაკენ მოუხდა ომი ნუქარდინთან, ნუქარდინ ძლეულ იქმნა. ამაზე გამოითქვა შემდეგი ლექსი გადასხვაფერებით:

„თამარ მეფე და ხონთქარი, მაღალმა ღმერთმა წაჰკიდა, ზღვაში ჩაუშო ხომალდი, ზედ აღმასები დაჰკიდა, ზედ დასხა ქართველთ ლაშქარი მრავალ წყალობას დაჰპირდა“.

ნუქარდინის ომის დროს, ქართველებმა იპოვნეს ერთი ძველებური „კარაბადიმი“ არაბულს ენაზე ნაწერი, ნუქარდინის ჯარის ექიმს ჰქონდა ეს „კარაბადიმი“, ჯარში თან წამოღებული. თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია ექიმობას, ეს „კარაბადიმი“ ათარგმნინა ქართულად, გაამრავლა ექიმები და დოსტაქრები, „წამალხანები“ და საექიმო წიგნები, ასეთის დიდების სამახსოვროთ ლექსი სთქვა იმ დროის ბრძენ გრიგოლ ჩახრუხაძემ:

**„თამარ წყნარი, შესაწყნარი,
ხმა ნარ-ნარი, პირ მცინარი;**

მზე მცინარი, საჩინარი,
წყნარი, მთქნარი მომდინარი,
მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი;

-13-

არსად მთქნარი, უჩინარი,
ვარდ-შამზნარი, შამზ-მალნარი,
ლაწვ-მწყაზნარი, პირ მცინარი“.

ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ამაოდ, ადვილად არ მოგვი-
თხრობს, რომ თამარ მეფის მშვენიერების და კაცთათვის კარგი
საქმეების ცნობების აღწერა მეტათ მნელია,, შეუძლებელიო.
ამასვე მოგვითხრობენ თამარ მეფის მელექსენიც, ბევრს ღირ-
სებასთან თამარ მეფეს მეტათ კარგი მომთხრობელი ენა ჰქო-
ნია, შესანიშნავი მეტყველ მქადაგებელი ყოფილა, ამასვე ასა-
ბუთებს იმ დროის ივანე შავთელის ეს სიტყვა ლექსად:

**თვალი ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური, უსახლ-სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა,
შიშველთ სამოსლად მოვლინებული.
მოხუცებულთა, შორით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად, მისაყრდნობელი,
მოგვფენ სიბრძნესა, წერილთ სიღრმესა
თვით განგვიმარტებ მადლთა მთხრობელი“.**

თამარ მეფეს კარგად იცნობდნენ და აქებდენ: ბერძნე-
ნი, თათრები, ფრანგნი, რუსნი, სომეხნი, სპარსნი, ეგვიპ-
ტელნი, ჰინდნი, სლავიანთა ტომნი და მრავალიც სხვა ტომ-
თა ძენი, თამარ მეფის სახელს ყველგან ქებით იხსენიებდენ.
ამის სახელს ამოსჭრიდნენ დანებზე, ხმალს-ხანჯალზე, საეკ-
კლესიო ნივთებზე, ჭურჭელზე, ხსახლის კარებებზე ყვავილი-
ანის ასოებით, მვირფას ნივთებზე, ხალეებზე და სხვაგან. ქარ-
თველნი ამოსჭრიდნენ უფრო შოთა რუსთაველის შემდეგ
სიტყვებს:

**„თამარს ვაქებდეთ მეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხეული.
ვის შვენის ლომსა ხმარება შუბისა, ფარ მიმშერისა,
მეფისა მზისა თამარის, ღაწვ-ზადახშ თმა გიშერისა“**

თამარ მეფე ხშირად ხედავდა ქართველთ ლაშქართა,
მას სამუდამო მორიგი ჯარისა ჰყვანდა კაცი ოთხ-ასი ათასი“

-14-

ჯარს ინახავდენ კარგათ, ჯარის კაცთა სამსახური დროები-
თი იყო, მათ ეძლეოდათ კარგი სასმელ-საჭმელი, მიტომაც
სძლევდენ იგინი მტერს. ყველა ჯარის კაცს იგი შვილს
ემახდა, ყველა ჯარის კაცს მას დედას უწოდებდა. დავით
სოსლანის ხელში თამარ მეფეს მიეცა ორი შვილი, ერთი ქა-
ლი, რომელსაც მამიდის სახელი -რუსუდან უწოდა, მეორე
ვაჟი, ლაშა-გიორგად წოდებული, ლაშა აფხაზურს ენაზე
ბრწყინვალეს ნიშნავს. ორის შვილის მიცემის შემდეგ თამარ

მეფემ თავის ქმარს მიმართა და ასე უთხრა.

„რაც საჭირო იყო ჩვენთვის, ის მე უკვე მომეცი ჩვენს ქვეყანას. დღეის შემდეგ ლოგინი ჩემი შეუგინებელ უნდა დაშთეს, დღეის შემდეგ მე ჩემის ლოგინით თავისუფალ უნდა ვიქმნე“, ქმარმა შეისმინა თამარის თხოვნა, მას შემდეგ ლოგინი მისი დარჩა განმარტოვებულ. ამ გარემოებამ ბრძენ ქართველ სამღვდელთა წინაშე დაბადა აზრი, რომ თამარ მეფე სიკვდილის შემდეგ ქართველ წმინდანთა უნდა ჩაითვალოსო, ჩათვალეს კიდევ, მაგრამ შემდეგ კი მივიწყებუ იქმნა ეს მრავალთაგან. თამარმა დიდი ყურადღება მიაბყრო მთიელ ხალხთა ცხოვრებასა, მათში გაამრავლა ეკლესიები და სკოლები, განამტკიცა ქრისტიანობა, ლეკებში მთლათ მოსპო კერპობა და გააქრისტიანა ყველა, აუშენა მათ ტაძრები, ეკლესიები; დევნილს. სომხებს მხარს უჭერდა, ყველას ქომაგი იყო, ყველა ქრისტიანი სიხარულით უმზერდა, აფხაზებშიაც ერთი ათათ წინ წასწია განათლების საქმე, დახსნა სკოლები, წერა-კითხვა დიდის პატივით შეიმოსა აფხაზთაგან.

არც ოსეთი დასტოვა უყურადღებოთ, ოსებსაც დიდი სამსახური გაუწია, იგინი განვითარების გზაზე დააყენა, დახსნა მათში სასწავლებლები, მონასტრები და ეკლესიები. თამარ მეფის რჩევითვე ტრაპიზონში დაარსებულ იქმნა ბერძენთა იმპერიის მეორე ნაწილი, რომელსაც ყურადღება უნდა მიექცია ტრაპიზონს იქეთ და აქეთ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქთა და დაბა სოფლებში მცხოვრებ ბერძენთათვის,

-15-

რომ მათთვის საქმე არ გასჭირებოდათ, რადგანაც ბერძენთრიცხვი აქეთაც დიდი იყო და მეორე, ბერძენთა ძლიერება ქართველთათვისაც კარგი იქმნებოდა, რადგანაც თამარ მეფე იყო მეტად მღვთის მლოცავი, მასთანვე ბევრის უმაგალითოსთვისებით აღვისილი მას თავის სიკეთე და შრომა არავისთვის არ შურდა, სამეფოს და ერის დიდის სამსახურით იგი დიდათ ამალდა, მისი ამალღება იყო საქართველოს დაწინაურება, საქართველოს დაწინაურება გახდა თვით ქართველი ერის სიძლიერეთაც, ასეთ დაწინაურებულ ერის მეფეს უფრო დიდი შრომა და სამსახური უხდებოდა, დიდის შრომისაგან იგი მალე მოუძღურდა და ჯერედ ისევ ხანში არ შესული გარდაიცვალა 1212 წ.

ამის გარდაცვალების ცნობა მთელს საქართველოში მოიფინა, ქართველთ გარდა, სომხებმაც მწარედ იგლოვეს, რადგანაც სომხეთი ამ დროს დაცემული იყო, მისი ერი განბნეულ-დევნილი, მაჰმადიანები სასტიკად სტანჯავდენ, თამარ მეფე დიდათ მფარველობდა მათ. მიცვალების გამო ქართველთ მღვდელ-მთავრებმა წარმოსთქვეს შესანიშნავი სიტყვანი ქადაგებით და იანბიკონი ლექსათ, მეისტორიეთა აღწერეს მისი ბრძნული ცხოვრება დიდის პატივის ცემით. მელექსეებმა წარმოსთქვეს მშვენიერი სამგლოვიარო ლექსნი და ქებათა-ქებანი. დასაფლავების დღე დანიშნეს, თფილისიდაგან. დი-

დის ამბით და საერთოს პატივსცემით ცხეთას მიასვენეს, დროებით აქ დაასვენეს, როცა ხალხი მოგროვდა და შესრულდა მთელი ხვედრი, მერე მცხეთის ტაძრიდგან წაასვენეს იმერეთს, გელათის ტაძარში და იქ დაასაფლავეს, თავის მამა-პაპის ახლოს. ამის გარდაცვალების შემდეგ დროებით ჰმართა რუსუდან დედოფალმა, ქოსმა მამის დამ, მაგრამ ლაშა გიორგიც მალე გამეფდა. თამარ მეფის გარდაცვალება იგლოვებს ნამეტურ სნეულთა და უძლურთა, რომელთა დიდს ქომავათაც ბრძანდებოდა. თამარი თუ რამოდენად ძლიერი იყო და რამოდენად პატივცემული ქართველთაგან, ამას გამოა-

-16-

ჩენს შემდეგი ამბები, რომლებიც ხალხშია ზეპირ დარჩენილი,

თამარ მეფეს დიდათ უყვარდა საქართველო, მაგრამ თავის სიყვარულს არც სხვა ქართველებს აკლებდა. ნამეტურ ხშირათ დაბრძანდებოდა ხოლმე ბათუმის ახლო მახლო, ამიტომაც არის რომ აჭარელ-ქობულეთელ გათათრებულ ქართველებს დღესაც კი ახსოვთ თამარ მეფის ცხოვრების ცნობები. ეს ცნობები მათში ვერაფერს მუსულმანურს მახვილს ვერ ამოუგდია. დღესაც უკვდავთ ახსენებენ თამარ მეფის სახელს. ძველათ, ქობულეთეუს, ქართველ მაჰმადიანს ბეჟანის ძეების ერთს წევრთაგანს გამოუთქვამს შემდეგი. ლექსი:

**„ათასი კაზა ყმა მყვანდა, ყველანი ოქროს ღილითა,
მაჭმევდი დედალ ხოხობსა, ვასომდი ბროლის ჭიქითა,
ვინც რომ შემება შევები ალალითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენო, ვინც დარჩით ამას-იქითა“:**

ეს ლექსი ქართველ მაჰმადიანებმა ზეპირათ იციან, მათ ძლიერ უყვარსთ თამარ მეფის ცხოვრებიდგან საუბარი, ამის მიზეზათ იმ გარემოებას აღიარებენ, რომ თამარ უმეტეს ბათომისკენ ცხოვრობდა. თვით ლექსის გამომთქმელის ბეჟანისძეების ძველნი იწოდებოდენ პირმსახურის ძეთ. პირმსახურათ ჩვენში თამარ მეფეა მხოლოდ ხმობილი, ამბობენ, აჭარაში ბეგები _ ბეჟანიძეები, რომ დიახო, დღევანდელი ბეჟანისძეებთა ძველნი თამარ მეფის მსახურნი ყოფილანო.

—

ქართველი მდაბიო ხალხი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფის საფლავი დაკარგულიაო. ზოგნი ამბობენ ვარძიაში ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ მცხეთასო, ზოგნი ამბობენ რაჭაში, ერთს კლდის გამოქვაბულს კუბოში ასვენიაო, ეს ამბავი ერთმა ტვინით ავათმყოფმა აინიჟა და მის გამო მკითხაობაც დაიწყო, ტვინით ავათმყოფმა კინალამ მთელი ქართველობა

-17-

აიყოლია და თამარ მეფის საფლავი რაჭის ერთს გამოქვაბულ-

ლში აძებნინა, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე ასაფლავია გელათში, დავით აღმაშენებლის ახლოს.

ამ ტყუილ ამბების გავრცელებას დაეხმარა ის გარემოება, რომ თამარ მეფის დასაფლავების შემდეგ, ქართველთა მტერთა თავ დასხმის მეოხებით გელათი რამდენგზისამე იქმნა აოხრებული, აოხრებული ისე, რომ ეკლესიაში იატაკის ანუ საფლავის ქვებიც აღარ დარჩენილა მთლად. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, ქართველთა ცხოვრების საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ მათ აღარ სცალოდათ მეფეთა საფლავების პატრონობა, მათ საქმეს უჭირებდა თვით სიცოცხლის დაფარვის მზრუნველობაც. მათ მივიწყეს მრავალ მეფეთა საფლავები, მიივიწყეს თვით თამარ დედოფლის საფლავიც, რადგანაც საფლავის ქვები აქა იქ ეკლესიებში შემუსვრილ იქმნენ. ხალხმა მიივიწყა, მაგრამ ისტორიის მწერლებმა კი არ დაივიწყეს იგი, მათ მაშინვე დასწერეს „ქართლის, ცხოვრება-ში“, თუ სად დაკრძალეს გვამი თამარ მეფისა. ეს ისტორიული ცნობები მდაბიო ხალხისათვის მაშინ სულ არ არსებობდა, მათში წერა-კითხვა დაცემული იყო, იგინი ვერას წაიკითხაგდენ და მაშასადამე ვერც არაფერს რიგიანად შეისწავლიდენ. ამ უკან ვრდომილების მეოხებით ქართველთა მდაბიოს სამუდამოდ მიავიწყდათ თამარ მეფის საფლავი, ნამეტურ ქართლის გლეხმა არც გელათი იცოდა, არც კიდევ სხვა ასეთი შორი კუთხეები, რომ მას მის მეოხებით რამე სცოდნოდა, სადმე მისულიყვნენ და თამარ მეფის საფლავის ამბავი ან ამოეკითხნათ, ან ვისგანმე ზეპირ ნაამბობი მაინც მიეღოთ და გონების კვალად დახსომებოდათ რამე. ამის ძალა მათ არ ჰქონდათ და ამიტომაც მათ თავიანთის ხსოვნით თამარ მეფის საფლავიც დაკარგულათ გაავრცელეს, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე გელათში ასაფლავია, იქ არის ამის საფ-

-18-

ლავი, ამასვე გვიმტკიცებს „ქართლის ცხოვრება“-ც უმეტეს ეს მისი ბრალიც არის, რომ რაც ერთის თავობისაგან დაივიწყებას ეძლევა, ის შემდეგ თავობისათვის საზღაპროდ ხდება.

მურღულში, ართვინის ოლქის ქართველ მაჰმადიანები ლაპარაკობენ შემდეგს:

– თამარ მეფე მურღულში ასაფლავია.

მხოლოდ სადა, ეს კი არავის იცის, ყველა კი იმას ამბობს, რომ თამარ მეფე აქ ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ:

– ვინც თამარ მეფის საფლავს ფეხს დაადგამს, ის მაშინათვე გაგიჟდებაო.

მაგალითებრ: ერთ საღამოს, მის საფლავზე დასძინებია, ერთს მწყემსს, გათენებისას ამდგარა, მაგრამ იქვე გაგიჟებუ-

ლა, გაგიჟების შემდეგ იგი ტყეებში დადიოდა, დღე და ღამეს იქ ატარებდა, ტყის გარეული სასტიკი ნადირი არას ერჩოდა, ბევრჯერ ჰკითხა მას ხალხმა:

– ბიჭო, აბა გვიჩვენე ის ადგილი, საცა შენ დაგემინა, რომ ჩვენც ვნახოთ, ოდესმე ჩვენებსაც არაფერი დაემართოს.

ბიჭი ვერაფერს პასუხს აძლევდა, რადგანაც მას ის ადგილი კარგად აღარ ახსოვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ბიჭი თამარ მეფის საფლავთან მღვთის ბრძანებით მისულა, იქ გაჩერებულა და თამარ მეფის საფლავისათვის პატიობის მუდარება დაუწყია ასე:

– დიდო მეფეო, მაპატიე, შემინდე ჩემი დანაშაული, შემიბრალე, კარგად გამხადე.

ასეთი ხვეწნა თამარ მეფის საფლავს შეუსმენია და ის მწყემსი მაშინათვე კარგად გამხდარა. სალხს მიუმართავს მწყემსისათვის და უკითხავთ:

– აბა, გვიჩვენე ის ადგილი, სადაც გემინა, სადაც გაგიჟდი და სადაც ბოლოს მორჩი, რომ ჩვენც მივიდეთ და ვილოცოთ.

-19-

მწყემს ვეღარ მოუგონია, დავიწყებია, ისე, რომ იმ ალაგის მხრის მოსაზრებაც კი ვერ შესძლება.

იქვე, მურღულში, ამბობენ შემდეგსა _ თამარ მეფე არ მოკვდარა, იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ასვენია, ის კუბო ერთს გამოქვაბულს გლდეში დგას და თავფეხით უქრობელი სანთლები უნთია, ის როდისმე აღსდგება, ისევე მობრძანდება მურღულშიო.

კარჩხალის მთის ახლოს, სოფელს ბამგირეთთან, საიდგანაც აჭარა-მაჭახლით შავშეთის გზა გადის, მის მახლობლად არის ერთი ადგილი, რომელსაც სახელად ნინო წმიდა ეწოდება, ამ ადგილის მახლობლათ არის ერთი მშვენიერი ხეობა, მრავალნაირის ხე და ყვავილებით სავსე, ცივის წყაროებით უხვი, ამ ხეობას თავის საკუთარი სახელი არა ეწოდება რა. ადრე, მაჭახლელებს ამ ხევში უნახავსო ერთი ქვის კუბო, ეს კუბო ერთს დიდს ქვაში ყოფილა ამოჭრილი, სახურავიც ქვისა ჰქონია.

მცხოვრებთ კუბოს სახურავი გარდუხდიათ და შიგ უნახავთ კაცის საოცარი დიდი თავი, ძვლები და სპვა-და-სხვა ძვირფასი იარაღი და ნივთები. მნახველთ შეშინებიათ, ყველაფერი ხელ-უხლებლივ დაუტოვებიათ, კუბს ხუფი დაუხურავთ, ერთ ალაგას დაუმარხავთ, ზედ მიწა დაუყრიათ და სამასხაროთ გარს ძემვი შემოუკრავსთ, რადგანაც იქ მყოფთ ძველ კაცებს უთქვამსთ, რომ ეგ თავი, ძვლები და ნივთები თამარ მეფის ერთის გმირისა არისო, მისი შერყევა და დაძვრა თამარ მეფეს ეწყინებაო.

კარჩხალის მთის ახლოს, ერთს მთაზე, სჩანს ერთი დიდი ქვის მისაბმელი, ძველად, ზოგნი ამბობდნენ, რომ თამარ მეფის დროს, შავი ზღვა კარჩხალის მთამდის იყოვო, კარჩხალის მთის კალთები შავ ზღვაში სჩანდაო, აქეთ რომ გემები შემოდოდა, მაშინ იმ გემებს ამ მთის წვერებზე აბამდენ და ამიტომ მას ხალხისაგან „გემის საბმელი“ სწოდებიაო.

-20-

თვით ეს „გემების საბმელი“-ც თამარ მეფეს გაუკეთებიაო. შემდეგ დროებში ეს აღგებული მთა ისე გადასხვაფერებულა, ისე შეცლილა, რომ დღეს იგი კაცს ხილვის დროს მღვთისაგან აღგებული გონია და არა კაცის ხელით გაკეთებული.

თამარ მეფეს, ოსმალნი, ხშირად ეომებოდნენ, თამარ მეფე მრავალ გზის მოერია მათ. ერთხელ შეუთვალა ასე:
– გირჩევნიათ ჩემთან ქურდულად ომს თავი გაანებოთ, თორემ ოდესმე დაგამუხლებთ და დედა-კაცის ლეჩაქსაც თავზე დაგხურავთ.

ოსმალთ არ შეისმინეს ქართველთ განცხადება, იგინი კიდეც აეშალნენ თამარ მეფეს. ომი დაიწყო, რასაკვირველია ისევ თამარ მეფემ სძლია, საქმე ერთობ გაუჭირა ოსმალებს მალე მოლაპარაკებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, თამარ მეფემ ასე შეუთვალა.

– მე, მოგირიგდებით იმ პირობით, თუ დღეის შემდეგ თქვენ დაიმუხლებით ხოლმე, ფესსაც (ქუდი) შუაზე ჩაკეცილს ატარებთ და თავზედაც დედა-კაცის მსგავს რასმეს შემოიხვევთ.

ოსმალთ მეტი გზა არ ჰქონდათ, პირობა ფიცით მისცეს, ომი შეჩერდა, ოსმალნი ძლეულნი წავიდნენ. და ნიშნათ თავიანთის ფიცისა, მას დღეს შემდეგ ჩაკეცილ ფესებს ატარებენ, თავზე თეთრს ლეჩაქს იხვევენ და მუხლდებიან კიდეც.

თამარ მეფეს კარჩხალის მთაზე ცხოვრება დიდათ უყვარდა, ამ მთაზე ხშირათ დაბრძანდებოდა, აქედან დამზერდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, მთელს შავ ზღვას. თამარ მეფის მამა-პაპასაც ძლიერ ჰყვარებია ამ მთასა და მთის კალთებზე ცხოვრება. ამის მიზეზათ ის უნდა ჩაითვალოს, რომ, დასავლეთ საქართველოში, ეს მთა ყველა მთებზე მაღალია, გარდა ამისა მთაზე ვაკეებიც ბევრია, მასთან, ყველგან ვრცელია, არსიანის მთასავე.

-21-

ერთს ვაკეზე თამარ მეფის ბრძანებით გააკეთეს კარგი, მშვენიერი სამეფო სახლი, ეს სახლი მეტათ კარგის გეგმის ყოფილა, ასეთი მშვენიერი სახლი უცხო სახელმწიფოებშიაც

არ ყოფილა, ამ სახლის ქება მთელს ხმელეთზე მოფენილა, სწორედ ამ ძვირფას სახლში ისადგურებდა თამარ მეფე, როცა კი იგი აქეთ მობრძანდებოდა, ამავე სახლში იყო მისივე ტახტი და მდივა-ხანაც. სამეფო სახლის გაკეთების შემდეგ, იმავე ვაკეზე ქალაქიც გაუშენებიათ, მასთან კაი დიდი საყდარი. მალე ვაჭრობა, აღებ-მიცემაც გაჩაღებულა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, თამათ მეფის ბრძანებით, იმავე მთის ახლოს, გაუშენებიათ ერთი კარგი ტბა და ამ ტბაში გაუმრავლებიათ თევზი, თევზი ისე გამრავლებულა, რომ იქ მცხოვრებთაც ჰყოფნიდათ თურმე და სხვაგანაც გაჰქონდათო. მაშინ კარჩხალის თას სხვა სახელი ერქვა. კარჩხალი შემდეგ დარქმევია, ამობდნენ ძველი კაცები, რომ მაშინდელ ამ ტბის ერთ-ნაირს დევსაც სახელათ კარჩხალი უწოდესო, ამ ტბის ნიშანი დღევანდლამდე იხილვებაო.

—

კარჩხალის მთის ძირს, სოფ. ეფრატის ახლო, ერთს მშვენიერს ალაგას, თამარ მეფის ბრძანებით გააშენეს ერთი დიდი მშვენიერა სასახლე. ამ სასახლეში გააკეთეს ერთი დიდი ლამაზი დარბაზი, შიგ მორთეს კარგის ძვლის ტახტებით, განჯინებით, კიდობნებით, სკამებით და მაგიდებით, ამ დარბაზის მახლობლივ სხვა ოთახებში დაწყობილ იქმნა სხვადასხვა ძვირფასის ტანთ-საცმელი, იარაღი და ვინიცის რა გინდა რა, თვალით უნახავი, ენით დაუთვლელი, დაუფასებელი.

ვინც კი ქართველთაგან თამარ მეფეს ეახლებოდა, ის პირველად ამ სასახლეში მოვიდოდა, იქ, ერთს ოთახში შევიდოდა, თავის ტანთ-საცმელს გაიხდიდა, სამეფო ტანთ-საცმელით შეიმოსებოდა, იარაღში ჩაჯდებოდა და ისე თხლე ბოდა თამარ მეფეს. მეფის ხილვის და საქმიანობის შემდეგ

-22-

ისევ ამ სახლში მოვიდოდა, აქ გაიხდიდა სამეფო აახ-თისაცმელს, იქ მყოფ გამგეს ჩააბარებდა, თავის იანო-საცმელს ჩაიცვამდა და მერე დაბრუნდებოდა თავის სახლისკენ ამ სალ სახლის მცველებათ თამარ მეფისაგან- კაცები იყვნენ დადგენილნი, ესენი მიმსვლელთა და მომსვლელთა დიდის თავაზით. და პატივის ცემით ეპყრობოდნენ, თამარ მეფეს დიდათ ეხაროდა, რომ ქართველი ხალხი კარჩხალის მთაზე სიარულს ეჩვევოდა, მასთან მოდიოდნენ საქართველოს ყველა კუთხის ქართველნი, არც უცხოები აკლდებოდა: ოსმალ-სპარსნი, ბერძენ-სომეხნი და სხვანიც ხშირად მოდიოდნენ, ყველას დიდს წყალობას აძლევდა, მისგან ერთი კაციც არ წასულა, ისე რომ მეფის უხვი მოწყალება და თავაზი არ მიეღოს, ამბობდნენ, რომ მაჭახლელებს მაშინ აჩუქა საკუთრებათ მთელი მაჭახლის ტყეები და ადგილებიო. მაშინ გაჩნდნენ თურმე მაჭახელში კარგი ხმლისა და ხანჯლის მკეთებელნიო, ისეთი ხელოსნები, რომ მაჭახელი სტამბოლშიაც კი იქებაო.

ერთ საღამოს, თამარ მეფე, თავის თანხლებულებით, ბონოვნებით და კარის კაცებით სამეფო სახლიდგან ერთს მშვენიერს მაღალს მთაზე ავიდნენ, იქ გაათიეს, ღამე, თამარი აქეთ იქით იმზირებოდა. სოფ. ევფრატის ახლოს, ერთს ალაგას, შენიშნა მან მშვენიერი შუქი, სამთლის მსგავსი, მაგრამ უმაგალითო. თანახლებლებს მიმართა და ჰკითხა:

– აბა, შეხედეთ ევფრატისაკენ, რა მშვენიერი სამთლის სხივი ანათებს.

ყველამ შეხედეს, კარგათ ნახეს ბრწყინვალე შუქო ყველა გაჰკვირდა, ერთმანერთს ეკითხებოდნენ.

– ნეტა რა არის ეს ბრწყინვალე შუქი, რა ანათებს მას?

შუქი მეორე, მესამე და მეოთხე საღამოსაც შენიშნეს. ამას თამარ მეფეც კარგათ ამჩნევდა. ეს შუქი არც შემდეგ მოსპობილა, მხოლოდ ღამათ ანათებდა. თამარ მეფემ ერთ

-23-

ღამეს კაცები გაგზავნა და სთხოვა ნახვა იმ ადგილის, სადაც შუქი ანათებდა. კაცები წავიდნენ, ნახეს ის ადგილი, იქ აღმოსჩანდა ერთი ქვა, რომელზედაც სჩანდა ის მნათობელი სხივი, ხოლო რა ანათებდა იმ სხივს, ის კი ვერ შეიგნეს. წავიდნენ მალე და ცნობა თამარ მეფეს მოახსენეს. ხანი გადიოდა, მაგრამ ის მნათობელი სხივი კი მაინც არ ქრებოდა, იგი ოთხსავ კუთხივ დიდს მანძილზედ ანათებდა.

მცირე ხნის შემდეგ, იქავ, ევფრატის ახლოს, სოფელს ხერთვისში, ეკკლესიის შენება დაიწყო, შენების დაწყების პირველ დღეს, მუშაობის შემდეგ, ხელოსნებმა მუშაობას თავი დაანებეს და საღამოზედ თავ თავიანთ სახლებსაკენ წავიდნენ. გათენდა დილა, ხელოსნები მოვიდნენ აღნიშნულს ალაგას სამუშაოთ, მაგრამ იქ მათ აღარა დახვდათ რა; ნამუშავარი დაქცეული სრულიად და იარაღიც დაკარგული, დაიწყეს ამათ ლაპარაკი, ჩივილი, თუ ეს ვინ დააქციაო, ან იარაღი ვინ მოიპარაო, მაგრამ პასუხის მიმცემი არავინ იყო. მეორე დღეს მოვიდნენ დანიშნულს ალაგას და ნამუშავარის და იარაღის მდგომარეობა იმ გვართვე დახვდათ როგორც წინით. დაღონდნენ ამაზე იგინი, მაგრამ რას გააწყობდენ, ვერაფერს, ბევრის წუხილის შემდეგ მუშაობას ხელ ახლა მიეცნენ, ეს ამბავი თამარ მეფესაც მოხსენდა, დაღამდა დღე, ხელოსნებში მუშაობას თავი გაანებეს, იარაღი შესანახად დააწყეს, იმ ღამეს შენობას და იარაღს მცველიც მიუჩინეს. თვით შინ წავიდნენ დაიმეღებულნი, რომ ამადამ აღარავინ რას გვიზამსო, რადგანაც აქ კაცებს ვაყენებთო. გათენდა დილა, წავიდნენ სამუშაოზე მალე, მაგრამ მათ დღესაც იგივე სურათი დახვდათ რაც წინეთაც ნახეს რამდენ გზისმე, ესენი გაჰკვირდნენ ამაიზე, ჰკითხავენ იქ ყოფილთ ბიჭებს:

– ბიჭებო, ჩვენი იარაღი რა იქმნა?

– რა ვიცი თქვენი ჭირიმეთ, ჩვენ წუხელის არ გვძინებია, და ვინ წაიღო, ამაზე ვერას მოგახსენებთ.

ხალხი გაჰკვირდა ამაზე, ესეთი შემთხვევები რამდენჯერმე განმეორდა, ხელოსნებმა ველარ გააწყეს რა, მოთმინებიდგან გამოვიდნენ, კვალად აცნობეს თამარ მეფეს, თამარ მეფე ამაზე დაფიქრდა, ფიქრის შემდეგ ბრძანა:

– ხერთვისში, ეკლესიის კეთება შეაჩერეთ.

ხელოსნებმა შეაჩერეს მუშაობა, მოცლილთ ხელოსნებმა აკა იქ იწყეს სიარული, დაკარგული იარაღის ძებნა, მათ ნახეს თავიანთ იარაღი დაწყობილი იმ ალაგას, სადაც თამარ მეფე თავის თანხლებულებით მშვენიერ ნათლის სხივს ხედავდა. ეს ამბავი თამარ მეფეს ერთობ დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის ვითარებას, ამიტომ ხერთვისის ეკლესიის ადგილის სანაცვლოთ ეკლესიის შენება დააწყებინა სწორეთ იმ ალაგას, სადაც იგი ბრწინვალე შუქს ხედავდა ხოლმე. ხელოსნებმა მალე დაიწყეს აღნიშნულს ადგილას ეკლესიის შენება, მაგრამ მათ აღარც არავინ კედლებს უქცევდა და არც იარაღი ეკარგებოდათ, საქმე დაშოშმინდა ყოველვისფერი კარგათ გამოირკვა.

ეკლესია მალე აღაგეს, იგი შეამკეს ძვირფასის ნივთებით და თამარ მეფის ბრძანებით ამ ეკლესიას ევფრატი ეწოდა. შემდეგ დროებში ამ ეკლესიის სახელი სოფელზედაც გადავიდა, თორემ ამ სოფელს წინეთ სხვა სახელი რქმევია. ეს სახელი ევფრატი იმიტომ დაერქვა იმ სოფელს, რადგანაც კარჩხალის მთის ძირობაზე იგი მეტათ შესანიშნავ კუთხეთ ითვლება, ყოველნაირს ღირსებით დაჯილდოვებულ, მაღალი მთები, ტყით დაბურვილნი, ცივი წყაროები და სუფთა ღელეები, ათასნაირი ყვავილები, ფრინველები და ბევრიც სხვა. ასეთი ღირსება თამარ მეფის წინაშე ამ ხეობას ღირს ხდიდენ ევფრატის სახელ-წოდების. თამარ მეფემ ისურვა ამ კუთხის კარგის სახელის წოდება და მისის წყალობით ეს წოდება მას არც მოესპო, არ დაეკარგა. მან კანონიერათ მიიღო ეს სა-

ხელწოდება. დღესაც არს ევფრატი მაჭახელში და უნდა ითქვას, რომ იგი დაჯილდოვებულია ბევრნაირის ღირსებით.

ეკლესია ალაგის შეამკეს ყოველნაირის ღირსებით და ნივთებით. ის სხივი ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიას ერთს კედელზე რომელ კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ძველათ თურმე ამ ეკლესიას მთელი მაჭახლის ხალხი დიდის მოწიწებით სცემდა პატივს, მათ ახსოვდათ, რომ იგი ეკლესია თამარ მეფის ნაშენი იყო და მიტომ უფრო ადიდებდენ მას. საქართველოს უბედურის მდგომარეობის შემდეგ, რაც ოსმალთა დასავლეთ საქართველო დაიმორჩილეს და ხალხი გაათათრეს, იმ დროსვე გაათათრება დაუწყეს მაჭახლელებს,

ესენი მეტათ მტკიცედ იღვწოდენ თათრების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს მაინც საქმე გაუჭირდათ; ძლეულ იქმნენ, ამ ძლევის შემდეგ კი მუსულმანებმა მედგრად უწყეს დევნა და რამდენიმე ხნის განმავლობაში იგინი გაათათრეს მთლად. მაგრამ მაჭახლელები საიდუმლოთ მაინც ქრისტიანობდენ. შინათ გამცემთა მეოხებით ეს ამბები ოსმალებმა შეიტყვეს, მათ სასტიკათ სდევნეს მაჭახლელები და უკანასკნელ ეკკლესიებს ქცევა ნგრევაც დაუწყეს, საქმე როცა ევფრატის ვაკლესიის დაქცევაზე მივიდა, მაშინ მაჭახლელებმა აღარ მოითმინეს და პირდაპირ მიმართეს თათრის ბრძანებელს ასე:

– ჩვენ, თქვენს ბრძანებას ყველასფერს შევასრულებთ, ოღონდ ერთი ამას გთხოვთ, რომ ევფრატის ეკკლესიის დაქცევის დროს ერთი კედელი არ დაგვიქციოთ.
– რომელი კედელი? ჰკითხეს ბრძანებლებმა.
– სამხრეთის კედელი, რადგანაც ამ კედელზე, ადრე, სამთელი ენთებოდა და ამ სამთელს თამარ დედოფალიც ხედავდა ხოლმე.

ოსმალთ შეისმინეს მუდარება, დააქციეს მთელი ევფრატის ტაძარი, მხოლოდ არ დააქციეს ის კედელი, რომლის მფარველობაც მაჭახლელებმა დაავალეს. მას შემდეგ მაჭახ-

-26-

ლელთა მოხუცებულნი ხშირათ შეიკრიბებოდნენ ამ კედელთან და ცხარეს ცრემლების ღვრით სტიროდნენ, თან ლოცულობდენ. იგინი ევედრებოდნენ ღმერთს, რომ ის კედელიც არ დაქცეულიყო, რომელზედაც მათი მამა-პაპა ოდესმე მღვთიურს ბრწყინვალე შუქსაც ხედავდა, ერის წმინდა საქციელი და მიდრიკილება იქამდის დიდის ძლიერებით იყო სავსე, რომ დღევანდლამდისაც კი ევფრატის ეკკლესიის ერთი კედელი დაურღვეველი სდგას ოზლათა. ეს კედელი მეც ენახე.

მაჭახლელები ამბობდენ რომ თამარ მეფე კარჩხალის მთაზე გარდაცვლილა და იქვე დაუსაფლავებიათო.

მღვთისაგან კურთხეულის და ამაღლებულის საქართველოს ღირს შესანიშნავის დედოფლის თამარის მამამ, დასავლეთ სამხრეთ საქართველო ამიერ საქართველოს შემოუერთა, მამის ანდერძის ძალით, თამარ მეფე, ყველაზე უფრო ხსენებულ ადგილებისკენ დაიარებოდა. ქაჯეთის ციხეც თამარის მამას გაუკეთებია.

ერთხელ თამარ დედოფალი თივის წარჩინებულის სამეფოს კაცებით და კარის კაცებით ერუშეთისკენ მოგზაურობ-

და, ერუშეთიდან ოლთის უნდა გადასულიყვნენ. მგზავრობის დროს, ამათ ერთ ალაგას დაულამდათ, იმ ღამეს იქ უნდა გაეთენებინათ. მაგრამ ცხენიდან ძირს ჩამობრძანების უმალ თამარ მეფემ რაღაც სუნი იგრძნო და ამიტომ კარის კაცებს

მიმართა.

– უჰ! აქ როგორ შეიძლება ღამე დაშთენა და ბათიე-
ბა, ვერ ხედავთ რა ამბავია, წავიდეთ, წავთდეთ, აქ ვერ დავ-
დგები, ყარს, ყარს, ძრიელ ყარს.

ამ სიტყვის გაგონებაზე თანახლებულათაც შექნეს ჟრი-
ამული ასე:

– უჰ მართლა რა ყარს, ყარს, ყარს, და ყარს, წავი-
დეთ, წავიდეთ, ყარს, ყარს და სხვანი. თამარ მეფე საჩქა-
როდ აზმანდა ცხენზე, თანხლებულნიც მოემზადნენ და სხვა-

-27-

გან წავიდნენ, ნიშნად თამარ მეფის იმ ალაგას მოზრძანების,
ჩამოხდენის, მაგრამ იქ აღარ დარჩენის იმ ალაგას სახელათ
ყარსი დაერქო, შემდეგ აქ ქალაქიც გაშენებულა, სწორეთ
დღევანდელი ყარსი ეს მაშინდელ ყარსი არისო.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ყარსს ძველათ რაც
უნდა რქმევოდა ქართველთაგან, ის ჩვენ ჩვენის გეოგრაფიუ-
ლის, ეტნოგრაფიულის და ისტორიულის მწერლობითაც ვი-
ციო.

თამარ მეფის დროს, საქართველო ვრცელი ქვეყანა იყო,
მაშინდელი საქართველოს იიჯნები იყო რკინის პალო დასავ-
ლით, დარუბანდი – აღმოსავლით, ასპირი სამხრით და ოსეთი
ჩრდილოთ. მაშინ ქართველთ რიცხვი 10 მილიონზე მეტი
იყო. ასეთ მრავალ ხევთან და მთთან ადგილებს ქართველი
მეფენი კარგათ განაგებდენ. ამათვე განავრცეს ქართველთ
შორის ვაჭრობა, ხელოსნობა.

მათ ქართველებს ეგ არ აკმარეს. ზღვაზე ცურვა და ნა-
ვოსნობაც წინ წასწიეს, ქართველნი მიეჩვივნენ ნაოსნობას,
აი თვით თამარ მეფეზედაც რომ ამბობენ: – „ზღვაში ჩაუშო
ხომალდიო“, ნავოსნობა და გემოსნობა გამოწვეულ ჰყო უფ-
რო ვაჭრობის წარმატების საქმემ, ბერძნებთან და სხვა ხალ-
ხებთან ქართველების ვაჭრობით დაახლოვებამ, ამ მოძრაო-
ბისთვის რასაკვირველია ზღვაზედ კარგი ნავთ საყუდარის მო-
ძებნა იყო საჭირო, მცოდნე კაცებმა მალე მოძებნეს და ყვე-
ლაზე სამჯობინრათ მოხდენილათ და გემების ადვილათ მი-
სადგომ ალაგათ დღევანდელი ბათუმის მიდამოები სცნეს. მა-
შინ ბათუს სახელად ვახაბერი ერქვა, იმიტომ რომ ბათუმის
იქით, სოფ. ერგემდის, საყანე დიდს ადგილებს, ჭოროხს აქეთ,
ყველას კახაბერი ერქვა, დღეს კი მარტოთ ბათუმის იქითა
კუთხეს ჰქვიან კახაპერი, სადაც დღეს კარგი საბოსტნე და
საყანე ადგილებია. ბათუმს აქეთ საგურიელო იყო, მხოლოდ

-28-

თავდგერიძენი ჰჰატრონობდნენ, ბათუმს – აბაშიძეები. იქითა
მხარეს ყველას კახაბერი ერქვა, აქეთა მხარეს გურიია.

მოხდენილის ნავთ საყუდრის ადგილის მოძებნის შემდეგ, ნასწავლ კაცებმა თამარ მეფეს მოახსენეს რომ ვიპოვეთ კარგი ადგილებიო, თამარმა ჰკითხა:

– სადა, რომელ კუთხეს?

– სწორედ იმ კუთხეს, სადაც პაპის თქვენის მამისაგან ქაჯეთის ციხე გახლავსთ გაკეთებული, მის ახლოს, ვაკე ალაგას, სადაც სოფელიც არის და გარეშემო შამბით და ეწერით არის სახსე.

– ძალიან კარგი, იქ მთებიც ახლოა, ზღვამაც არ იცის იქ მაინცა და მაინც დიდი ღელვა.

– დიახ ის გახლავსთ, მოახსენეს მცოდნე კაცებმა.

– კეთილი, მეც იქავ, ერთს პატარა მთაზე, პატარა ეკკლესიას გავაკეთებ. ძალიან კარგი, მაშ წაბრძანდით, გაეცით ყოველივე ბრძანება, სოფელი დაბათ გარდაკეთდეს, გაკეთდეს დუქნები, გაჩაღდეს ვაჭრობა და დაინიშნოს ზღვით იქიდგან გასვლა გემების და იქვე შემოსვლა.

ნასწავლ კაცებმა მალე აღასრულეს ბრძანება. სოფელი, ქალაქათ აქციეს, ყოველისფერი მოაშენეს, გემის საბმელები გააკეთეს, ეს კუთხე გააჩაღეს. თამარ მეფემაც თავის სიტყვის თანხმად, ახლანდელ ბათუმის პირდაპირ ერთს პატარა მთაზე, გააკეთებინა სამების ეკკლესია და თვით ბათუმში დიდი ვრცელი თლილი ქვის ეკკლესია, თათრობის დროს, ეს დიდი ვრცელი ეკკლესია დაქცეულ იქმნა ქართველ მაჰმადიანებისაგან და მის ალაგას ჯამე გააკეთეს. დღევანდელი დიდი ჯამე სწორედ იმ ალაგას არის გა კეთებული, სადაც თამარ მეფის ბრძანებით დიდი ეკკლესია გაუკეთებიათ. სამების პატარა დაქცეული ეკკლესია კი დღევანდლამდე სდგას.

რადგანაც თამარ მეფეს აქ ხშირათ არ შეეძლო მიბრძანება, მიტომ ბათუმში, მან დაადგინა ერთი ქართველი გამგე პირი, რომელსაც მაშინდელი ქართველნი ამ გამგე პირს ბა-

-29-

ტონს უხმობდენ. ამ მხარეზე მავრი ვაჭრობისთვის ოსმალ-სპარს-ბერძნები და სხვებიც ხშირათ მგზავრობდენ, ესენი სიტყვა ბატონს ვერ გამოსთქვამდენ თავისუფლათ, მათ ტანის მაგიერ უფრო თანი ემარჯვებათ, ამიტომ ბათომს უხმობდენ, შემდეგს დროში, ამ დაბასაც სახელათ ბათონი, ანუ შემდეგ, როცა ქართველებს დევნა უწყევს ოსმალებმა, მაშინ იმას ბათომი დაერქო. ასე, რომ დღევანდელი ბათომის ქალაქათ გადაკეთება ეკუთვნის თამარ მეფეს და, სიტყვა ბათუმიც მისის წყალობით დაერქვა.

ლივანის ქართველ კათოლიკები, რომელთაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დაკარგეს ქართული ენა და დღეს სომხურს ენაზე ლაპარაკობენ, აი რას მოგვითხრობენ ზეპირ სიტყვაობით:

– თამარ დედოფალმა როცა თორთომის ხეობის, იშხნის,

ხახულის და პარხალის ეკკლესიის კეთება დააწყებინა, მერე შენების დასამთავრებლათ ფული დააკლდათ, თამარ მეფემ არ ისურვა ხალხის შეწუხება, მან თავის თავიდგან გამოიღო ოთხი თმა, ეს თმები მისცა კარის კაცებს და ასე უთხრა:

– მე ხალხის შეწუხება არ მინდა, წაიღეთ ეს ოთხი თმა-გაყიდეთ და ამაში აღებულის ფულით დაამთავრეთ ეს ეკკლესიებიო.

კარის კაცებმა წაიღეს ეს თმები და მართლაც მალე ისე ძვირფასათ გაყიდეს, რომ მასში აღებულის ფულით ყველა ეკკლესიები დაამთავრეს.

ესენივ მოგვითხრობენ ასე, თორემ ჩვენის ისტორიით ვიცით ამ ეკკლესიებთა აღშენება ვისგან, როდის იყო.

დიდუბეში, სადაც ყველა წმიდის ეკლესია არის აღშენებული, მის მახლობლივ გაკეთებული ყოფილა თამარ მეფის მშვენიერი სასახლეც, იქვე ყოფილა მშვენიერი ბაღი; ბაღი შემკული ყოფილა ყველა ნაირის ყვავილებით, სხვა-და-სხვა

-30-

ხეხილებით მრავალწაირის ფრინველებით და მარმარილოს ჰაუზებით.

სასახლის ერთს ოთახში, სადაც დღისით თამარ მეფე ისვენებდა ხოლმე, ძილის დროს, სადაც მარჯვენა მაჯას დააყრდნობდა, მის ახლოს, კედელში დიდის ხელოვნებით წყაროს ლულა იყო და წმინდა ანკარა წყარო გადმოდიოდა, იქვე ფირუზის ჰაუზში ჩადიოდა, მერე იქიდგან ბაღში გადიოდა და ერთ მარმარილოს ჰაუზში ჩადიოდა, წყაროს ლულასთან ეკიდა ლალის ჭიქაც, თამარ მეფე როცა გაიღვიძებდა და წყალს ოსურვებდა, წყლის მიტანისათვის ბანოვანთ არ შეაწუხებდა, თვით აიღებდა ჭიქას და წყალს მიირთმევდა. ეს წყარო ავჭალიდგან ყოფილა გამოყვანილი, დღევანდლამდისაც კი სჩანს ლულების ნაადგილარიო. იგი გამოყვანილი იყო ავჭალიდგან დიდუბემდოს ვაკის თავ-თავს ფერდებს გვერდზედ, აღმართ აღმართის ავლით, რომ მას კაცის ფეხი არ მოხვედროდაო.

თამარ დედოფალთ, ერთ დროს ბაზალეთის ტბისკენ ბრძანდებოდა, მთის ხალხი დიდად გაუმასპინძლდა. სამასპინძლო ადგილათ ბაზალეთის ტბის მიდამო ამოირჩიეს, რადგანაც მაშინ ეს ტბა დიდი ტბა იყო, მასთან ლურჯი ლილისავებ, წმინდა ანკარა, მეტათ სასიამოვნო სანახავი. მაშინ ტბაში აქა-იქ ბევრი ხეებიც ყოფილან დაშთენილი, რომელნიც ტბაში უვნებლად ჰვეოდნენ ზამთარ ზაფხულს.

ნადიმის გათავების შემდეგ, თამარ მეფე თავის კარის კაცებით ტბისკენ იმზირებოდენ, თამარ მეფეს, ამ დროს, ხელზე თავის საყვარელი მიმინო ეჯდა, მიმინო უცებ ხელიდგან გაჰფრენია, წასულა ტბაში და ერთ ხეზე დამჯდარა. თა-

მარ მეფეს სწყენია ეს, მალე უთქვამს შემდეგი:

– ვინც იმ ტბაში შეცურდება, მიმინოს დამიჭერს და მომიყვანს, იმან რაც უნდა მთხოვოს საჩუქრად მე ყველაფერს ავუსრულებო.

-31-

საჩქაროთ ერთი დიაკვანი გამოსულა და თამარ მეფის-
თვის მოუხსენებია:

- მე, ავასრულებ მეფეო, თქვენს თხოვნას.
- კეთილი, მეც ავასრულებ დაპირებას.

დიაკვანი საჩქაროთ შეცურდა ტბაში, მიუახლოვდა იმ ხეს სადაც მიმინო იჯდა. თამარ მეფე თავის კარის კაცებით შორიდგან უმზერდა. ამ დროს, უცეფ თამარ მეფეს რაღაცა ჰაზრმა გაუელვა გულში და თავისით სთქვა:

– ღმერთო, თუ იმ დიაკვანს ცუდი რამე აქვს გულში ჩანერგილი, აქ ნულარ გამოიყვან.

დიაკვანი სიხარულით მოცურავდა, მაგრამ შუა ტბაში მიმინო ხელიდან გაუფრინდა და თვითონაც შიგ დაიხრჩო, ველარ გამოვიდა. ცუდი რამ გაეფიქრა თურმე იმ ბედ-შავს. თამარ მეფემ ბევრი იწუხა ამაზე, ბოლოს მიმინო თავისით მოუფრინდა და ისევ კულანდებურათ ხელზე დააჯდა.

—

თამარ მეფის დროს, ჯვარის მონასტრიდგან ცხეთის ეკკლესიის გუმბათამდის ერთი ჯაჭვი ყოფილა გაბმული, ერთი მწირ ბერი ამ ჯაჭვზე ისე დაიარებოდა, როგორც კარგს ბი-
ლიკს გზაზე. ამბობდნენ, რომ ეს მწირ ბერი ჯერეთ ცხეთის ეკკლესიის ზარს დარეკდა აქ ცისკარ-წირვა დადგებოდაო, მერე ჯაჭვით ჯვარის მონასტერში გავიდოდა, იქ დარეკავდა ზარსა და იქ დადგებოდა წირვა-ლოცვა. შემდეგ ისევ მცხე-
თაში გამოვიდოდაო. ამ მწირ ბერის სახელს მთელი ქართვე-
ლობა იცნობდაო.

ერთხელ თამარ მეფე, ცხეთის ახლოს, ბებრის ციხეში
ბრძანდებოდაო. აქ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი:

– ეს ჩვენი მწირ ბერი წმიდა კაცია, რომ ასე ადვილათ
გადის ჯაჭვზე და გამოდის!

ერთს იქ მყოფ ბერს უთქვამს.

– არა ბატონებო, რის წმიდა კაცია, ამ ჯაჭვზე ყველას
შეეძლება გავლა ადვილათ, აქ ოსტატობა გახლავსთ საჭირო

-32-

და არა სიწმინდე. იმაზე წმინდა მე გახლავართ, გნებავთ მეც
გავალ.

– აბა ერთი, გაბრძანდით და ვნახავთ, ამის სამაგიეროთ
რასაც მთხოვ,, იმას გიბოძებ, მიუგო თამარ მეფემ.

– ძალიან კარგო ეხლავ გიახლებით.

ბერი მოემზადა მცხეთიდან ჯაჭვზე გასვლას, მალეც ავი-

და და დაიწყო ნელ-ნელა გასვლა.

თამარს გულში ჰაზრმა გაუევლა და თავისით სთქვა:

– ყოველი დედა-კაცი უძლურ არს, თმა გძელ და ჭკუა მოკლე, ეს მეორედ შევცდი, ღმერთო, მაპატივე ცდომა, თუ იმ ბერს ცუდი რამ დავალემა სურდეს, აქეთ ნულარ გამოიყვან. ბერი მივიდა თუ არა შუა ჯაჭვზე, უცეგ გადავარდა და ადიდებულს არაგვი ჩავარდა და დაიხრჩო.

– ამ შემთხვევის გამო თამარ მეფემ მცხეთელებს დიდი საჩუქარი მისცა, აჩუქა მიწები, შეაკეთა ხიდი და ბებრის ციხე, მცხეთა მორთო ლამაზათ?

მაშინდელი გაბმული ჯაჭვი დიდხანს იყო ასე დარჩენილი, ხოლო იმ ბერის შემდეგ კი აღარავინ გავიდოდაო. გოლოს დამტკიცდა რომ მართლაც ის მწირ ბერი მეტათ სუფთა წმინდა კაცი ყოფილიყო.

ქართველ ხალხს თამარ მეფე წმინდანთ ჰყავს მიღებული, რადგანაც ძველათ ქართველთ ეკლესიამ თამარ მეფე წმინდანებთან შერაცხა, ზოგიერთ ქართველს მიტომ არ სჯერა, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა, ეს რომ ვისმეს უთხრა, იგი შეურაცხყოფათ მიიღებს, ეწყინება და გეტყვის:

– რას ბრძანებთ, როგორ გეკადრებათ, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა.

ასეთი ამბის დასამტკიცებლათ აი რა გვარი მოთხრობაა ხალხში დარჩენილთ:

თამარ დედოფლის მამა რომ გარდაიცვალა სარდლებმა და თავადებმა თამარ მეფეს გათხოვება სთხოვეს, მაგრამ თამარ

მეფემ გათხოვება არ ინდომა, უქრმოთ დარჩა, ქალწულებრივ გარდაიცვალა. ხალხი ძრიელ დარდობდა, რომ თამარ მეფე არ თხოვდებო. ღმერთმა ერის წუხილი შეისმინა, თამარ მეფე მღვთის ბრძანებით დაორსულდა და ვაჟისშვილი მიეცა. ეს ვაჟისშვილი იყო ლაშა გიორგი. დაბადების ხემალ. თამარ მეფეს ლაშა ძვირფასს სამოსში გაუხვევია და ძიძისთვის გაუბარებია, ძიძას გაუზრდია, როცა გაზდილა, მოჩიტებულა, მაშინ თამარ მეფეს თავის თითებით ლაშასთვის ტენტსაცმელი შეუკერავს, ბანოვანი გაუგზავნია, ტანისამოსი წაუღიათ, ლაშა მოურთავთ და თამარ მეფესთან მიუყვანიათ. მის შემდეგ იგი თამარის გვერდით ყოფილა და იქ გაზრდილა.

თამარ მეფეს ეს ყმაწვილი მიტომ მიუცია ძიძისთვის, რადგანაც ამის მოვლა სამეფო საქმეების სამსახურისთვის დროს წამართმევსო. ესეთი სიბრძნით სავსე იყო თამარი. კარის დიდებულებმა უთხრეს თამარ მეფეს:

– ნუ ინებებთ მაგას, მღვთის მოცემულს ნუ გააბრით სხვაზე. ნუ იკადრებთ, ღმერთმა არ გიწყინოთ.

– თქვენ ფიქრი ნუ გაქვსთ, ვინც გააჩინა იგივე დაარჩენს მას, ღმერთი თავის გაჩენილს არ გასწირავს, ეგ მე სამ-

მსახურის დროს წამართმევს, მე ასე ვარჩიე, ეგეც კარგად იქნება, მეც ხალხის სამსახურის საქმეს არ დავაკლდები.

თამარის ასეთი განცხადება ყველას მოეწონა; ყველა ლოცავდა მის სიბრძნე გონიერებას.

ოსეთში ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოსს, რომ იმან თამარ მეფეზე რამე გარდმოცემა, ლეგენდა, ან ლექსი არ იცოდეს. სხვათა შორის მათში დარჩენილია შემდეგი ლეგენდარული გარდმოცემანი.

თამარ მეფის დროს, იალბუზის მთაზე, თოვლი არ მოდიოდა, იგი სანაქებოთ იყო ყველას წინაშე. თამარ მეფესაც თავის ერთი მშვენიერი სასახლე ამ მთაზე ჰქონდა გაკეთებული, სასახლეში სხვათა შორის თამარ მეფისთვის საკუთრათ

-34-

აღგებული იყო თორმეტი ოთახი, თორმეტივე სულ გარეულის ნადირთა ძვლებით შემკობილნი, ძვირფასის ხალებით და ფარჩეულობით მორთული. ამ სასახლეს გარშემო დიდი გალავანი ეკრა, გალავანში ერთი დიდი თორმეტ ოთახიანი კოშკი იყო, ერთიც სხვა სასახლე, გალავანს შუა მშვენიერი ბალახი იზრდებოდა. თამარ მეფის გარეულ თხა, კანჯარი და ირმის ჯოგიც შიგვე იყო გაშვებული და ბალახს სძოვდენ.

უმეტეს ნაწილს, თამარ მეფე ამ მთაზე სცხოვრებდა, უყვარდა აქ ამოსვლა და აქედგან მზერა ოთხ კუთხივ. ერთხელ თამარ მეფე სხვაგან მიბრძანდებოდა, საქართველოს ადგილების დასათვალიერებლად, მალე წაბრძანდა კარის კაცებით და თავის თორმეტ ოთახიანი სასახლის მფარველათ თავის გამდელი დასტოვა, გამდელს პატივს სცემდა, წაბრძანების დროს გასაღებები გამდელს გარდასცა და უბრძანა ასე დავალებით:

– გამდელო, ეს გასაღებები შენ გებარებოდეს, ჩემ მოსვლამდის, შენ გააღე მხოლოდ თერთმეტი ოთახი და სუფთა ჰაერისა და მზისთვის სანათურები ღია დასტოვე. მხოლოდ გთხოვ, რომ მეთორმეტე ოთახის კარები კი არ გააღო, ეს არ დაივიწყო.

– პატიოსანი. მიუგო გამდელმა.

თამარ მეფე წაბრძანდა, მცირე ხნის შემდეგ დედაკაცს ცნობის მოყვარეობა აღედრა მის, თუ ნეტა თამარ მეფემ მეთორმეტე კარის გაღება რათ ამიკრძალი, ნეტა აქ რა უნდა ჰქონდეს დამალულიო, სულმა ვედარ გაუძლო, ვერ მოითმინა და პირველათ მეთორმეტე ოთახის კარები გააღო.

ამ ოთახში თამარ მეფეს თოვლის ვარსკვლავი ჰყოლია დამწყვდეული; კარების გაღების უმალ თოვლის ვარსკვლავი კარში გაფრენილა. დედაკაცი შეწუხებულია, მაგრამ ვედარა უშველიარა.

ეს ამბავი თამარ მეფეს მალე შეუტყვია, იგი საჩქაროთ დაბრუნებულია შინ, მაგრამ ვარსკვლავისთვის ვედარ უშველია-

რა, თამარ მეფეს დიდად სწყენია, ფიცის გატეხისათვის გამდელი დაუწყევლია.

ამ ამბის შემდეგ, მცინვარზე მუდამ წელს დიდი თოვლი მოდის ხოლმე, თოვლისაგან იკრიბება დიდრონი ზვავები, მერმე ეს ზვავი მოსარღვევით ნელნელა ეშხადება, გაზაფხულის პირზე, დიდის ჭექა ქუხილით ძირს ეშვება, ვარდება და მის მეოხებით გამვლელსა და გამომვლელსაც საშინლათ ღუპავს, ბევრი უბედურება მომხდარა მისგან, ჯერ ბევრიც მოხდება.

თამარ მეფისაგან დაწყევლილი გამდელი ტარტაროზო ქცეულა, სასახლიდგან გაქცეულა და კუდიანების დასში შერაცხულა, მათში ჩარეულა საყოველთაოთ, თამარ მეფის ჯავრი კი მაინც გულში ჩაყოლია, სამაგიეროს გარდახდა მოუნდომნია.

განვლო დრო ჟამმან და თამარ მეფე გარდაიცვალა, რამდენიმე ხნის შემდეგ დიდის გლოვით და გოდებით დაასაფლავეს ერთ ალაგას. თამარ მეფეს გარდაცვალების ამბავი ტარტაროზო გამდელს მალე შეუტყვია.

ეს გაქცეულა დროზედ, გაუთხრია თამარ მეფის საფლავი, ამოუღია და იალბუხის მთაზე წაუღია, თავის სადგომ ბინასთან და ერთ ალაგას დაუსაფლავებია. ხალხის შინებია მას, რომ ვაი თუ გაიგოს ვინმემ, მოვიდეს, მოსძებნოს, იპოვნოს თამარის სამარე, ამოიღოს და წაიღოსო.

ამიტომ ამ ტარტაროზო დედაკაცს გაუკეთებინებია რამდენიმე მარმარილოს ქვა, ერთ ქვაზე დაუწერია რომ აქ მარხია თამარ მეფე, მეორეზე დაუწერია, რომ აქ არ მარხია თამარ მეფე და ასე და ამ გვარათ სხვა ქვებიც. მერე წაუღია ეს ქვები და ერთ ალაგას, სადაც თამარ მეფე არ ყოფილა დასაფლავებული, იქ მოუფენია და მით დაუბნელებია თამარ მეფის საფლავის ცნობა.

ერთ დროს ხალხს თამარ მეფის საფლავის ძებნა დაუწყვიათ, მერე მიუგნიათ იმ ადგილისათვის, სადაც მოსატყუებ-

ლათ მარმარილოს ქვები ყოფილა მოფენილი, უთხრიათ მრავალი საფლავები, მაგრამ ვერსად რა ფპოვნიათ. ტარტაროზოს დედაკაცს სულ უცხო ხამს ალაგას დაუკრძალავს თამარ მეფის გვამი.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ისტორიით ჩვენ კარგათ ვიცით; რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია. დავით აღმაშენებლის მახლობლათ, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ.

საქართველოს კუთხეებში, თითქმის ყველა მხრის ქართველი ამბობს, რომ თამარ მეფე ძლიერი მეფე იყო, მან სპარსეთის ზოგიერთ მთავრებს ხარჯი დაადოვო, ასევე დიდი

გავლენა ჰქონდა სტამბოლზე. ამ ძლიერების საქებრათ ძველათვე გამოთქვეს შემდეგი ლექსითი.

**„ურზნის ავაგე საყდარი, უწყლოსა წყალი ვადინე,
ისპანს დავსდეგ ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიღე,
თეთრ სღვამი რკინა ჩავაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე,
ამდენი საქმის მომქმედმან, ცხრა ადლი ტილო წავიღე“.**

რკინათ იგულისხმება ხომალდის ღუზა. ქართველთა გარეშე თამარ მეფის ძლიერების შესახებ ლუკებშიაც ძრიელ ბევრი ცნობებია დაშთენილი.

აჭარაში, ზოგიერთი ბერი ფანატიკი ხოჯა მოლები ბრძანებენ, რომ თამარ მეფე თათარი იყოვო. ამის მინაგვარი ცხინვალშიაც ყოფილა, აი მაგალითებრ. თამარ დედოფალი იყო ერთი ძლიერ თათრის ხელმწიფის ქალი. ეს ქალი ძრიელ ლამაზი იყო, მამამ გათხოვება დაუპირა, ქალი არ თხოვდებოდა, უარი სთქვა, მამას ჯავრია მოუვიდა, ერთს ოთახში დააპატიმრა, მოინდომა მისი ტანჯვა, მაგრამ თამარი მალე მიხვდა ამას. ღმერთს შეევედრა ოღონდ ამ ციხიდან დამიხსეხდა მე მაშინვე მოვინათლებიო. რაც ინატრა, ღმერთმა შეისმინა, თამარი ვარსკვლავათ იქცა, ციხიდან გაფრინდა. ერთ

-37-

დიდს მთაზე ეკვლესია გააკეთა და იქ დაიწყო ცხოვრება. მამამ ველარა აკადრა-რა, თამარმა ეკვლესიის გვერდით ერთი კარკი სასახლეც გააკეთა, ერთ ოთახში ვარსკვლავი ჰყვანდა დაჭერილი, ერთხელ თამარ დედოფალი დასავლეთ საქართველოში მგზავრობდა. ამ დროს მისმა გამდელმა დაკეტილი ოთახის კარი გააღო, თოვლის ვარსკვლავი გაფრინდა, მის შემდეგ ცა ნისლით შეიკრა, თამარ მეფემ ეს ამბავი მალე შეტყო, შინ დაბრუნდა, მაგრამ ვარსკვლავს ველარა უშველარა, მას შემდეგ ეს მთები სულ ნისლით იკვრის და ჯერეთ ერთი წლის თოვლი არ არის გამდნარ გათავებული, რომ მეორე წლისაც ზედ ემატება და მის მეოხებით იქაურ მიდამოებთა ხეებსა და ყვავილებს სასტიკათ ახმობს. ამ შემთხვევის შემდეგ ჩამოვარდა ოსეთში ზამთარიო, ამ ზამთარმა დიდათ ავნო ოსის ხალხსაო.

ძველად ქართველებმა შემდეგი ჩვეულება იცოდენ: სადმე ავადმყოფს რომ გაუჭირდებოდა,, მას შეათქმევინებდენ, რომ ოღონდ კარგად გახდეს და მის შემდეგ თამარ მეფის საფლავს მოვსძებნით. მის საფლავის მიწას თვალეზზე წავისობთ. საფლავს პატამს ვსცემთო.

ქართველ მაჰმადიანებს, ადრე, მგონი ქრისტიანობის დროს და შემდეგაც, თამარ მეფის ლოცვა სცოდნიათ. ლოცვაში გამოხატული ყოფილა, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის ღმერთთან ზის, წმიდანებთან იმყოფება; ის კიდევ მოვა ოდესმე, ჩვენს თხოვნას შეისმენს, აჭარას ნახავს, თავის ბეგიებს დაემდურება. სწორეთ ასეთის საოცნებოს მიმართვით შესდგა ხალხში მრავალი სახალხო ლექსი.

ბევრს ალაგას ფშავ-ხევსურეთ-თუშეთშიაც ასევე ჰქონიათ, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის საცალა დაძინებული არის და ჩვენ თუ კარგად შევევედრებით, მაშინ იგი ადგება და მოვა ჩვენთანაო. იქვე იტყვიან:

თამარ მეფე ამირანს იცნობდა, იალბუზე ამირანი ნახაო. როსტომ და ბეჟან თამარ მეფის გმირები იყვნენ, თამარ მეფეს

-38-

ესენი წაუძღვნენ წინ, როცა იგი ამირანთან წაბრძანდაო. მთის ხლხს თამარ მეფე ხატათ აქვსთ გამოსახული.

თამარ მეფეს ოსმალებთან ომი ჰქონდათ, ომში ქართველებმა გაიმარჯვეს და სულთანს ტყვეთ ჩაუვარდათ, პერობილი თამარ მეფეს მიჰგვარეს, როცა პერობილი თამარ მეფის წინაშე წარსდგა და სახეზედ შეხედა, უცბათ შეკრთა, უკან დაიწია და ყვირილი დაიწყო:

– მიშველეთ მიშველეთ.

იქ მყოფთ საჩქაროდ ჰკითხეს.

– რა იყო, რა დაგემართა, რის შეგეშინდა?

– მე იმის შემეშინდა, რომ თამარ მეფის გვირგვინს გარს ერთი ხლმით ამოღებული კაცი უვლის და იმ გალესილ ხმალს სულ აქეთ იქეთ ატრიალებს მტრის წნააღმდეგ.

მოხვევებში გაგონილი. თამარ მეფეს ქრმის შერთვა არ უნდოდა, მაგრამ ხალხმა დაატანა ძალა და მიტომ გათხოვდა. ორი წლის შემდეგ, მთელს საქართველოში ასეთი ბრძანება განაცხადა: მთელს საქართველოს კუთხეებიდან, სადაც კი მღვდელი, ბერი, დიაკვანი, ღარიბი, მოხუცი, ობოლი და ქვრივი არიან, ყველანი ჩემ წინ წარმოდგენო და მოწყალეობა მიიღონო. ბრძანების თანხმად, თამარ მეფის სასახლის კარზედ დიდი ძალი ხალხი მოგროვდა, თამარ მეფემ ხაზინა გახსნა და ღარიბებს მოწყალეობას თვით ურიგებდა. მოხვევებიდან ერთი მღვდელი წარსდგა მოწყალეობისთვის, ამას მოწყალეობა რომ მისცეს, მღვდელმა ჰკითხა იქ მყოფთ.

– ამას რაზედ მამლევთ, რა უნდა უყო ამას, ეს მე რათ მინდა!!

– რა უნდა უყო და მოიხმარე, ხოლო მის სამაგიეროდ თამარ მეფისთვის ილოცეთ.

-39-

– რა ვილოცო, მიბრძანეთ თქვენა.

– ილოცე, რომ თამარ მეფეს წვერი და უღვაშები გამოეხას.

– კარგიო. უთხრა მღვდელმა და თან იგი წავიდა თავის სასახლისაკენ. მეორე დღეს წირვაზედ ღმერთს შეევედრა,

რომ ღმერთო, თამარ მეფეს! წვერი და ულვაშები გამოასხიო, ეს მღვდელი მეტად წმიდა კაცი ყოფილა, მისი ვედრება შეისმინა და თამარ მეფეს უცვათ წვერი და ულვაში გამოესხა.

რამდენიმე დღის შემდეგ თამარ მეფემ პირს ბაღდადი აიხადა, წარსდგა თავის დიდებულების წინაშე და სთხოვა დაბარება ყველა იმ პირების, ვინც-კი მას ეახლნენ და თვით მისგან მოწყალეობა მიიღეს, ბრძანება მალე შესრულდა, მოწყალეების მიძღვრებით მალე მოიყარეს თავი თამარ მეფის წინა, მათ სათითაოდ გამოჰკითხეს თუ ვინ როგორ ილოცა, შემდეგ წარსდგა მოხევი მღვდელი, ამას მისცეს კითხვა, მან უთხრა:

– ღმერთო! თამარ მეფეს წვერი და ულვაში გამოასხიო.

– რათ ილოცე მაგრე, ვინ გითხრა მის ლოცვა.

– აქ მითხრეს ბატონო, მოწყალეების მიძღვრებით დროს.

თამარ მეფემ ეს-მღვდელი თავის სასახლეში მი ხმო, საჩუქრები მისცა, საქმე გამოჰკითხა და შემდეგ უბრძანა.

– წადი, მამაო, შენ წმინდა კაცი ყოფილხარ, ეს საჩუქრები შენთვის წაიღე, არავის კი უთხრა. ხოლო ახლა კი ილოცე რომ მე ეს წვერ ულვაშები გამცვივდეს. მღვდელმა მოისმინა ყოველისფერი, გამოეთხოვა მეფეს და თავის სასახლისაკენ წავიდა, მეორე დღეს, წირვაზედ ღმერთს შეევედრა: თამარ მეფეს წვერ-ულვაში გასცვივდეს სახიდამო. ღმერთმა შეისმინა მისი ლოცვა და წვერ-ულვაში გასცვივდაო. ამის შემდეგ ეს მოხევი მღვდელი თამარ მეფემ კვალად მიიხმო თავისკენ და წყალობა მისცა, იგი მღვდელი წმიდანი იყო თამარმა თავის კარის ეკლესიის მღვდლად დანიშნა. თამარ მეფის ჯარმა რომ ნუქარდონს ომი დაუწყო, იმ დღეს, ამ

-40-

მღვდელმა ვარძიაში სწირა, იქვე წირვაზედ ბრძანდებოდა თამარ მეფე, წირვაზედ მღვდელმა შეიტყო რომ ქართველმა ჯარმა გაიმარჯვაო, მალე გამოვიდა საკურთხეველიდამ და თამარ მეფეს ლოცვა კურთხევით ასე მიმართა.

– დიდებულო, მეფეო, მოგილოცავთ, მოგილოცავთ, ჩვენმა ჯარმა გაიმარჯვა, მტერს დამუხლებულებს მოგიყვანენ, თქვენ კარგად ბრძანდებოდეთ, ეს მე წირვის დროს ცხადლივ გამომეცხადა.

მართლაც და ამბავი მალე მოუვიდათ, რომ ქართველთ მხედრობამ მტერი სასტიკათ დაამარცხავო, იგინი გააქციეს და თვით გამარჯვებული მოდიან თამარ მეფის წინაშეო.

ჯავახელთ ნაამბობი. საოცარია საქართველოს ხალხის თვისება, ყველა კუთხის ქართველი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფე ჩვენი კუთხის დიდს ეკლესიაში მარხიაო. მურღლეული ამბობენ, რომ თამარ მეფე მურღულში მარხიაო. მაჭახელელნი-მაჭახელში, რაჭველი-რაჭაში, ჯავახელნი-ჯავახეთში _ თმოგვს. ამაზე ამბობენ, რომ ვითომც თმოგვის ახლოს, მტკვრის-პირს,

ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ჭალაქია. ადრე ამ ჭალაკზედ მტკვარი მდინარებდა, ერთ ალაგას მტკვარს გაღურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილა ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოს დამარხვის დროს, აკვანიც შიგ ჩაუტანებიათ თურმე, ამ კუბოს და აკვანს ხალხი დილხანს ხედავდა თურმე, მერე კი საცალა გაქრა, ზეცისკენ წაიღეს ანგელოსებმაო.

ქართლში დაშთენილი. თამარ მეფემ ბეთანიის ეკკლესიის შენება დაიწყო სოფ. სამადლოს. ამის შესახებ ბრძანება დროით გამოაცხადა. ეკლესიის ალაგი დანიშნეს, მალე ქვა, კირი, ხე, ტყეც მოზიდეს, მასალაც შეკრიბეს, მალე სამირ-

-41-

კველიც ჩაყარეს, მალე სამირკველის თავიც აამაღლეს. ერთ დღესასწაულ დღეს, სამირკველის კედლებს მტრედები, შოშიები და სხვა ფრინველები დაესივნენ, კედლის ნაწილები სულ კენჭებათ აქციეს, ფრთებ ქვეიმ შეიწყეს და გაფრინდნენ უდაბურ ტყეში და მიიტანეს და იქ დააწყეს სადაც დღეს ბეთანიის ეკკლესია არის. ფრინველთაგან ამ მასალების ზიდვა რამდენსამე დღეს გაგრძელდა. ეს ამბავი თამარ მეფესაც დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიბრძანდა და თავის თვალით ნახა ფრინველთაგან ქვების მოტაცება და ზიდვა, ის ადგილიც მალე ნახა, სადაც ეს ფრინველები მასალას ზიდავდნენ თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის გარემოებასა

იმ დღეს თამარ მეფე დაღლილი ბრძანდებოდა, ცოტად მიეძინა, ძილში სიზმრათ გამოეცხადა, რომ დიდებულს ბეთანიის სასახელოთ აღაშენა ეკკლესია და მით ადიდეთ სახელი თვისიო. თამარ მეფემ ასეთ ჩვენებას დიდი ყურადღება მიაქცია, სამადლოზედ ეკკლესიის შენება დაიწყო იმ ალაგას, სადაც დღეს ბეთანია არის. თამარ მეფეს ბეთანია დიდათ უყვარდა. ამიტომაც დახატეს შიგ მისი სურათი. ბეთანიას თამარ მეფეც დიდს დახმარებას აძლევდა, იგი მონასტრათ იქმნა დანიშნული.

თფილისში დაშთენილი. თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, ღვი წმინდანათ არს შერაცხული. იგი რომ გარდაიცვალა, ზეციდამ ორი ანგელოზი ჩამოვიდა ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს, ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამიწაზედ არავინ იცის, იგი არსად არის, სადაც თამარ მეფე გარდაიცვალა. იმ ალაგს რამდენსამე ხანს ნათელი იდგა.

მაჭახლური ცნობა. მაჭახელში დაშთენილი ცნობა თამარ მეფის დროს მისის ბრძანებით საყდარს ევფრატო მიტომ

დაარქვეს, რადგანას, როცა აკეთებდენ, მაშინ იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს ეკვლესია იმ ფრატ უნდა გავაკეთოთ, როგორც ესა და ეს ეკვლესია არის გაკეთებულიო. ამიტომ ევფრატი სიტყვა „იმ ფრატ“-ი დამ- გადაკეთდაო, სოფ. ხერთვისი მიტომ დაერქვა, რადგანაც აქ ორთ ხეობის წყალი მაჭახელა მეორე ხევის წყალს ერთვის, და მიტომ იტყოდნენ იტყოდნენ ხევთ ერთვისო და აქედგან წარმოსდგა ხერთვისიო.

1871 წ. გაზ. „ღროება“-ში სწერს დ. წ. შემდეგს: _ მაჭახელაში ვიყავ და შევიტყე, რომ ერთს ოჯახში მოიპოვება თამარ დედოფლის წიგნიო, ოსმალურს ენაზეო. მე ამ წიგნის თარგმნა მინდოდა ქართულს ენაზედო, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, მის პატრონმა ეს წიგნი არ მათხოვა და ამიტომ ვერ ვსთარგმნიო.

ვასილი სიმონის ძე თედეშვილის ცნობებით დაწერილი ოსებში დარჩენილი აშხები და ლეგენდები.

თამარ მეფე ისეთი ძლიერი და წმინდანი იყო, რომ სადაც იგი ფეხს დადგამდა და სიტყვას იტყოდა, იქ მაშინათვე ყველაფერი გაკეთდებოდა, მაგალითებრ იტყოდა, აშენდეს საყდარი და იგი აშენდებოდა, _ გამოვიდეს წყალიო და ესეც გამოვიდოდა.

სოფ. მთარაროში არის ერთი ქვა-ბათლონე (ბეთლემი). მეორე ქვა არის სოფ. ყემულთაში, ეს ორი ქვა იერუსალიმიდამ არის მოტანილიო. ერთი ქვა თამარ მეფის არის და მეორე დავით სოსლანისაო. აქეთვე რაროს მთაზედ, თამარ მეფის ჯარისათვის სააგარაკო ყოფილა, ზაფხულს, ზამთარს ჯარი დიდუბეში მდგარა.

თერქი და ტუროკი დაშვრაო. ამიტომ დიგორელნი წმინდა კაცს ეძებდენ. რომ იქნება მისის ლოცვით წყალი ისეც გამოვიდესო. სხვა და სხვა ტომთა რჩევით, ამათ თამარ მეფეს სთხოვეს ლოცვაო. ეს მივიდა, ილოცა და მის მერე ორივე წყალი ხელ ახლა გამოვიდაო.

ამბობენ, რომ თამარ მეფეს თავის ძვირფასი სახლი მართოდ იალბუზის მთაზედ კი არა აქვსო, არამე მას მეორე სახლი არარატის მთაზედ აქვს და მესამე ყინვარის და ყიზიბეგის მთაზედო, ამას ისეთი ძალა აქვდა, რომ ერთის მთი დამ მეორე თავის მთის სახლს ელაპარაკებოდა და ყველაფერს

აგებინებდაო. ყველა ეს სასახლეები მეტად ძვირფასად ნაგებნი ყოფილან.

დავით სოსლანი გარდაიცვალა, ორი წლის შემდეგ იგი გაცოცხლდა და უკან მოვიდა. ქართველებს და ოსებს საყვედური უთხრა, რატომ ხარებს არ მიკლავდითო, უსაყვედურა, რომ საქონლის სული ჩემთან არ მოდიოდაო. ამაზედ ძალიან გაჯავრდა. მერე წავიდა და თავის ჯავრი თურქებზედ იყარა. ერთ ალაგას წვეულება იყო, იქ ჩამოხტა, მიიწვიეს. ერთმა იქ მყოფმა უთხრა: – ცხენს მე შეგინახამო. დავით სოსლანმა ჰკითხა, რომ გაგიძალიანდეს და თოკი გასწიოსო, რომ გაიქცესო? მიუგო: თუ გაძალიანდება, მაშინ მეც გაუშვებო. ამას არ მისცა ცხენი და თავი მოსჭრა. მერე მეორე კაცმა უთხრა: მე შეგინახამო, ამასაც ისევე ჰკითხა; საბელი რომ გასწიოს და გაგექცეს, მერე რას იქმო? მიუგო: აუ კი გაძალუანდება. მეც მიუშვებო. მასაც თავი მოსჭრა. მესამემ უთხრა: მე შევინახამო. საბელი რომ გაგიწვიტოსო, რას იქმო? ამან უთხრა კისერში დავიჭერო, კისრით რომ დაგჯაბნოს. მაშინ რას იქმო? მიუგო: კუდს დაუჭერ და მაინც არ გაუშვებო. ცხენი ამას მიაბარა, თვითონ მასპინძელთან მივიდა. ნადიმის გათა-

-44-

ვების შემდეგ, თურქეთი აიკლო, თავის ქვეყნის ჯავრი ამოიყარა, დიდი ძალი საქონელი იშოვნა, ყველა ესენი საქართველოში მოიტანა და რადგანაც თავის ხალხი უყვარდა ეს საქონელი სულ მათ დაურიგა. თანვე მოიყვანა ერთი ლურჯი ხარი, რომელსაც რქები აბრაშუმით შეუკრა, იალბუზის მთაზედ წაიყვანა, იქ, იგი ღმერთს შესწირა და თითონ ბარასტთან (აბრამი) გაფრინდა, სამოთხეში, ანუ საიქიოს, მათს გვერდით დაჯდა და თამარიც იქ ზის.

---

60 წლის წინედ, ერთი მოხუცი კაცი იტყოდა ხოლმე: რომ მე იალბუზის მთაზედ აველ, იქ ვნახე, რომ ეს მთა ბარეთ სულ თოვლით არის მორთული, ხოლო შიგ კი მშვენიერი ქალაქია, სახლებს სულ ბროლის კედლები აქვს, იქვე არის ძვირფასად ნაკეთი კოშკები, იგინი სავსეა სულ ძვირფას საქონლით, ნადირიც ბევრია. ერთ ალაგას სამი ოქროს კუბო არის, ერთზედ ეწერა: თამარ მეფე, სუფთა ასოებით, ვნახე, შიგ ანგელოზის მზგავსი ქალი ესვენა, მე შევშინდი. მეორე კუბო დავით სოსლანის იყო და მესამე რუსუდანის. მათს ახლოს ორი წყარო მოდის, ერთი ოქროსი, მეორე რძისა.

დავით სოსლანს ოსები არტენს უწოდებენ, იგი იყო გმირი კაცი, ტანი ჰქონდა ფოლადის, იგი ბევრს ხალხს ხოცავდა, ამიტომ იგი ღმერთმა ცაში გააფრინა და მთვარეზედ და-

აბა. მთვარეზედ იგი დღესაც მოჩანს ჩრდილი ღრუბლებივით. მთვარეზედ მიზმულმა დავით სოსლანმა ღმერთს ერთი რამის ნება რთვა სთხოვა, ღმერთმაც ნება მისცა, მაშინ დავით სოსლანმა იქ მოკრიბა გველი, ხვლიკი, ჯოჯო, ბაყაყნი და სხვა ისეთნი და მაღლიდან ძირს გადმოყარა ქვეყანაზედ და მათ მიტომ დაერქვათ ქართულად ქვეწარმავალნი. ამას შემდეგ გაჩნდენ თურმე ქვეყანაზედ ესენი.

-45-

დავით სოსლანს ერთი ამხანაგი ჰყვანდა ბათრაჯა, რკინის კაცი, მერე ეს ზეცაში ავიდა, 50 დღე და ღამე იქ სამჭედლოში იყო, გადადნა. მერე ფოლადად გადაიქცა, მერე იქიდან შავ ზღვაში გადისროლეს, ამით მან ზღვა დააშრო. მის შემდეგ ზარბაზნებს ამ ფოლადის კაცით ისროდნენ და მიტომ აღარაფერი რჩებოდა დაუნგრეველი და თვით მთებიც კი ინგრეოდა, რაისა გამო ამოდენა დიდი და პატარა მთები არის, ამ კაცის ამხანაგი ამირანი ყოფილა. ერთი კაცი იალბუზედ ასულა, იქ ამირანი უნახავს, ამ ფოლადის კაცის ამხანაგი, ამირანი თურმე ხმა მაღლა სტიროდა და ამბობდა, რომ მე ისე ჩემი ტანჯვა არ მადარდებს, როგორც ჩემი ამხანაგებისაო ჩვენ სამნი როცა ბურთს ვთამაშობდით, მაშინ მით ქვეყანას ვანგრევდითო, ამიტომ მთებიც ზოგი დაბალია, ზოგი მაღალიო. ყოველივეო ხდებოდა თამარ მეფის დროსაო.

თამარ მეფე იმერეთში მოგზაურობდა, სახლი მოახლეებს ჩააბარა, ერთს ოთახში, სკივრში ცისკრის ვარსკვლავი ჰყვანდა დაჭერილი, ეს სკივრი შეცდომით მოახლემ გააღო, ცისკრის ვარსკვლავი გაიქცა, მალე თოვა დაიწყო, თორემ მინამ თოვა რა იცოდაო. თამარმა ყველაფერი გაიგო, დადარდიანდა, მალე უკან დაბრუნდა, გზაში სთქვა თურმე რამე უბედურება მეწვევაო. რაჭაში სოფ. დართან რომ მივიდა ცხენმა თოვლის ღარის კეთება დაიწყო, ამიტომ ამ სოფელს ეს სახელი ეწოდა-ღარი. აქედამ მალე მივიდნენ ერთ ალაგას, გზაში თოვლი ცხენს ბეჭებამდის აუვიდა, ამიტომ ამ ალაგას ოსურად ონი უწოდეს, ოსურად ბეჭებს ნიშნავს. აქედამ სოფ. კუდაროში. მივიდნენ, თოვლმა ცხენი მოუკლა. მიტომ ამ სოფელს კვდარი დაერქვა, თორემ წინედ სხვა სახელი რქმევია. აქედამ წავიდნენ, გზაში დიდი ყინვები ნახეს, ერთ ალაგას ჩამოხდნენ, ამიტომ სამ ალაგას ზამთარეთი უწოდეს, აქედამ ჯავში ასულან აქ ვარსკვლავის გაფრენაზედ დიდად იჯავრა და მიტომაც სოფელს ჯავა დარქვეს. ამის შამდეგ იგი ზეცაში აფრინდა.

-46-

ზოგნი იტყვიან ზეცაში კი არა იალბუზედ აფრინდა, იქ მიიცვალა და ახლაც კი ოქროს კუბოში ასვენია.

ვიდრე თოვლით შეიმოსებოდა ეს მთები, მინამდის იგინი სულ ზვრებით იყო შემოსილიო. ეხლაც არის ამის ნიშნებიო. ამ მთებს სოფელ ქეშელეთელნი წელიწადში ოთხ ხარს სწირავდენ თამარის სახელისათვის. იქ რომ წვიმა მოდის იტყვიან თამარ დედოფალი სტირისო და თავის მსხვერპლს თხოულობსო. ესენივე იტყვიან: თამარ მეფე ყველა ნადირის ენაზედ ლაპარაკობდაო. მოსამსახურედ ფრანიკი და დომბაი ჰყვანდაო, ესე იგი **ლომი და ვეფხვიო**.

თამარ მეფე ერთხელ მოსდოკში ლოცულობდა, ამ ლოცვის დროს, მან მღვთის მშობლისაგან მიიღო ის ხატი, რომელიც ეხლა მოსდიოკის საყდარში ასვენია და რომელსაც პატივის სცემენ ოსები, ჩეჩნები, ქისტები, ჩერქეზები და ინგუშები.

ოსები ამბობენ ჩეჩნების სიტყვით, რომ მთვარე თამარ დედოფალიაო. ცისკრის ვარსკვლავის გაფრენამდის მთვარე ცაზედ არ იყოვო. როცა ვარსკვლავი აფრინდა, მაშინ თამარ მეფეს ძრიელ ჯავრი მოუვიდა და აფრინდა ცაში და იქ მთვარეთ იქცაო. ჩეჩნებივე ამბობენ, რომ თამარ მეფე ერთის ნაბიჯით ცამდის იარებოდაო.

ესენივე ამბობენ შედეგს: ქრისტე როცა ამაღლდა, მაშინ მან თავის გვირგვინი ბაგრატიონთ ერთს გვარის წევრს გარდასცაო. მერე ეს გვირგვინი მემკვიდრეობით თამარ მეფეს ერგოვო. შემდეგ თამარის ეს გვირგვანი დაიკარგაო.

ზოგნი იტყვიან, რომ თამარ დედოფალი ისეთი წმინდანი იყოვო. რომ მას სამეფო გვირგვინი ზეციდამ დაედგაო. ამ დადგმის მიზეზად ის გახდა, რომ იგი მეტად მღვთის მოყვარე იყო, ღატაკთ შემბრალე და ქვრივ-ობოლთა და მოხუცებულთა გამდელიო. უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ

-47-

თამარი ამ გვირგვინს ვერ მიიღებდაო. თამარ მეფეს ქმარი არ ჰყვანდა, ლაშა გიორგი მღვთის ბრძანებით დაეზადათ. მერე ეს ყმაწვილი ტყეში ერთს ხის ძირას დასტოვესო. იქ ამ ყმაწვილს ღმერთმა ერთი ირემი მოეჩინა, რომელიც ყმაწვილს ძუძუს აწოვებდა და ზდიდაო. გავიდა რამდენიმე ხანი და ერთ ნადირობის დროს, თამარი ამ ყმაწვილს თავის მაწოვარის ირმით ერთ ალაგას შეჰყარაო. ეს ყმაწვილი და ირემიც თამარ მეფემ თავის სახლში წააყვავინაო. ეს ყმაწვილი იყო ლაშა გიორგიო, ამაზედ არის ნათქვამი.

„ბაგრატიონთ გვარის კაცსა ირმის ძუძუ უწოვნია,
ჰალაში გადაგდებული მონადირეს უპოვნიაო“.

ამიტომ თამარ მეფეს წესად დაუდგენია, რომ ბაგრატიონთ გვარის კაცებმა ირმის ხორცი არა ჭამონ და მიტომ იგინი არც სჭამენო.

ეს ადგილი გადასხვაფერებით მოყვანილია ერთ ლეგენდაში, რომელიც დაბეჭდილია 1901 წ. ჟურ. „მოგზაურის“ მეომე წიგნში. ლეგენდა დაუწერია ბ. ებანოიძეს სოფ. საქარაში, ეს ლეგენდა მე აქ მთლათ უნდა მომეყვანა მაგრამ ვერ მოვიყვანე აქ იმ მიზეზის გამო, რომ იქ პირველ მაჰმადიანებზედ შეუფერებელი ლაპარაკია და მეორე თვით თამარ მეფეც ისეა მოხსენებული, რაც არ არის ღირსი დაბეჭვდის, დავსძენთ აქ, რომ ამ ლეგენდაში მოთავსებულია ცნობები „ბაგრატიონთ გვირგვინისა“ ხოლო „ბაგრატიონთ გვირგვინი“ სხვას მეფეს შეეხება, ჩვენ მაინც ამ ლეგენდის ადგილიც მოვიყვანეთ შემოკლებით ვისაც სურს ამ ვრცელი ლეგენდის წაკითხვა იმან იგი წაიკითხოს „მოგზაურში“.

ოსური გადმოცემანი.

სოფელ ყორსევში არის ძველებური ციხე და კოშკი, ხალხის გადმოცემით ეს ციხე და კოშკი თვითონ თამარ მეფე

-48-

და დავით სოსლანს ეკუთნის მათი დროინდელი აშენებულიაო და თვით დავითი და თამარი იმაში ბძანადებოდნენ, რადგანაც თვით იგი ციხე იყო ოსეთის სამეფო ტახტი ესე იგი თამარ მეფე და დავით სოსლანის საბრძანებელი ამ ზემო ხსენებული ციხე კოშკის მახლობლათ მეორე შესანიშნავი კოშკიც იყო რომელიც ხალხმა დაანგრა.

მთიელი ხალხური გადმოცემით იმ ციხე და კოშკი როცა აშენებდნენ ხალხი მაშინ იესო ქრისტე და წმინდა გიორგის სახელობაზე, ახლო ყორსევში ერთი დიდი და უზარ-მაზარი კლდის წვერზე ეკვლესიაც ააშენეს, რომელიც დროთა ტრიალის გამო დაინგრა.

ამ ციხე კოშკში და ეკვლესიიდან. რამდენიმე ვერსზე არის თამარ დედოფალი და დავით სოსლანის ძეგლი, რომელსაც ხალხი ბეთლემიდან მოტანილს უწოდებს ამიტომ ქვიან სახელათაც ბათლონ სიტყვა ბეთლემიდან წარმომდგარა.

იმ მთაზე სადაც მის ძეგლი არის ესე იგი ბეთლემის ქვა იმას სახელათ რაროს მთა ქვიან, რადგანაც თამარ მეფე და ავით სოსლანის საზაფხულო და სააგარაკო და სამეფო სალარო იყო. ოსების ხალხის ფიქრით თამარ დედოფალი ამ რაროს ბათლონის ძეგლის ქვეშ ასვენია.

მას ზემო ხსენებული ნაშთები ეკუთვნიან თედევებს ხალხური გადმოცემით თედევები და ბაგაევები თამარ მეფე და დავით სოსლანის ჩამომავლობის არიან, თედევებს ბაგრატიონთ თამარიანათაც უწოდებენ, რადგანაც თამარის და დავით სოს-

ლანის ჩამომავლობიდან წარმომდგარან. თედევებს თედევებად, იმიტომ იმახიან რომ მათი წინაპარი თედერ მეფე ბაგრატიონი იყო. ოსეთში ბაგრატიონების გვარი და თამარის სახელს რომ ახსენო, მაშინ ყველა პირჯვარს გამოისახავს. ბაგრატიონები ღვთის ნათესავნიაო და თუმცა ოსეთში მაღლა დგანან, ოსების ხალხის რწმენით რაც იქ ციხე კოშკები და ეკლესიებია, ისინი სუყველა თამარ-დედოფალი და დავით სოსლანის აშენებულებია. ამას გარდა დავით სოს-

ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრება

და

ალი ფაშა თავდგირიძე

„ნახამ ჩვენ ბედ-შაობას,
ჩვენს ერთობას დარღვეულს.“
ილ. ჭავჭავაძე.

თბილისი
სტამბა ტ. მ. როტინიანცისა
1916

ალი ფაშას თავდგირიძე

ჟამთა ვითარებამ საქართველო აღამაღლა, დააწინაურა, შინაგან და გარეგან ძლიერის ძალოვნებით შემოსა. ერთ დროს ქართველნი თანაბარნი იყვნენ ძველის განათლებულ სახელმწიფოებისა. ქართველნი განვითარების მხრით მალე აღვიდნენ უმაღლეს წერტილამდის. საქართველოს ერი მოირთო სწავლა მეცნიერებით, ხელოვნებით, მხატვრობის ცოდნით, ჩუქურთმის ჭრით, მიწის მზომელობით, ექიმობით, სამხედრო ძალით, მოქალაქეობით და მამულის მოყვარე გლეხ-კაცობით. ქართველი ერი და საქართველო რომ ისეთის ძლიერებით იყო გარემოცული, ამას აშკარათ ამტკიცებენ დღევანდლამდე აქა იქ დარჩენილი უზარმაზარი ეკკლესია, ციხე-კოშკ-მონასტრები და ხიდები. ასე იცის ერთობამ და ერთობის ძალამ, ეს ნათები მოწამენი არიან იმ წუთების, როცა ამაღლდა ჩენი სამშობლო და ამასვე ხატავს შემდეგი:

**„აქ დაბლა მე ვარ მის მოწამე და აქ მაღლა ცა, როგორც
ამაღლდა საქართველო, როგორც დაეცა“.**

გავიდა ხანი და ჟამთა ვითარებაზე დასცა საქართველო და სასტიკათ დააუძღურა ქართველი.

გარეშე მოსეულ მტრებთა მეოხებით შინათ ავიშალენით, ერთი ოჯახის და ტომის შვილებმა ერთმანეთს დაუწყეთ ქეჯნა და ღალატი, კერძო პიროვნულის ანგარიშებით გატაცებულებმა უღალატეთ ქვეყანას და ერის ერთობის საქმე და ჩვენის ხელით ჩვენს თავზე ვქმენით ის რაც ჩვენზე მოსეულს მტრებს უნდა ექმნათ თავიანთის ხელით. უკანასკნელ ჟამს

-4-

ქართველთა შვილებს ისე გაგვიღალდა გული, ისე გარდაგვებანა წმიდა გულის ძგერა, ისე შეეიცვალენით და ისე გადასხვაფერდით, რომ თვით ჩვენვე გავხდით ჩვენის სამშობლი ქვეყნის მტერნი, ჩვენი მამულის დამაქცევარნი, ჩვენს მოსისხლელ მტრებს მივენდ-მოვენდევით, მათ დროში, ქვეშ შევეთიდ; მათ ერთგულებას და სამსახურს მივეცით თავი, მათგან ველოდით ჩვენს შებას, ამაღლებას და დიდებას, ქვეყანა და ერი თითქმის გავყიდ გავცვალეთ. ამაზე სთქვა პოეტმა: „შენ რა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველს ოსმალეთსა“ ყველა გულმოსაკლავ და სამწუხარო მოგონებანი მკაცრათ გვფლობენ და გვაგონდებიან მაშინ, როცა კი ჩვენ მოვიგონებთ დასავლეთ ქართველთა და საქართველოს ბედს, ოსმალთაგან ამ ერისა და ადგილების დაკავებას, მათგან ატეხილ დიდის ხნის ბრძოლას და უკანასკნელ ქართველთა ისე დამორჩილებას და დაუძღუებას, რომ ქართველნი თვით გახდნენ მტერნი ქართველობისა, საქართველოსი, თავის ოჯახის და გუშინ წინ თავის სამშობლოსგან გამდგარი ქართველი, ოჯახიდან, მამულიდან ეროვნობიდან ხელ აღებული, დღეს თავის ტომისავე ქართველს და

საქართველოს მტერს წინ მოუძღოდა და ყველაფრის დანთქმა დანაცრევას უქადდა. ასეთ პირებს, ასეთს იუდა გამცემლებს, გული და სულს გარდაბანილებს და გაფუჭებულებს, ჩვენ, ჩვენს ისტორიაში ასობით და ორასობით ვპოვებთ.

ამას ჰგლოვობს ჩვენი ისტორია, ამას ჰკვენესიან ჩვენი მგონები, ამას სწუხან ყველა ჩვენი მოწინავე მამულის შვილები და მწერლები. ამას შეეხო ბ. ნიკოლოს ნიკოლაძე 1873 წ. ამასვე შეეხნენ მრავალნი სხვანი და ამასვე მისვტირი მე. ვსდგევარ არსიანის მთაზე, ვუმზერ მთელ დასავლეთს საქართველოს, ვტირი მწარეთ, გული ვერ მითმენს, ვსწყევლი ჩემს გაჩენის დღეს და ასეთ სამგლოვიაროს მღელვარებით აღვსებულს... მაგრამ რას ვიზამთ, ეს არის მხვედრი მისი, ვინც ჩვენს სამშობლოს გაიცნობს, ნამეტურ დასავლეთს საქართველოს ოსმალთაგან მთლათ ფერფლათ ქცეულს.

-5-

II.

ჩვენის დიდებულის სამშობლოს საუბედუროთ, საკმარი-სად განვითარებულს და ამაღლებულს ქართველების დასაღუპათ, ზოგიერთის ჩვენს ჩვილის მეფეებისაგან, საქართველოში იწყეს თავად-აზნაურობამ გამრავლება. ამ გამრავლებას საქართველოსთვის მეტათ ცუდი შედეგი მოჰყვა, რადანაც თავად-აზნაურებში ათი და ოცი თუ რიგიანი პირები იყენენ, მიტომ მის მაგიერ ასობით ურიგო და უხეირო პირებიც ჩნდებოდნენ, რომელნიც თავიანთ უმაღლესის გვარ შთამაოებით და მედიდუბით ყოველთვის მერყეობაში იყვნენ შთაცვივნი, გონება და ხასიათით გალაღებულნი აქა იქ ლტოლვას ეძლეოდნენ და ათას ნაირს ხრიკებს, რომ ერთს მეორესთვის გაესწრო წინ, ერთი დაწინაურებულიყო და მთელი ქვეყნის ბედი ხელთ ეკყრა. ამის მოსაპოებლათ იგინი აღარაფერს ერიდებოდნენ, ყოველნაირს ღონისძიებას ხმარობდნენ, თვით მეფისა და ქვეყნის ღალატსაც, ოღონდ კი იგი ერთი ამათგანი დაღუპულ ქვეყნის რომელიმე კუთხის მფლობელათ გამხდარიყო.

ასეთ პირებს მზე და მთვარე გაუბრწყინდათ მაშინ, როცა საქართველო უძღურებას მიეცა და გარეშე მოსეულ მტრებმა გვიწყეს აოხრება, ამ გარეშე მოსეულ მტრებისთვის საჭირონი იყვნენ შინათ გამცემელნი, იუდანი და აგერ ამათ მალე ჰპოვეს ჩვენს ერისთაეებში ქართველთა მოღალატენი, ქართველთა მეუკადრისენი, ქართველთა მგმობელნი და დამნაცრებელნი. გალაღებულთა, ქართველთა ზოგთა იწყეს მტრის ერთგულება და ქართველთა ორგულება. მტრებმა ესენი ისე აღბორვეს, ისე აღამხედრეს ბილწის გონებით და ჰაზროვნებით, ისე მოდრიკეს და გაამხეცეს ვითარცა დაბრმავებულნი და ბნელსა შინა მავალნი იუდინა.

ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენს სამშობლოს რა გაჭირება უნდა მოსვლოდა? სრულიად არაფრის. იგი გაძლიერებოდა, წინ წავიდოდა და ამაღლდებოდა ყოველნაირის და-

ლოვნებით. მაგრამ ასე იცის იქ, სადაც მოწინავე ძალა ეცემა.

-6-

სადაც ის ჰკარგავს სულის სიმაღლეს, მამულის სწორ ჭეშმარიტს სიყვარულს, უზომო პატრიოტიზმს და ერთ უბრალო რამის გამო, ერთ რამ კერძო სიამოვნების გულისთვის ქვეყნის ღალატს და ბოროტებას ეძლევა.

გარემოებამ ესენი ისე შესცვალა, ისე გადაასხვაფერა, რომ მათ მალე დაუწყეს ურჩობა თვით მეფეებს, ესენი არას ეპოეზოდნენ მათ, მთავრების მორიდება ხომ სულ არ ჰქონდათ, ყოველი მათგანი იმ ანგარებით იყო გარემოცული და აღბორგებული, რომ მე თვით ვარ ამა და ამ ხეობის თავადი, მთავარი, ბატონი და მეფეო, მე თვით მაქვს ჩემს ხეობაში ჩემი საკუთარი კოშკი, ციხე და ტაძარი. რათ მინდა მთავარი, რას ვაქნევ მეფეს, ჩემის მხრის ერის ბედი ჩემს ხელში უნდა იყოს, მეფეც მე უნდა ვიყო და კანონ მდებელიცაო!

ჩვენდა საუბედუროთ ჩვენს სამშობლოში ასეთი მოღალატე პირები იქამდის გამრავლდნენ და გახშირდნენ, რომ ესენი აღარც მეფეს ეპოეზოდნენ და აღარც ბატონიშვილებს, ამათ მეფეები ხელზე დაიხვიეს, პამპულათ გახადეს, მეფე ამათ სიტყვის და ძალის მორჩილებას მიეცა, ამათ როცა სურდათ მეფეს მაშინ დასვამდნენ ტახტზედ, როცა უნდოდათ ჩამოაგდებდნენ, გარეშე მტრებსაც ეს სურდათ, ამათაც ეს უნდოდათ, იგინი ამის მეტს სხვას არას ეძიებდნენ. ეს იყო მათთვის სასარგებლო და სანატრი, ამას მოითხოვდა მაჰმადიანთა პოლიტიკა.

ჩვენი შეფები სააბრალო არსებებათ შეიქმნენ ერისთავების წინაშე, მათ აღარაფრის ძალა არ ჰქონდათ. ხანდისხან კი ჩნდებოდნენ ისეთი გულოვანი მეფეები, რომლებიც შინათ მოღალატე პირების გაცემას მრისხანეს თვალით უმზერდნენ, რისხვას სცემდნენ მათ ბოროტებას და თავისუფლათ ნავარდობის ნებას არ აძლევდნენ, მაგრამ უნდა ითქვას. რომ ასეთ გმირი მეფეები ჩვენ ქვეყანას უკანას კნელს საუკუნოებში ხშირათ აღარ ევლინებოდნენ, ამიტომ ერისთავები და სხვა კეთილშობილ სისხლნი ჩადიოდნენ იმას, რაც მათ სიამოვნებით სავსე

-7-

გულსა და სულს ენატრებოდათ, ერთი უბრალო ამათი შური და მტრობა ჰბადავდა ქვეყნის აღრევას და ჟლეტას, მაგალითებრ: ერთის თავადის ქალი რომ მეორე თავადის შვილს სდომიყო შესართავად და მესამე ოჯახის შვილს შეერთო, მაშინ ამათში ჩხუბი და ომი ატყდებოდა და ამ სამი ოჯახის გლეხკაცობა ერთ მანეთს ჟლეტდენ და სწყვეტდენ, ერთი გვარის ხალხი, ხშირათ ნათესავნიც კი თავიანთ ბატონების მეოხებით მტრებათ უჩნდებოდნენ ერთმანეთს და უწყალდ ჟლეტავდნენ! ასეთ მებატონეთაგან ვინ იცის რა ნაირი ვნება არ მოსდიოდა საქართველოს და ნამეტურ გურია-იმერეთს. აი

ასეთ მოღალატე და გალალეზულ გვართა რიცხვს ეკუთვნიან თავადი თავდგირიძეები.

თავდგირიძეები იმერეთში ძველათეე იქმნენ ცნობილნი და მეჩვიდმეტე საუკუნეში საკმარისათაც ამაღლდა ეს გვარი. ამათ ბინათ სადგური იყო გურიისაკენ, ესენი გურიის მთავართაც ენათესავებოდნენ და ხშირი მისვლა-მოსვლაც ჰქონდათ ერთმანეთში. მთავრებთა შორის ნათესაობამ უფრო გაამედურა თავდგირიძეების გვარი და აამაღლა უმეტესად. საქმე იქამდის მივიდა, რომ გურიის იქით, ბათუმამდის, სადაც კი ამ გვარის თავადის შვილნი სცოვრობდნენ, იქ გამოცხადნენ ესენი მთავრებთ, თავადობა აღარ იკადრეს, თავადთა უმაღლესობა ინდომეს და სრული გამთავრება და ბატონობა ქობულეთში. თავდგირიძეების გვარის ასე ამაღლებამ ცოტა არ იყოს გურიის მთავარზედაც იქონია გავლენა, გურიის მთავრის წევრნი თვალხილულათ მიხედნენ მას, რომ მათგან გათამამებულ და გალალეზულ თავდგირიძეების გვარის ამაღლება იყო მათი გაურკვეველი შეცდომა, მაგრამ ამ შეცდომას რაღა უშველიდა. აღარფერი, გურიის მთავრებმა თავიანთ შეცდომას და სხვაფერ დამოკიდებულებას თავდგირიძეებთან წმინდა ნათესაურ მნიშვნელობას აძლევდნენ, ნათესავურს კავშირს და ასე და ამისთანა მხარეებით შოშმინდებოდნენ და აწყნარდებოდნენ თვის მჩქროლვარე გულს, განაზებულს თვისებას და გვართ შთამაობის ოცნება.

-8-

მაგრამ განლო დრო და ჟამმან და თავდგირიძეებს და გურიელებს შორის მცირე რამ უკმაყოფილება ჩამოვარდა ამათ-მა სიამოვნების გულმა ერთმანეთს უკმაყოფილება ვერ აიტანა. იგინი ერთმანეთს სასტიკად ეწინაღმდეგნენ და ერთმანეთის შებმა ისურვეს. სამართალი და კანონი მოითხოვდა, რომ თავდგირიძეები გურიელების მორჩილებაში უნდა ყოფილიყვნენ და მათ მათი მორიდება უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ თავდგირიძეებმა ეს არ ინდომეს: ესენი აღივსნენ მედიდურებით და კეთილ შობილურის მისხლით და დაიწყეს გურიის მთავრების წინააღმდეგ მოქმედება, აი სწორეთ ამ დროს შეესწრა ვინმე მამუკა თავდგირიძე, რომელიც საკმარისად განლაღებულ იყო თვით გურიის მთავრებისაგან.

როცა ეს პირი უზომოთ განლაღდა, მას შემდეგ მასთან ველარავინ გააწყო რა. იგი ქობულეთში გამოცხადდა ერთ უსასტიკეს გვართ, გურიელის მოქიშპეთ, მთავრის ღირსების მოტრფიალეთ, მის მოდავეთ მის მოთავთიშეთ. მედიდურთ თავადთა მეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ მამუკა თავდგირიძე გახდა გურიის მთავრის დაუძინებელი მტერი და იმ ზომამდის წინ წასული, რომ უკანასკნელ თვით გურიის მთავრობის მოტრფიალეთაც კი აღმოჩნდა, ამან განიძრახა გულში გურიელების ღალატი, ოსმალთ მიმხრობა და მერე ოსმალთა მეოხებით ყველა თავის განძრახვის შესრულება, მისი წადილი დიდ ხანს არ დარჩა საიდუმლოთ. იგი მალე იქმნა გურიის მთავრი-

საგან შეტყობილი და მიტომ მათში ჩამოვარდა სასტიკი მტრო-
ბა და ბრძოლა, ამათ ბრძოლას მეტათ ცუდი შედეგი მოჰყვა.

გურიელებმა თათბირი ჰქმნეს ზოგიერთ კეთილი გვართა
თანა დასწრებით და უკანასკნელად გადაწყვიტეს, რომ მამუკა
თავდგირიძეს უნდა დავეცეთ, ქობულეთი ჩამოვართოთ და გუ-
რიას შემოუკავშიროთო. ეს ჰაზრი ყველას მოეწონა, გური-
ელნი სამზადისს მიეცნენ, აქ უცბად გაჩნდნენ შინად გამცემ-
ნი და მამუკა თავდგირიძეს მოახსენეს.

– გურიელი შენს დაცემას აპირებს და აბა შენ იცი თუ

-9-

გაუმადრდები და შენ დაცემის მაგიერ მათ დასცემ, გურიელო-
ბას წაართმევ. გურიელათ შენ გამოცხადდი, ამისთვის ხონთ-
ქარიც შეგეწევა.

– ეგ მე ვიცი, რაცლას წამართმევს გურიელი და თვით შე-
იკავშირებს, ვნახოთ, მოუძებნი მას წამალ.

მამუკა თავდგირიძეს აღარც აცია, აღარც აცხელა, საჩქა-
როთ გადავარდა ახალზეცაში და ახალციხის ფაშას მოახსენა
შემდეგი:

– დიდის მზისა და მთვარის ფაშაე, მე მსურს ხონთქრის
ერთგულეობა. გურიელი მე მტრობს, ჩემი სამფლობელოს წართ-
მევა უნდა და გურიასთან შეერთება. ეს კი წინააღმდეგია ოს-
მანის ძლიერებისა. ამიტომ ვითხოვ თქვენგან მფარველობას,
თქვენ მე დახმარება მომეცით და მერე მე ვიცი როგორც გი-
ერთგულეობთ თქენა, მე წმინდის მაჰმადის სჯულს მივიღებ, და-
სამტკიცებლათ იმის, რომ ერთგული ვიქნები ოსმალის, მე წარ-
მოვადგენ ჩემს შვილს მძეულათ.

– ძალიან კარგი, ეგ კარგი პირობა არის; შენ შენი შვი-
ლი მძეულათ წამომიდგენი და მერე მე ვიცი შენის დახმარებისა.

მამუკა თავდგირიძემ მალე წარუდგინა თავის შვილი მაქ-
სიმე მძეულად. მაქსიმე დარჩა ახალციხის ფაშის კარზე და აქ
მას თათრულეობ დაუწყეს ზრდა. მალე თათრობაც შეაყარეს.
ახალ გაზდა მაქსიმე დაარწმუნეს, რომ შენ თათრულეობ იწყე
მოქმედობა და სხვაფერ ფიქრი ნუ გაქვს, შენს საბძანებელს
არავინ გამოგწირავს, ყველაფერი შენ დაგრჩებაო და იქნება
გურიაც ზედ დაემატოსო.

ამათაც ეს უნდოდათ.

გურიელებს ყველაფერი ეუწყათ, ამათ მიწერმოწერა დაიწ-
ყეს ახალციხის ფაშასთან და საუბირი მასზე, რომ თქვენ არ
შეგფერით, რომ ჩვენ თავადებს, ჩვენს ქვეშევრდომთ ჩვენს
წინააღმდეგ რაზმავთო. ამას ჩეენი მეზობლური კეთილი გინ-
წყობილება ვერ აიტანსო, თორემ თქვენ რაც უნდა მიიძნროთ
ეგენი, ჩვენ მაინც გადაწყვეტილი გვაქვს მათი დამორჩილებაო.

-10-

გურიის ვითარება ამას თხოულობსო.

გურიელმა ფაშასაგან ასეთი პასუხი მიიღო:

– ჩვენ შენს მეზობლობასთან საქმე არა გვაქვსო, ჩვენ მუსულმანები ვართ და თქვენ ქართველები, ვინც ჩვენს სჯულს ეკედლება. ჩვენ მოვალეები ვართ, რომ იმას დავებმართო, იმას უშველოთ. მამუკა თავდგირიძე მაჰმადის ერთგულია და ჩვენ მიტომ ვებმარებით მას. თუ გნებავსთ, გათათრდით და მაშინ თქვენც მოგემხრობით, მაშინ თქვენში სადავო არაფერი გვექნება. ამას თხოულობს მუსლიმანობა.

გურიელმა პასუხი მისცა, უარი შეუთვალა, ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და ის კაციც, ვინც სჯულს იცვლისო. იყოს მაგრეო, როგორც გერჩიოთ ისე მომექეცითო, ვნახავთ ბოლოსაო?

მალე გურიელის, ახალციხის ფაშის და თავდგირიძეებს შუა ომი და ოდიგრები დაიწყო, ეს ომი და ოდიგრები ისე წავიდა წინა, რომ მამუკა თავდგირიძემ ქობულეთი სულ აჭარელის ყაჩაღებით გაავსო. აჭარელნი უღვთოთ და ქურდულათ ეცემოდნენ გურიას და ხალხს იტაცებდნენ, მოტაცებულები ოსმალში გადაჰყვანდათ და იქ ჰყიდდნენ კაი ფასათ. აჭარლები თავდგირიძემ ისე გაათამამა და გაათერიშა გურიაზე, რომ მასზე უსასტიკესი აღარა იქმნებოდარა. მამუკა თავდგირიძეს სამშობლო ქვეყნის ღალატი, მტრობა სანაქებოდ დაშთა ახალ ციხის ფაშისთვის და ნამეტურ აჭარლებისთვის. ამიტომ თავდგირიძეებს აჭარაში მამულიც აჩუქეს. ესენი მალე გადავიდნენ იქ ზოგ ამათაგანნი სოფელს მახუნცენტან დასახლდნენ. ეს ხანა მიეწერება 1760 – 1770 წელსა.

აჭარის ბეგებმა ასე მაუწყეს რომ აჭარაში თავდგირიძეების მოსვლა 1770 წლებს მიეწერებაო. ახალციხის ფაშამ ოსმალს ჯარით და აჭარლებით გურია სძლია, მამუკა თავდგირიძე ქობულეთის მფლობლათ გამოეცხადა, გურიელებს და თავდგირიძეებს შუა მოზობლური განწყობილება დაარსდა და დამტკიცდა, ამისათვის პირობა ხელ წერილით იქმნა დამტკიცე-

-11-

ბული. თავდგირიძეები გადგნენ გურიის სამთავრისაგან და იმ დღიდგან ამათ იწყეს თათრობა და თათრობისავე პატივის ცემა და ერთგულება. ამასობამ მამუკა თავდგირიძის შვილი მაქსიმეც გაიზარდა, ეს თუმცა თათრობაზე იყო გამოზდილი, მაგრამ ამას მაინც საკმარისად ერიდებოდა სჯულის გამოცვლა. ახალ გაზდა მაქსიმე გურიელებმა დაიხლოეეს, ამათ განიძრა-ხეს მაქსიმეს მეცადინეობით ქობულეთის დამორჩილება და ერთგულება, იმიტომ მაქსიმე თავდგირიძეს შერთეს დავით გურაელის ქალი, მამიდა ცნობილის გრიგოლ გურიელისა.

განვლო დრო და ჟამმან და აკი მაქსიმე თავდგირიძეც არ მიიზიდეს ოსმალთა. ამას გვამში კაცრათ ჩაუნერგეს ფაშობის შოვნის ტრფიალი.

ფაშობის მეძიებელი მაქსიმ თავდგირიძე ისე მოხიბლეს, ისე არიეს, რომ ამან მალე ისურვა თათრობის მიღება და გურიელებისაგან გადგომა. ამ დროს ამას მამაც მოუკვდა. ამან

უფრო წააქეზა იგი. აშკარად უწყო ქვეყანას მტრობა. სასტიკათ გადაეკიდა გურიელებს, მათში შეიტანი შფოთი და საგვარეულო განხეთქილობა. ეს არ იკმარა მტერმა და ქვეყანას და ერს სხვა მხრით და სხვა გზითაც დაუწყო მტრობა და ღალატი. მაქსიმე თავდგირიძემ ჩუმად გაიჩინა აჭარელთა ყაჩაღებთა დასი, ამათ იწყეს გურიიდან ხალხის ტაცობა და ოსმალში ვაჭრობა. ამ ხელობას ადგა მამუკა თავდგირიძე და შვილიც მამას გზას და კვალს გაჰყვა, საქმე სახუმრო აღარ იყო. გამხეცებული თათარ ყაჩაღები გურიის ხალხს აქა იქ შეუბრალებლათ იკლებდნენ და ანიაგებდნენ. გურიელები მოთმინებისაგან გამოვიდნენ, ამიტომ ამათ მიმართეს მაქსიმე თავდგირიძეს და მოახსენეს .

– ვაჟო! დაანებეთ ღალატს თავი, ჩენი თუ ჯავრი გჭირს, ჩვენ გვედავე, ჩვენ გვეჩხუბეთ. ე ხალხს თავი გაანებეთ.

მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ, მაქსიმე თავდგირიძემ ეს არ ინდომა.

-12-

– რას მიქვიან მორიგება, მე თვით გურიელი ვარ, მე თვით ვარ მთავარი ჩემის მხრისა, ოსმალს მივემხრობი და გიჩვენებთ თქვენ სეირს. თქვენ განდათ, რომ ქობულეთი წამართოთ და გურიას შეუერთოთ, ეს არ იქნება, ქობულეთის ბატონათ და მთავრად მე უნდა დავჯდე.

– იყოს მაგრე, მაგრამ ვინც ინანოს. იგი იყოს მღვთის წინაშე პასუხის მგებელი, ბატონო, რათ გინდათ მაგრე მეფობა და გამგეობა. ჩენი ერთობა აუცილებელს საჭიროებას შაადგენს, თუ ეს არ იქმნა, მაშინ ოსმალნი წაგართმევენ ქობულეთს, თქვენ გაგაუქმებენ და მერე გურიას მოადგებიან. ერთ დროს ჩვენ ორივეს დავკარგავთ ჩვენს სამთავრო ძალას, მიუგეს გურიელებმა.

– მაგრე იყოს, მიუგო მაქსიმე თავდგირიძემ. მე დაკარგვა მირჩენნი, ოსმალმა რომ წაიღოს ის მიჯობს, ხოლო ჩემ ფერ გურულ კაცს კი არ დაუვარდები ძირს; მე არ დავიჩაგრო. ასე ზომავს ჩემი ჭკუა.

საქმე დროებით დაშოშმინდა. თავდგირიძე ჩურჩუნას მიეცა, ამისთვის საჭირო იყო ფული, ფულის შესაძენათ აი რას შვრებოდა: მიჰყვა თავის ყმებს და გოგო, ბიჭები აღარ დასტოვა, ყველა ოჯახს წართო ყმაწვილები, ძუძუ მწოვერიბს გარდა, თითქმის ხუთ ხუთი წლის ყმაწვილებიც კი იტაცებდა; ყველა ამათ შეაგროვებდა ერთათ, გადაკრეკდა ახალციხეში, ტრაპიზონში და იქ ოსმალებზედ ჰყიდდა. თავადმა მაქსიმე თავდგირიძემ მთელს ოსმალეთში სახელი განათქვა, როგორც ჩინებულ ქართელთა შვილების დამსყიდავმა. მაქსიმ თავდგირიძე თავის ყმების შვილების დაყიდვას რომ მორჩა. მერე რამდენიმე ყაჩაღ ყმები შემოიხვია გარს, ესენი გოლადა, გააოსტატა, გაოსტატებულებს მიუსესვდა ხოლმე სახასო გლეხებს, საეკლესიოს, სათავადოს, შვილებს სტაცებდნენ და ყველა ამათ მიერეკებოდნენ ოსმალში დასასყიდათ, ამ პირის მეოხებით ახალ-

ციხეში სამარცხვინოთ ქართველთა შვილების დასაყიდი ბაზა-
რიც კი განწესდა. ახალციხეში ამისაგან ჩარეკლს გოგო ბი-

-13-

ჭებს ყოველთვის ახალციხის ფაშა ყიდულობდა,

ჩვენ აქ ამ გაყიდ-გამოყიდვაზე ერთობ ადვილათ ვლაპა-
რაკობთ. ამ გაყიდვის დროს ყმაწვილებისაგან დიდი გოდება და
ტირილი ისმოდა ხოლმე; დიდი წყევლა და შეჩვენება მათის
დამყიდავის, გმობა, მაგრამ დამყიდავს ეინ რას უზამდა. იგი
ქვეყანას ღუპაედა და შენ რამდენიც გინდოდა გეწყევლა? მათ
თვის სულ ერთი იყო, ოღონდ თავიანთი ეელური ჰაზრები და
მოთხოვნილება კი დაეკმაყოფილებინათ. გლეხების ტაციობით
მაქსიმ თავდგირიძემ დიდ ხანს ვერ ინავარდა და იბატონა. რა
საც ეს გურულ გლეხებში ფულებს იღებდა ამაზე მეტი მას
ხონთქრის მისართმევად ეხარჯებოდა რაის მეოხებით თანხას
ვერ ადგენდა, რომ ამ დიდის თანხით შესძლებიყო დიდი ბა-
ტონთბის შესყიდვა. ამას სურდა, რომ ქრთამების მიცემით ქო-
ბულეთის ფაშობა მიეღო და მიღებისას კიდევ გათათრდებო-
და. ჯერეთ ქობულეთში დამკვიდრდებოდა და გაიმაგრებდა ფეხს
და მერე იქიდან გურიელებს დაუწყებდა ჩხუბს, გურიას აიღებ-
და, გურიელათ თითონ გახდებოდა, გურია ოსმალს საფაშა-
ლიკოთ გარდაიქცეოდა და მერე გურიასაც გაათათრებდა. ამის
ფიქრი ასე იყო, რომ ერთი ფაშა ახალციხეს ყოფილყო, რო-
გორც იმ დრომდის იყო და მეორე გურიაში, გური ანუ სან-
ჯაყათ დაენიშნათ. მაქსიმ თავდგირიძემ იმდენი იგველაძუა,
რომ კინალამ დავით გურიელიც მიიმხრო თვისკენ, მაგრამ ამას
სხვა გარემოება წამოეხირა წინ და ამან შეაბრკოლა მათი გან-
ძრახვა. ამაზე ჩვენ სხვა წერილში ესწერი.

მაქსიმ თავდგირიძემ ფაშობის შოვნის გამო უღალატა
ქართველებს, თავისი გლეხ კაცობა მთლათ ოსმალში გადარეკა
და გაყიდაა მაგრამ მაინც ვერა ეშველა რა, სტამბოლს წასვლა
ვერ მოახერხა, ქრთამის მისაცემათ დიდი ძალი ოქრო და ვერც-
ხლი იყო საჭირო და იგი რაც ფულებს შუფლობდა გურულ
გოგო-ბიჭების დაყიდვით ამ ფულებს სულ ახალციხის ფაშა
სტყუებდა. რადგანციგი ჰპირდებო-და, რომ გურიის ფაშობა
მე გიმოვნიო. დრო გავიდოდა და მაქსიმ თავდგირიძეს კი წა-

-14-

დილი არ უსრულდებოდა თავდგირიძე ამაზე დადაო დარდობ-
და, აღარ იცოდა რა ექმნა, ახალციხის ფაშასთან თათბირი
ჰქმნა ფაშამ უთხრა:

– მაქსიმ! შენ ოღონდ გათათრდი და მას მერე ყველა-
ფერი ადვილი იქმნება. მე დიდათ დაგეხმარები.

– შენ თუკი მომიხერხებ რამეს, მე მზათა ვარ, დიდის სა-
ამოვნებით გავთათრდები. მიუგო მაქსიმ თავდგირიძემ.

– ყველაფრს მოგიხერხებ, ეჭვი ნუღარ გაქვს, უთხრა ფა-
შამ, და ამათ ერთმანეთს სიტყვა მისცეს.

ფაშას ძრიელ გაეხარდა მაქსიმ თავდგირიძეს სიტყვა გა-
თათრებისათვის. ფაშას მით უფრო უხაროდა ეს, რადგანაც
ასეთის თავადის გათათრებისათვის იგი სულთანისაგან დიდს
მადლობას მიიღებდა. აქამდის თავდგირიძე აძლევდა ფაშას-
ქრთამებს, რომ მის დახმარებით ფაშობა ეშოვნა, ახლა თვით
ფაშამ დაუწყო მას ქრთამით დახმარება, ოღონდ კი იგი გათა-
თრებულიყოს. ესეც მალე მოხდა. მაქსიმ თავდგირიძემ თავის
ცოლს განუცხადა,

– მე უნდა გაეთათრდე, თუ გინდა შენც გათათრდი, ფა-
შობას ვიშოვნი, გურია არ ამცდება და შენც გურიის დედო-
ფლათ გაგხდი.

– უწინამც დღე დამეღევა, მე ვერ გავთათრდები. შენ
როგორც გერჩიოს ისე ქენი, მე გურიაში გადავალ.

– უბრალოთ შეიწუხებ თავს. მე გავთათრდები, ფაშო-
ბას მივიღებ, მერე გურიას ავიღებ და შენც გაგათათრებ.

– მაშინ მოხდეს ისე, როგორც შენ გენებოს, თუკი შენ-
მაგებს მოახერხებ, რასაც ბრძანებთ. ეგ მერე ვნახოთ. ცოლ-
ქმარნი ასე მორიგდნენ ერთმანეთში. მაქსიმ თავდგირიძე მალე
წავიდა ახალციხეში და ფაშას გამოუცხადა შემდეგი:

– მე მზათ გახლავართ გათათრებისათვის.

– ძალიან კარგი, ჩემო მაქსიმ. მიუგო ფაშამ.

ფაშამ მალე იხმო მოლა ხოჯები და მალე დიდის ამბით

-15-

ახალციხის ჯამეში მაქსიმ თავდგირიძე გაათათრეს და სახელათ
სულეიმანი უწოდეს.

გათათრების დღეს ამას ფაშამ დიდი პატივი სცა და რჩე-
ვა მისცა, რომ სტამბოლში წასულიყო და სულთანს გამოსც-
ხადებოდა. ფაშამ ურჩია, რომ უფროს ვეზირს და სულთანს
გურიის რამდენიმე გოგო ბიჭები წაუყვანეო და იქ შენ მაში-
ნათვე მოგცემენ ქობულეთის ფაშობასაო. სულეიმან თავდგი-
რიძემ სცნა ფაშის რჩევა და დიდათ დადარდიანდა, რადგანაც
ამისთვის ადვილი აღარ იყო გოგო-ბიჭების მოგროვება, საკუ-
თარი ყმები მას აღარ ჰყავდა და გურიის ხალხიც ემცირე-
ბოდა.

მან დაუწყო გურიიდან ქურდულათ გოგო, ბიჭებს ტაცი-
ობა, ზოგს მებატონეთაგან ყიდულობდა, მალე შეჰყარა ორ-
მოცდა ათამდის გურიის გლეხის მშვენიერი გოგო, ბიჭები,
ესენი შეაგროვა ერთათ, მალე ჩარეკა ბათომში, ჩაყარა ერთს
გემში და გაუდგა სტამბოლის გზას, თან წაიღო ახალციხის
ფაშის წერილი. ეს მალე მიშავდა სტამბოლში, ნახა დიდი ვე-
ზირი მთავრობის ქრთამი, ამის შემდეგ ეღირსა სულთანის ნახვას
და მასაც მორთვ გოგო, ბიჭები და თან გარდასცა ახალციხის
ფაშის წერილი, სულთანმა სცნა თავდგირიძის გათათრება,
ერთგულუბნა და ამიტომ მას ტანზე ხელი გადაუსვა და მად-
ლობა უთხრა, ნიშნათ პატივისცემისა. თავადის შვილობის სა-
მაგიეროთ სულთანმა ბეგობა მასცა, მცირეთ ფულიც და თან
დაჰპირდა, რომ შენ დაბრუნდი შინა და ჩვენ ყველაფერს აგი-

სრულებით. სულეიმან თავდგირიძე სიხარულით სავსე და დაიმედებული დაბრუნდა საქართველოში და მალე მოვიდა; მოსვლისთანავე ამას სულეიმან ბეგი-ქობულეთისა ეწოდა.

სულეიმან ბეგი ხონთქრის მოწყალებას მუდამ დღე ელოდა, ამიტომ ეს გურულების და ქრისტიანების სავმით აღარაფერს სამაგლობას ერიდებოდა. ამან ხელახლავ დაიწყო გო, გო, ბიჭების ტაციობა, ცარცვა-გლეჯა, ქრისტიანების შეწუხება და ჩაგვრა, ამაებს გარდა იგი მიჰყვა ეკკლესიების ცარცვას,

-16-

გაცარცვის შემდეგ ქვევა-ნგრევას. ამან გამოსდევნა ხინო წმიდის ეკლესიის ეპისკოპოზი, ამან ააკლებინა ეს ეკკლესია და გააცარცვინა. ერთის სიტყვით ეს ურცხვი მოღალატე, ქათველთა სისხლის მსმელათ გარდაიქცა, ამისმა აბეზრებამ და ბოროტებამ გურია შეაწუხა, მის სისტიკის ხმა და ბოროტება სტამბოლშიაც კი განისმა. ძალადობით, ხმლით, თავის კვეთით და სიკვდილის დაძალებით ამან ბევრი ქართველიც გაათათრა, ქობულეთის გათათრების საქმე თითქმის ამის მტრობით და სამაგლობით იქმნა დაწყებული, მაგრამ ეს ბოროტი ამასაც არ დასჯერდა, მალე თავის შვილები მოსტაცა მეუღლეს და იგინიც გაათათრა, ვერც ამით ეშველა რამე, დღე ღამე ფაშობას ელოდებოდა მაგრამ ვერ მოესწრო წადილის შესრულებას და ქვეყნისა და სჯულის მოღალატე გარდაიცვალა უბრალო ბეგის სახელ წოდებით. ამ ბოროტისა ქართველის უპირველესი შვილი იყო მემედ ბეგი თავდგირიძე.

მემედ ბეგი თავდგირიძე მამამ ადრიდგანვე შეაჩვია მუსლიმანობას, ქართველთა მტრობას, სისხლის სმას და ბოროტებას მამა შვილს ავალებდნენ. რომ შვილს ისეთი ერთგულება აღმოეჩინა ოსმალეთის მთავრობის წინაშე, რომ მის მეოხებით ოდესმე ფაშობა მიეღო.

მემედ ბეგს მამამ ადრიდგანვე მიუჩინა მოლა, ხოჯები მასწავლებლათ, მოლა ხოჯები სწვრთნიდნენ მას თათრულ წერაკითხვაში, სჯულის შესწავლაში, ამ პირებმა მემედ ბეგს სასტიკათ ჩაუნერგეს ფანატიზმი, მემედ ბეგს ქართული წერაკითხვაც სცოდნია, ამისგან და ამის მამასაგად ქართულათ დაწერილი წერილები მე თვით ვნახე, ესენი თავიანთ თავებს ქობულეთის ბეგებად უწოდებდნენ და წერილის ბოლოს თათრულს ბეჭედს ასომენ. წერილებიდან სჩანს, რომ მამაცა და შვილიც დიდი მოდავენი, მოქიშპენი და მოღალატე ყოფილან გურიელებისა. ეს მასალები მე მოვიპოვე ოზურგეთის სამაზრო სამართველოს ძველს არხივის ქაღალდებში, რომელს არხივის 120 ფუთი ქაღალდები ოზურგეთის ვაჭრებზე იქმნა დაკიდული. მე

-17-

აქა იქ მეწვრიმლის დუქნებში შევკრიბე ესენი და „წერაკითხვის საქართველოს“ გარდავეცი. გურია ამით დიდი ძალიმასალები დაკარგა და ნამეტურ გლეხკაცობამ თავის წინაპირთა

თავ-გადასავალთა მრავალ ძვირფასი ცნობები.

ქობულეთში ამით ჰყვანდათ შედგენილი ახალ გათათრე-ბულთ ქართველთა დასი და ესენი გურიაში საიდუმლოთ გლე-ხებში ქადაგებდნენ და გლეხებს აქეზებდნენ; რომ იგინი ქო-ბულეთში გადასულიყვნენ, იქ თათრობა მიეღოთ, ოსმალს ქვეშ შესულიყვნენ და მაშინ იგინი გათავისუფლდებოდნენ თავიანთ მებატონეთ მონებისაგან და ქართველთა და რუსთა სამეფოს მფლობელობის და ხარკისაგან. ესენი იხმობდნენ თვისკენ, ვინც კი რამეს დააშავებდა გურიაში და ამას გური-ელების სამართლით დასჯას გადუწყვეტდნენ, ის იმდენს ეცდე-ბოდა, რომ ქობულეთში გადავიდოდა, იქ თავდგირიძეების მფარ-ველობის ქვეშ რაკი შევიდოდა, მერე ამას აღარაფერისა შიში აღარ ჰქონდა, იგი გათათრდებოდა და შემდეგ თავისუფალ იყო ყველაფერ შიშისაგან, თათრობა მას პატიოსნებას და სიმართ-ლეს სძებნდა. უნდა ითქვას, რომ თავდგირიძეების მეოხებით ჩვენს სამშობლოს დიდი ზარალი მოუვიდა, გურიას ამათ დი-დი უბედურობა დაატეხეს თავზე, ესენი უსისინებდნენ ძმას ძმა-ზე, თავადს თავადზე, აზნაურს აზნაურზე და ყველა ამაებით კი თათრობას შველოდნენ. გურულ წვალებულს გლეხკაცებს უხ-ვათ იძენდნენ ათათრებდნენ, და თავიანთ ძალას ამაგრებდნენ მით.

სწორეთ ამ დამლუპავს გვარის მეოხებით მოხდა რომ გუ-რიაში ყაჩაღობა და კაცის კვლა გამრავლდა, ყოველ კაცის მკვლელის და მკვლელის და ყაჩაღის ბუდეთ ქობულეთი ითვ-ლებოდ და ამათ მფარველათ თავდგირიძეები. ეს ხელობა თავ-დგირიძეების ისეთ მემკვიდრეობითი საკუთრებათ გარდაიქცა, რომ როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სწორეთ ასეთისავე თვისე-ბის და ხელობის იყო მემედ ბეგის შვილი – ალი ფაშა თავდგი-რიძე. ზემოხსენებულისავე პირების მეოხებით ოსმალს ფულით გორიის ზოგი ერთ მებატონეთაგან შესყიდულ იქმნა სოფ. ჭა-

-18-

ხათი, კეჭიეთი და რამდენიმეც სხვები, რადგანაც მათი დამორ-ჩილება ოსმალს მონა თავდგირიძეებმა ეერა ღონის ძიებით ვერს მოახერხეს. სოფლის შესყიდვის შემდეგ ხალხი გათათრე-ბულ იქმნენ სრულიად. ასე და ამ გვარათ მოევლინენ თავიანთ სამშობლო ქვეყანას და უღთოთ დალუპეს გურიის ერი. მათ-გან დაყიდულის გურულის გოგო-ბიჭებით აქამდის სავსე იყო მისირი, დაირბეჟირი, სტამბოლი და სხვა ადგილები. ამას „კალ მასობის“ დამწერიც ხომ მოგვითხრობს, რომ მისირში ყველა ფაშები ქართველები არიანო, საქართველოდგან პატარაობის დროს მოტაცებულნი და დაყიდულნი, რომელთაც შემდეგ იქ ფაშობა მიუღიათო. მაგრამ არც თავდგირიძეებს შერჩათ თავის ავკაცობა, მემედ ბეგი თავდგირიძეც უბრალო ბეგის სახელ წო-დებით გარდაიცვალა, იგი არ ღირდა მის სამშობლო ქვეყნის ღალატის ფასათ. სულეიმან ბეგმა თავის სამშობლოს ბეგობის გამო უღალატა. თავადობა ბეგობაზე შესცვალა, ბეგობის სახე-ლით მოკვდა, ისევე დაემართა მის შვილებს.

მაქსიმ (სულეიმან) თავდგირიძის მეუღლე კი, დავით გულ-

რიელის ქალი, დაშთა ქრისტიანობაზე მტკიცეთ, ამ ქალმა არაფერს უღალატა, ეს ყოველთვის მეცადინეობდა შვილებს დახშვილის შვილების ქრისტიანურათ გაწვრთნაზე და გამოზრდაზე. მაგრამ იმოდენათ ვეღარას აწყობდა, რადგანაც ქართველთა მტერობის შხამი სულეიმან ბეგის შვილის შვილებს მემკვიდრეობით უფრო სასტიკათ ეძლეოდათ და უფართვედობდათ. ეს პატიოსანი მანდილოსანი გარდაიცვალა ამ საუკუნის ნახევრის რიცხვებში, იგი დასაფლავეს ქრისტიანულის წესით, ქობულეთის სოფ. გვარას, ხუცუბანს ზეით, თეთროსანის ნაეკლესიარზედ, თეთროსანის დაქცევის მიზეზები მის მეუღლე სულეიმან ბეგს თავდგირიძესაც ეკუთვნის.

სულეიმან ბეგის შვილს მემედ ბეგს ჰყვანდა ორი ვაჟი, ერთის ალი ერქო და მეორეს ოსმანი. ორიე ესენი ჯერეთ შინა სწავლობდნენ და მერე სტამბოლის სამხედრო, სასწავლებელში, სწავლის დამთავრების შემდეგ ალი თავდგირიძე ოსმალოს ჯარ-

-19-

ში აქა იქ მსახურებდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს თავის სამშობლოში დაბრუნდა და აქ დაიწყო მოქმედება, მამის მსგავსად ეს პირი გრიგოლ გურიელსაც ენათესავებოდა და ეკედლებოდა, ხშირათ ერთმანეთში მისვლა მოსვლაც ჰქონდათ, წვეულებაც ხშირათ იცო.დნენ და წერილების მიწერ მოწერაც. ალი თავდგირიძეც თავის მამისა და პაპის გზას დაადგა, მათის ზნე ხასიათის მექონი აღმოჩნდა, თუმცა ნათესავი ქართველთა და ისეთი სუფთა პირის, როგორც იყო ნეტარ ხსენებული გრიგოლ გურიელი, მაგრამ მასთანავე ურცხვი, ჰარამი, ბოროტებით სავსე და შხამიანი გესლის დამნთხევი. დიდათ მოძულე ქართველთა, დიდათ მოძულე ქრისტიანობისა, თითქმის სისხლის მსმელი და მასთანავე უზნეო და ზნეობით წამხდარი. ამან თავის სადგომი სახლი ყაჩაღების ბუდეთ გადააქცია, ამის სახლში მუდამ დამ 30 – 40 ყაჩაღი ათიებდა, ყველა ეს ყაჩაღები კი გურიაზე ნავარდობდნენ, გურულებს იტაცებდნენ. ხალს სცარცვამდნენ, ცხენებს და საქონელს იტაცავდნენ, ყველა ამაებს მიერეკებოდნენ ალი თავდგირიძის სახლში, იქ ჰფარავდნენ, მერე ოსმალში მიჰყვანდათ და ჰყიდნენ სანახევროთ, ნახევარს ყაჩაღ ქურდები იღებდნენ და ნახევარს ალიას აძლედნენ, ასეთის ოსტატობით, ქურდების და ყაჩაღების შენახვით ალიმ ოსმალოს მთავრობის წინაშე სახელი მოიგო და უკანასკნელ იგი გახდა ფაშად და იწოდა ალი ფაშა თავდგირიძეთ. ჩვენ ამ პირს ცხოვრების აღწერას დაწვრილებით არ შეუდგებით, რადგანაც ეს ბოროტი და ყოვლად გაუნათლებელი მტერი ამის ღირსი არ არის, ჩვენ აქ აკვნუსხავთ. მარტო იმ საქმეებს და ვნებას, რაც იმან ჩვენს სამშობლოს და ხალხს დაატეხა უკანასკნელ ომის დროს.

ალი ფაშა თავდგირიძე წინეთ მსახურებდა ოსმალეთში, ორდში, მერე კოჭურს, სევაზის ვილაეტში, სამსონს იქით, სევაზის ვილაეტის ხალხი ამან თავის უზომო ქრთამებით შეაწუხა, ამიტომ ხალხმა სულთანთან უჩივლა, სულთანის ბრძანებით გამოცვალეს, ამის შემდეგ იკი საქართველოში მოშავდა და

სცხოვრობდა ხან ქობულეთში და ხან ბათუმში. იყო დიდი მე-

-20-

ქრთამეა და უსამართლო. ამას ხელით სამართალი ფულით იყიდებოდა, ანდაზაც ყოფილი აჭარაში დაშთენილი, რომ „ალი ფაშას სამართალი ფულსო იყიდებოდხო“, ოსმალოს მთავრობისაგან ამან ბათუმში სამხედრო ჯარის უფროსობა მიიღო, ამის ადიუტანტი გულ ალა კაიკაციშვილი იყო, რომელ პატივცემულს ქართველ მაჰმადიანს ბევრი რამ ახსოვს თავის გენერლის შესახებ, ეს კაიკაციშვილი სოფ. სამებაში სცხოვრებს, სჯულით მუსლიმანია, მაგრამ ტომით და ენით ქართველი. ორის ხელით ცისაკენ გაზვრობილნი ესა და დედი ალა ღმერთს ეველ რებიან მხურვალეთ რომ მათი მოძმეები ძველს დონეზე დადგენენ. შეერთების უმაღლე ესენი ჩვენსკენ გადმოვიდნენ, შვილები სასწავლებელში შეიყენეს, კაიკაციშვილი დღეს ოდესის უნივერსიტეტში სწავლობს და დედი ალის ნიჟარაძის სტავროპოლის გემნაზიაში.

აქ უნდა დაუმატოთ, რომ ალი თავდგირიძისაგან ფაშობის შოვნის საქმეში ცოტა მონაწილეობის მიღება მის დედასაც ეკუთვნის, მისი დედა იყო ლაზელი ქალი, ჰაჯი შაინოღლისა, დინდინ ხანუმი, მოძულე ქართველთა, თითქმის სისხლის მსმელი ქართველთა, ამ ქალის მამის სასახლეც ქართველთა ტყვეების ბუდეთ იყო გადაქცეული, ამ ქალს ქართველები ისე სძულს-დათ, რომ 1855 წ. რადგანაც ალი ფაშის მამა მოკლეს, მაშინ დინდინ ხანუმმა ლეკური მოიკრა და ომში წავიდა. მე ისე ვერ დავბრუნდებო. რომ ქართველის სისხლი არ დავაქციოვო-ომის დროს ამ ქალმა სახელი განთქვა, ომის გათავების შემდეგ ოსმალში წავიდა, სულთანი ნახა და ამას გამოსთხოვა ალი თავდგირიძის გაფაშება, ანუ ფაშობა.

უკანასკნელ ომის წინეთ, 1877 წ. ამასთან დიდი მოლაპარაკება ქონდა გამართული გრიგოლ გურიელს. გრიგოლ გურიელს ალი ფაშას გარდა სხვა ქართველ ბეგებთანაც ქონდა ლაპარაკი გამართული. ყველას იმას სთხოვდა, რომ იგინი რუსებს დამორჩილებოდნენ და ბრძოლა არ აეტყხათ. მაგალითებრ ალი ფაშას ასე მიმართა გრიგოლ გურიელმა.

-21-

ალი ფაშა, როგორც ნათესავ კაცს დაგარწმუნებ, რომ რუსესთ რაც უნდა დაემართოს და რაც უნდა ბევრი ხალხი დაეღუპოს, მაინც ციხის ძირის, ბათუმის და აჭარის აღება გადაწყვეტილი აქვსთ, ამიტომ გირჩევ შენ, როგორც ჩემს ნათესავს, რომ უბრალოთ რომ თავი გაანებო და გარემოებას დაემორჩილო, სიტკბოთი და მშვიდობით რუსეთს ჩაბარდეთ, უბრალო ბრძოლით არაფერი გამოვა. ხალხი დაიხოცება, დიდი უბედურება მოხდება. რუსნი შენ მიგიღებენ შესაფერის პატივით, ულუფას მოგცემენ და ღირსებასაც აგიმალლებენ.

ალი ფაშამ არ ქნა ეს, რადგანაც იმან კარგთ იცოდა, რომ

თავის ყაჩაღობას აქ ვერ გაიყვანდა, იმას აქ არავინ რას მოუთმენდა და ამიტომ უარი განაცხადა. მალე ომიც დაიწყო. ალი ფაშას დიდი ძალი ჯარი ებარა. მაგრამ ომში საქმე ვერ წაუვიდა კარგათ, ამას ეგონა, რომ ქართველნი უძლურნი არიანო, მე საქართველოს გზა და კვალი ვიცი, გურიას ავიღებთ, მას შემდეგ ქუთაისს, ქუთაისიდან თბილისში და მერე მე ფაშობას ვიშოვნო. ის კი არა და ამას წინაღობა დაუტრიალდა საქმე, მან ჩვენ ჯარს დიდი ძალა შენიშნა და ცოტა არ იყოს ამაზე შეკრთა, აქა იქიდან ჩურჩუნა დაიწყო და რუსეთისკენ აპირებდა გადმოსვლას. მაგრამ ვერც ამას ახერხებდა, იმ დროს მისთვის ეს ადვილი აღარ იყო. ამის საიდუმლო განზრახვა ოსმალთაც კი შეიტყეს, მალე სამხედრო მინისტრები გამოგზავნეს. მინისტერი ჰყვედრიდა ალი ფაშას, რომ თქვენ ქართველები ხართ, ქართველებისაკენ გიჭირავთ თვალოო. ჩვენ თქვენ აღარ გენდობით. ალი ფაშა კი ფიცით ერთგულებას ეფიცებოდა, მაგრამ მინისტერს არ სჯეროდა, ხალხში გაავრცელეს ხმები, რომ ალი ფაშამ ხონთქრის ღალატი განიძრახაო. მაშინ ამის შესახებ ქულეთელ ქართველ მაჰმადიანებმა გამოთქვეს შემდეგი ლექსი.

„ხვათქარი და რუსი ჩხუბობს,“
„იგივ არის ორივ ეშვი“
„ალი ფაშამ გვიღალატა“
„აგვიყვანა კვირიკეში.“

-22-

„თვითონ ფულები აიღო“
„ჩვენ ჩაგვყარა რუსის ხელში,“
„მასაც კაი არ დამართეს“
„ბაწრით ჩაითრიეს გემში,“
„მისი ყვირილი გვესმოდა,“
„სუფსის გაღმა ბაილეთში“.

ეს ლექსი ხალხმა აი რათ შეადგინა ალი ფაშაზე: ალი ფაშამ რა ნახა მტრის ძალი და ოსმალთა დამარცხება, ამან თავისის მეღიაობით დასწერა წერილი და მაშინდელს რუსის მთავარ მართებლის თანაშემწეს გამოუგზავნა და დან სთხოვდა, რომ მე პირობა შევასრულე თქვენს ჯარს გზა და ძალი მივეცი და თქვენ დანაპირებს რატომ არ მაძლევთო, მე შევიტყე, რომ ჩემი 100 ათასი მანათი, რომელიც მე უნდა თქვენის მთავრობისაგან მიმეღო, იგი მიუღიათ გრიგოლ და იესე გურიელებსას და დაუსაკუთრებიათო. ვითხოვ მის დაბრუნებასაო. ალი ფაშის წერილი სარდლის თანაშემწეს ბრძოლის ველზედ მოუვიდა გახსნა წერილი და ნახა ქართულათ დაწერილი იყო, აქვე იმყოფებოდა გრიგოლ გურიელი, წერილი, გრიგოლ გურიელს. წააკითხეს და საქმო სცნეს; მთავარ სარდალი და სხვები გაჰკვირდნენ დიდათ, რომ ალი ფაშას ასეთი ჭორები სცოდნიაო. ჩვენ იმას როდის დავპირდით ფული, და ან იმან ჩვენ რა სარ-

გებლობა მოგვიტანა ომის დროსაო, სულ არაფერიო; გრიგოლ გურიელს ეს ამბავი დიდათ ეწყინა, მაგრამ ყურადღება მაინც არ მიაქცია, რადგანაც მან კარგათ იცოდა ალი ფაშას მელიაობა და საქმეები. ეს წერილი მე თვით ვნახე გრიგოლ გურიელის სახლში 1890 წ. განსვენებულმა წერილი მიჩვენა და თან ბევრი ამბებიც მიაძმო ალი ფაშის შესახებ და მის დიდათ ჰკიცხავდა. წერილიდამ აღმოჩნდა, რომ ალი ფაშას ქართული წერა კითხვა მეტათ უხეიროთ სცოდნია. ზოგიერთებმა მარწმუნეს, რომ არცარა თათრული იცოდა კარგათაო.

დერვიშ ფაშის და ალი ფაშის უკმაყოფილება. ისე გამწ-

-23-

ვავდა, რომ ალი ფაშამ დერვიშ ფაშა დროებით თავიდან მოიშორა, სტამბოლში გაისტუმრა და მხოლოდ ომის შემდეგ მიეცა ალი ფაშას ქობულეთში დაბრუნების ნებართვა, ეს მალეც მოვიდა ბათომში, თავის თანამემამულეთა წინაშე თავი იმართლა, რომ მე ოსმალს დალატი უბრალოთ დამწამესო. მასზე გამოთქმული ლექსიც არ ყოფილა ჭეშმარიტის ცნობებით და განკითხვით სავსე. ალი ფაშა დიდათ ემდურებოდა დერვიშ ფაშას და ეს ეძიებდა ღონისძიებას. რომ ოსმალს სულთანისთვის დაემტკიცებინა თავის ერის ერთგულება და დერვიშ ფაშის შეცდომები და საქმის უცოდინარობა. ალი ფაშას ბედმა გაუღიმა, ამან ისარგებლა იმ შემთხვევით, რომ ომის გათავების შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთა შლილობა იყო და მრავალნი იმათთაგანი ოსმალში აპირებდნენ გადასახლებას. ყველა ეს აშლილი ხალხი აღელვებული იყენენ ფანატიკ მოლა ხოჯებისაგან, ამ ფანატიკს და აშლილს ხალხში დატრიალდა ალი ფაშა თავდგირიძე, დაიწყო საუბარი ოსმალში გადასახლების შესახებ, რასაკვირველია ფანატიზმით დარაზმული: ხალხს უბნებოდა.

– ხალხო, აქ არ დარჩეთ. თორემ იცოდეთ. რომ მუსლიმანობა აქ ცუდ დღეში ჩავარდება. ყველას გაგაქართველებენ, მეფე კაცები და დედაკაცები უნდა წაწყდნენ. გაქართველდნენ, ჯეენეთს თვალთ ვერ ნახავთ, მე გაფრთხილებთ, როგორც მუსლიმანი, რომ თავს უშველოთ, აქ ქართველში ცხოვრებას ოსმალში დაღუპვა უნდა არჩიოთ, მიტომ რომ მუსლიმანის ბინა იქ არის, მისი ფადი-შახი იქ ზის, იქ ნათობს ცხოვნების მზე.

ამის საუბარს ხალხი სულ განაბული ისმენდა, რადგანაც ალი ფაშა თავდგირიძე ქართველ მაჰმადიანებში დიდს გავლენიან პირათ ირიცხებოდა. ალი ფაშა ცხადათ დარწმუნდა ქართველ მაჰმადიანების მღელვარებაზე, ქართველთა სიძულვილსა და მტრობაზე. იგი აშკარათ დარწმუნდა, რომ ეს ხალხი აქ არ დარჩებოდა. საითაც იგი წავიდოდა ხალხიც იქით წაჰყვებოდა მას, ამიტომ ალი ფაშა თავდგირიძე საჩქაროთ გაიქცა

-24-

სტამბოლში, წარსდგა სულთანის წინაშე და მოახსენა, რომ მე

მთელი ჩემი მხრის ხალხი ოსმალში მომყავს და ნება მიბოძებ-
თო. სულთანმა დიდის სიამოვნებით მისცა ნებართვა და დიდს
ულუფას დაჰპირდა. ახლავი გამართლდა ალი ფაშა, გაქარწყლ-
და მინისტრის ჰაზრები, ალი ფაშა ერთგულ კაცათ გამოვიდა.

მინისტერი მაინც არ იყო გასამტყუნარი, ამან როცა სა-
ქართველოს ადგილები ნახა და ქართველი მაჰმადიანები და
ქართველი ბეგ-ფაშები. ეს უეჭვოთ ფიქრობდა მასზე, რომ ამ
მშვენიერ ქვეყნის გურჯები ნუ თუ თავიანთ გურჯებს უმტყუ-
ნებენ და ჩვენ მოგემხრობიანო, არა მგონიაო, ამით იგი რა-
საკვირველია რომ მართალი იყო, ეს ასეც უნდა ყოფილიყოს.
მაგრამ ასე არ იქმნა, დიდი ხანია მას შემდეგ გასული, რაც
ოსმალთა მეოხებით ქართელ მაჰმადიანები ქართველთა მტრე-
ბათ შეიქმნენ, მტრობით ამათ ოსმალესაც კი გადააჭარბეს და
ამიტომ ალი ფაშის მტრობის შესახებ ფიქრები უბრალო უნ-
და ყოფილიყო, რადგანაც ალი ფაშის გულ მუცელი გველ
ბაყაყის ბუდეთ იყო გადაქცეული. მას ყაჩად ოსმალების და
ქურდების სიყვარულის მეტი სხვა არაფერი ფიქრი ჰქონდა და
ხსოვდა.

ალი ფაშა მალე მოშავდა საქართველოში და ქართველ
მაჰმადიანებს მოუტანა ხონთქრის ცარიელი წყალობის ამბავია.
ფანატიკებს გაეხარდათ, ამათ იწყეს გადასახლებ. ამ გარდასახდების
დროს სახლის საქონელი და ნივთები ჩალის ფასად იყიდებო-
და. მთელი ქობულეთი აჰლარა და ქობულეთს გარდა კახაბერ-
სა და მარიდიდსაც მისწვდა. აქაც მოართვევინა მოლა-ხოჯებს
ქადაგება გადასახლების შესახებ, თორემ გაქართველდებითო;
ქობულეთელების გადასახლების დროს დიდი უბედურება, დი-
დი გმობა და ტირილი ისმოდა მცხოვრებთაგან, ბევრს არ უნ-
დოდა თავის სახლ-კარის და სამშობლოს დატოვება, მწარეთ
სტიროდა მის გამო, მაგრამ თან გაქრისტიანების ეშინოდა. იმ
დროს რომ ესენი ენახა, ჩვენთაგანს იგი მათი ცოდვით დაი-
წოდა, ვინც კი შეგნებულ ქართველთაგანმა ნახა, იმას სწო-

-25-

რეთ ასეც მოუვიდა და შესწუხდა. ნეტარ ხსენებული გრიგოლ
გურიელი ცრემლით სტიროდა თითქმის, აღარ იცოდა რა ექ-
ნა. ეს მალე მივიდა ქობულეთში ალი ფაშასთან და უთხრა:

– ალი ფაშა! შენ ჩემი ნათესავი ხარ, მე შენ პატივს
გცემ, დიდათ ვაფასებ შენს შრომას ოსმალთა სასარგებლოთ,
ხოლო გთხოვ, რომ დაწყენარდე და დაშთე აქა, რუსნი შენ
დიდს პატივ მოგცემენ. მე გამლევ ამის შესახებ სიტყვას დახ
პირობას.

– არ შემძლიან, თავი უნდა გავიმართლო, თორემ და-
ლატი შემწამეს, მე თქვენგან ვერა ავიღე რა, ჩემი დარჩენა აქ
არ შეიძლება. მიუგო ალი ფაშამ.

– შენ თუ არ იშლი წასვლას. შენ წადი. ამ ხალხს კი
თავი დაანებე, რა გინდა, რას ემართლები, კაცო, შენ რა მო-
გემატება ამათი აქედამ აყრით. გთხოვ ალი ფაშა, რომ მცი-
რეთ ჩემს ნათესაობას დასდო პატივი და ხალხს თავი გაანებო.

იყვნენ აქ. ნუ აქეზებ იმათ გადასახლებისთვის.

– სულ ერთია. აქ რომ დარჩნენ. ესენი გაქართველდებიან, დაიღუპებიან. მუსლიმანის აქ დარჩენა როგორ იქმნება, თქვენ გვერდით ქართველებთან, ეს არ შეიძლება. მე ამის მკაცრი წინაღმდეგი ვარ და ერთ კასაც არ დაესტოვებ აქ, რომ იგი ქართველს შეემატოს.

– გეფიცები პატიოსნებას, ღმერთს და ჩვენს ნათესავობას, რომ აქ ამათ არა ფერს უზმენ, თქვენ წადით და ამათ თავი გაანებეთ, ნუ დაღუპავთ ხალხს ეუბნებოდა გრიგოლი.

– მე უნდა ვცადო, რომ რაც კი შეიძლება ბევრი ხალხი გადავასახლო აქედამ, რომ მის საშუალებით სულთნის წინაშე ჩემი ერთგულება დივამტკიცო და დევრიმ ფაშის სიმტყუნე.

– ალი ფაშა! მაგით შენ შენს თავს არას უშველი, რაც ხარ ისევ ის იქმნები, ფაშობას არავინ წაგართმევს. სულთანისაგა რაც ულუფა გეძლევა, იმაზე მეტს არ მოგცემენ და ხალხს უბრალოთ დაღუპავ. ცოდონი არიან. ნუ იზიმ მას.

-26-

– არ შეიძლება, გადასახლების საქმე გადაწყდა. იქ ამათთვის ადგილებს ფაქირ ფაშა ხიმშიაშვილი სძებნის და ამზადებს.

– არ შვრებით კაის ჩემო ალი ფაშა, შენ ქართველი კაცის შდამამავალი ხარ და მცირეც არის სიბრალული უნდა გქონდეს შენის ქვეყნის ხალხის, მათს დაღუპვას შენ სასტიკათ უნდა ერიდებოდე მიუგო გრიგოლ გურიელმა.

– აკი ვერიდები და ამათაც ვარიდებ ჩემო გრიგოლ. მაგრამ გთხოვ, შენ ერთი ოცდა ათი ოქრო მასესხე, ამ ჟამად მჭირია ეგ და ამ საქმეზე, საქართველოზე და ქართველებზე მერე ვილაპარაკოთო. რა დროს მაგენია, ყველა კაცი თავის დიდებისთვის უნდა ზრუნავდეს.

გრიგოლ გურიელმა მაშინათვე მისცა ფული, 30 ოქროს მაგიერ 100 ოქრო, ამას იმედი ჰქონდა, რომ იქმნება ამითი მანც მოუღობო გულიო, მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ. რომ მას ვერცა რა ამით ეშველა. არ დასწყნარდა იგი. მალე მიაღწია მიზანს და იწყეს ქართველთა მაჰმადიანებმა ოსმალოს გემებით გარდასახლება. ამათ თან მისდევდა და მოსდევდა ალი ფაშა და ოსმალებში ამაგრებდა და აქა იქ ასახლებდა. ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი ალი ფაშასავით ანგარებით იყო სავსე, ბოროტი, მტერი ქართველთა და დიდათ მოძულმი. ამ ბოროტმაც დიდი ძალი ხალხი დიდუპა და მოატყუილა. გადასახლებულთა რიცხვით ისარგებლეს რამდენიმე მოწინავე კაცებმა და ოსმალოს მთავრობისგან ამათ მიიღეს საჩუქრება და პატივისცემა. გადასახლებულებს აქა იქ ისეთ უხეირო ჭაობიანს ადგილებში ასახლებდნენ, სადაც მათ ცხოვრება დიდათ უჭირდებოდათ, უკანასკნელ კინადამ შიმშილისაგან გაწყდნენ.

უნდა ითქვას, რომ ალი ფაშაზე ნაკლები მტერი არ იყო ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი: ეს ბოროტი ფაშა უკანასკნელ

ომის შემდეგ ოსმალში გადაშავდა, იქ დაიწყო გველა ძუობა. სულთანს ბევრი რაღაც ხმები მოახსენა ქართველ მაჰმადიანების შესახებ. ამას მისცეს ნება, რომ ოსმალეთში გადასახლედებაო.

-27-

ბულ ქართველ მაჰმადიანებისთვის ადგილები მოემეზნა და მერე ამ ადგილებს სულთანი მისცემდა ქართველ მაჰმადიანებს. ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი, ეს მტერი და ქართველთა სისხლით გაუმაძღარი დაშავდებოდა ოსმალში, აქა იქ ადგილებს ეძებდა და მით აიმედებდა ქართველებს რომ კაი .ალაგები სჩნდებო.

ამასა და ალი ფაშას უნდა ჰკითხოს ღმერთმა და ნამუსმა, რადგანაც ამათის გველა ძუობით და მოტყუილობით გადასახლებულ ქართველთ მაჰმადიანებს ისე გაუჭირდათ, რომ ამათ იწყეს ოსმალეთში თავიანთ შვილების დაყიდვა, ამაში აღებულს ფულს საქართველოში გზანიდნენ, სიმინდ ყიდულობდნენ და გემებით მიჰქონდათ საქმელათ. ამ საბრალოებმა დიდა უბედურება და მწუხარება გამოსცადეს ოსმალეთში, დიდი შიმშილი, გაჭირვება, სიმშიველე, შვილების დაყიდვა, და სხვანი, რამდენი ზღვაში ჩაიხრჩო. რამდენი შიმშილმა გაწყვიტა, ჭირმა და უბედურებამ ყველა ამის კაცი ვერ მოსთვლის. ყველა ამ უბედურებათა მომხდენათ ალი ფაშა თავდგირიძე ითვლება, ყველა ეს ბოროტება ამან მხოლოთ თავის თავის ასა. მაღლებლათ მოახერხა და დაულუპა იმოდენა ხალხი.

ოსმალში გადასახლებულ ალი ფაშას დაენიშნა პენსია და საცხოვრებლათ მიეცა ადგილები სამსონის ქალაქისაკენ. აქვე მის მახლობლადიქმნენ დასახლებულნი ყველა ის ქოპელეთლები, რომლებიც კი ამან გადაასახლა, ესენი მის მფარველობის ქვეშ ირიცხებოდნენ. ალი ფაშამ იქაც არ დაივიწყა თავის მამაპაპის გზა, კვალი, იქაც გაიჩინა ყაჩაღები. მცარცვაები, კაცის მკლელეები და სხვანი, მგზავრებს და ადგილობრივ ქრისტიანებს ეცემოდნენ ხშირათ სცარცვამდნენ, აოხრებდნენ და ხოცავდნენ, ქობულეთურათ. ამათ შეაწუხეს მთელი მხარე, ამაზე მცხოვრებნი დიდათ აღელდნენ და ბოლოს ალი ფაშას უჩივლეს სულთანთან და ყველა მის საიდუმლოებაც გამოამკარავეს. ალი ფაშას მაშინათვე ბრძანება მოუვიდა სტამბოლში გადასახლების და სამუდამოთ იქ ცხოვრების, ეს გადასახლ-

-28-

და და მის შემდეგ სტამბოლში სცხოვრებს, მის ხელ ქვეშ ყოფილ ქობულეთელი ყაჩაღებიც აყარეს და ზოგი მისირში გარეკეს, ზოგი დაირბეჯირს და ზოგიც სტამბოლს იქით. უმეტესი ნაწილი ქობულეთელებისა მგზავრობში გაწყდნენ, ამათ თავიანთ ადგილებამდის ეერ მიაღწიეს.. ეს ნაყოფი გამოიღო ალი ფაშას ბოროტებამ და შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილის გველაძუობამ. ამათზე არა ნაკლები ვნება მოუტანა აჭარელებს ოსმან ფაშა თავდგირიძემ, რომელიც აღწერილ დროს ქედამი

სცხოვრებდა აჭარის ხალხი სულ ამ მზე ბნელმა ააღელვა და გადასახლა ოსმალეთში. შემდეგ ეს იმყოფებოდა ტრაპიზონის გუბერნა ტორათ და თავის სამაგლობას არც იქა სტოვებდა, იქიდანაც იხმობდა ოსმალში გადასახლებისათვის ქართველ მაჰ-მადიანებს.

ამ ბოროტ პირების მეოხებით დაიცალა ქობულეთი, მთლათ მაჭახელი, მაჭახლიდან 2000 კომლი მეტი წავიდა, მთლათ ლივანი და აჭარასაც მისწვდნენ, მაგრამ აქ მათს გველძუობას წინ დახედა წინაღმდეგი ძალა. ეს ძალა იყო ქედის მუფთის ქადაგება და ზოგი ერთ ქართველ რიგიან მაჰმადიან-თა მოღვაწეობა. მურღულსაც ამათ გაჰკრეს კლანჭები. ამ პი-პირებისაგან აი სადა და რა ადგილებში რამდენ რამდენ მოასახ-ლენი სცხოვრებენ ქართველ მაჰმადიანების:

ხოფას	100 კომლი	არაგვს	120 კომლი
ირიზეს	100 კომლი	სურმენს	100 კომლი
ოფს	120 კომლი	ტრაპიზონს	100 კომლი
ფლატანას	420 კომლი	ბელღევანს	150 კომლი
თრიპოლს	100 კომლი	გერესონს	120 კომლი
ორდს	1000 კომლი	აბდალას	130 კომლი
უნიას	100 კომლი	ბაცას	1000 კომლი
ჩერშემბეს	100 კომლი	თერმეს	100 კომლი
ბაფარას	100 კომლი	სამსონს	150 კომლი
ბოლომანს	100 კომლი	სინაპს	120 კომლი
ახლად დასახლებულნი.		უკანასკნელი სამუდეროა.	

-29-

რამდენიმე კიდეც სხვაგან სახლობენ, სზვების ცნობები ჩვენ ჯერ არა გვაქვს შეკრებილი რამდენი ამათაგანი მგზავ-რობის დროს დაიღუპნენ და დაიკარგნენ უღვთოთ, ამას რიც-ხვი არა აქვს... ყველა ეს უბედურება და გარდასახლება ხსე-ნებულ ფაშების მეოხებით და ღალატით მოხდა. რომ ყოვე-ლივე ჩვენ მიერ ამ პირების შესახებ მართალია, ამას ბევრ ნაირის საბუთებით დავამტკიცებთ, მაგრამ რა საჭიროა ეს, ამაში განა ეჭვი მიხმეს ექმნება, მე ვემორჩილები ნეტარ ხსე-ნებულ გრიგოლ გურიელის სიტყვას, რომელიც ქართველ ფაშებს ძრიელ კარგათ იცნობდა და მათთან დაახლოვებული მეგობრობაც ჰქონდა. გრიგოლ გურიელს გარდა მე სხვებმაც ასევე მარწმუნეს ამ ფაშების შესახებ. ამათგან შესყიდვა და გასყიდვა ადვილათ იქმნებოდა ხოლმეო.

ალი ფაშა ყველა თავის ბოროტებასთან ნამდვილი თათ-რის თვისების მექონიც იყო, ცუდი საქმეების მიმყოლი და სხვა და სხვა ცოლების პატრონი, ამის პირველი ცოლი იყო ქობულეთელი ბეჟანიძის ქალი, მეორე ცოლათ მენაზდის ქალი შეირთო. მერე მესამე ცოლათ შეირთო ქარცივაძის ქალი, სოფ. ქაქუთელის. იმ ქილის დედა დღესაც ცოცხალია, სოფელ ქაქუთში და ქრისტიანია. ამ დედაკაცის ქმარი 1870

წლებში გაუთარებიათ, ეს კი არ გათათრებული. ამის ყველა შვილებზე თათრები არიან და სცხოვრებენ გურიაში.

ალი ფაშის ბოროტებას უკანასკნელ მრავალ ქართველ მაჰმადიანები მიხვდნენ და შეიტყეს ყველაფერი, მაგრამ რაღა დროს. ერთობ გვიან, როცა ოსმალში ყოფილნი ქართველნი მთლად დაიღუპნენ და გაწყდნენ. ალი ფაშა დღესაც არ ისვენებს. ამასთან ხშირათ მიდიან ქობულეთ აჭარა, ლივანის ქართველ მაჰმადიანები, მას ქრთამს აძლევენ და რამე საქმეებში დახმარებას სთხოვენ. იგიც რასაკვირველია ქრთამებს იღებს და საბრალო ქართველ მაჰმადიანებს ურცხვათ ატყუილებს. ჰპირდება, რომ საქმეს გაგიკეთებთ, რადგანაც მას აქა იქ კარგად იცნობენ, იციან მისი ბოროტი ყაჩაღური ხასიათები. მთელს

-30-

თავის სიცოცხლეს ასე მოტყუილებით ატარებს და ქართველ მაჰმადიანების ყვლეფით. ალი ფაშისაგან ერთ გადასახლებულ-თაგანი დაბრუნდა საქართველოში, მე ვნახე იგი, დავეკითხე:

– აქედამ როცა მიდიოდით ოსმალში, რატომ არ ფიქრობდით რომ გაჭირვებაში ჩაეარდებოდით.

– ღმერთმა ჰკითხოს ალი ფაშა თავდგირიძეს. ფაქირ ფაშა ხიმშიაშვილ ოსმან ფაშას, და ყემპერ ალა ტაკიძეს და ხოჯებს, ჩვენი ცოდვით არ ნახოს მათ კეთილი, სული მათ მოგვატყუილეს, მათ დაგვღუპეს, მათის მეოხებით ძრეელ ბევრი ხალხი გაწყდა იქ, ნამეტურ ალი ფაშამ მოგვატყუილა, გვჭირდებოდა, რომ იქ სულთანისგან დიდს წყალობას მიიღებოთ, ჩვენც გავბრიყვდით, ავიყარენით, სახლკარი – დავღუპეთ და გადავსახლდით ოსმალში. მაგრამ იქ ჩვენ არაფერი მოგვცეს, მოგეცეს მეტად ცუდი ადგილები, იმიტომ ჩვე ეერ ვიცხოვრეთ და ოთხი წლის განმავლობაში 10 ათასზე მეტი მარტო ქობულეთელები გაწდნენ. აქეთაც აღარ გვიშვებდნენ. ეს გვიყო ალი ფაშა თავდგირიძემ.

– ახლა რას აპირებთ, წახვალთ კიდევ? ვკითხე მე.

– რას ბრძანებთ. ღმერთმა ნუ ქმნას, აქ დავიხოცებით ბატონო და იქ კი არ წავალთ.

– აქედან ჩვენ მიტომ გავიქეცი, რომ გაქართველდებიანო, გაქრისტიანდებითო, ასე გვეუბნებოდა ალი ფაშა, სიტყვა ქართველის ჩვენ დიდათ გვეშიან, რადგანაც ქართველი ჩვენ უსჯულოთ მიგვაჩნია, ამას მოვშორდით. ვისმინეთ ჩვენც მისი სიტყვა, გავიქეცი ოსმალეთში და იქ რა ვნახეთ ჩვენც ლამ ქართველი გვიწოდა, აქ ამას გავექეცი და იქ თვით ოსმალეებმაც კი ასე ქართველებათ გვიცნეს. ვკითხეთ რამე, გვითხრეს რამე ყოველთვის ქართველი გვიწოდეს და აბა აქედამ იქ რას მივრბოდით და მღუპავდით ცოლ შვილსაო.

მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოს ავს მოლა და ხოჯებს, ჩვენს წამქეზებელთ და დამყუპავს ფაშებს.

ქართველ მაჰმადიანთა სასულიერო წოდება და ქართული ენა.

1. ხოჯა გურჯი ისმაილ ხალიფა შვილი. 2. აჭარის მუფთა ჰასან-ეფენდი ხალიფაშვილი. 3. ზათუმის მუფთი ჰასან-ეფენდი ვერძამე 4. ულოს ყადი ნური ეფენდი ბერიძე და სხვ.

I

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ ქართველ მაჰმადიანებს გულიდან ამოღებულ საქართველოს ხსენება, დაავიწყა ყველაფერი, გარდაქმნა და გადააკეთა სრულს ოსმალის ტომის შვილებათ. ქართველ მაჰმადიანებში შეიტანა ისეთი შხამი, ისეთი ნაღველა, რის გამო აჭარელ, ქობულეთელ, ლივანელ და სხვათაც შეიძულეს თავის მოძმე ძმა ქათლელი, იმერელი, სამცხელი მეგრელი და სავანი. ერთი სიტყვით, ამათში დაითესა ისეთი მტრობა და ბოროტება, რასაც ევროპიელი კაცის განათლებული გონება ვერც-კი წარმოიდგენს.

სამწუხაროთ; ოსმალეთის იმპერიის უმაღლეს სახელმწიფო მოსამართლენი, მათი კანონები, მათი მინისტრები და თვით სულთანიც იმას კი არ სცდილობდენ, რომ თავისი ქვეშევდომნი დაეტავებინათ თავიანთ სჯულსა და ენაზე. მათთვის ყოველივე ეს არ მოესპოთ, ნაცვლათ ამისა მიეცათ მათთვის მოქალაქობრივ-გზა. განათლების მაძიებლობა, ხელოსნობით, მეურნეობით და ვაჭრობით დაწინაურება, ყველა ამამებს, რასკვირველია, მათ ქვეშევდომთ შორის მათი სიყვარული და პატვისცემაც მოჰყვებოდა, ეს თავისთავათ აღორძინდებო-

-32-

და მთავრობის მადრიელ ქვეშევდომთ შორის. ამას ვხედავთ ისტორიაშიც.

არა, იგინი ამაზე არ ზრუნავდენ, მათი ფიქრი იყო მართოდ უცხო ტომთ დაპყრობა. დამონება, მერე მათი ძალით გაათათრება. ასე და ამგვარათ მათ ძალით გაათათრეს ბერძნები, სერბნი, ბოლგარნი, ჩერნოგორელნი, ალბანელნი, ქართველები, სომხებიც და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ტომისა, ამათ ძალით გაათათრებას, ყოველთვის თან სდევდა გვაროვნული მტრობაც, ზიზღიც და ამიტომ არ არის გასაკვირველი ის გარემოება. რომ ამ ბოლოს ომის დროს, მუსულმან, ალბანელები მტკიცეთ შეუერთდენ თავიანთ მეგვატომე და ერთ ენის ხალხს ქრისტიან ალბანელებს. ასევე მომხდარა თურმე ბოლგარეთში და სხვაგანაც სლავიანთ ტომთა შორის, სადაც ძალით გაათათრებულნი სცხოვრებენ.

სულ ამის ბრალი გახლავთ, ეს არის უმთავრესი მიზეზი იმ უბედური მოსავლის, რაც-კი ოსმალეთის სახელმწიფოს 1878 წლიდან მოევლინ. რაცკი ეხლაც განმეორდა ამ უკანასკნელ ომის დროს. რაღა დარჩა ოსმალეთს, ბევრი აღარაფერი.

ოსმალს მთავრობას რომ ასეთი ბარბაროსობისთვის გზა

აექცია, ხალხის განათლების გზას დასდგომოდ, ქვეშევრდომთ არ დევნას, არ შეწყუხებას, მაშინ მას ეს ხვედრი შესაძლებელი იქნებოდა, რომ გზაში არ დახვედროდა, ამ ბოლო დროს კიდე არ მოვლენოდა თვისი უბედურების დასაწყისი, მაგრამ ვსთქვით და ვიტყვიტ კიდევაც, რომ ოსმალს სახელმწიფო როგორც იქცეოდა და განაგებდა სახელმწიფოს, მას ისეთივე მოსავალი მიეცა, ისეთივე ხვედრი მოევიღნა, რასაც იგი სხვებისათვის ფიქრობდა ის თვით მას დახვდა მომავალოდ. ყოველივე სულ მათი ბრალია და მათი უკან ჩამორჩენის, გამგებლებლობის და ათასიგ სხვა ამგვერების.

ყოველივე ეს გაგვახსენა ჩვენ მათგან საქართველოს აკლებამ და აოხრებამ, ხალხში მტრობის დათესვამ, ამ მტრობის სასარგებლოთ ათასნაირ ცდამ, მათ ეგონათ, რომ ჩვენ ქვე-

-33-

შევრდომთა შორის ვითომც ისლამის გავრცელებით და გადაგვარებით დავამყარებთ ჩვენს სახელმწიფო ძალას, ჩვენს ზნესა და ხასიათსა. ვითომც ამის საშვალეებით დავიმორჩილებთ სულიერათო, მაგრამ მოსტყუვდნენ ბედშავნი, აზრი შეცდომათ დაურჩათ, ვინაითგან მართლაც მათგან დანგრეული ქვეშევრდომნი, პირელ დროებში-კი მათი ერთგულნი იყვენ, ვიდრე იგინი გონებით დაწინაურდებოდენ. როცა ეს მოხდა მათში, როცა მათ წინ გაუსწრეს თვის ბარბაროს მებატონეებს, მაშინ კი საქმე სხვაგვარ აღმოჩნდა და მონა ბატოზე უფრო მარჯვე გამოვიდა, უფრო უკეთეს მოქალაქეთ, უკეთეს გმირათ და მის მეოხებით ასეთებმა აჯობეს ოსმალეთს და გაუსწრეს წინ მას.

სახელმწიფოს სჯულის ერთობამ ვერაფერი უშველა. ეს შენიშნულიც არის. ჩვენშიაც ხომ ცნობილია თვით პოეტურის (ნ. ბარათაშვილი) ნაწერიტაც, რომ სახელმწიფოს სჯულის ერთობა არას არგებსო, თუ მათში, ქვეშევრდომთა და მთავრობის ერის შორის თვისებითა განსხვავება სძევსო, იგინი სულიერად ერთმანერთს ვერ დაუკავშირდებიანო. სახელმწიფოს სურს, რომ თვისი ბოროტება მონათა შორის, ამ სჯულის შეერთებით დანერგოს და მასთან მათ მისცეს გადაგვარების ტრფიალება და ბოროტი შიში მთავრობისო, მაგრამ თქმულა და ითქმის კვლევ, რომ შემცდარია მთავრობის ასეთი ლოლიკა, შემცდარი გახლდათ თვით ოსმალს პოლიტიკაც ამ მხრით.

ეს რომ ასე არის. ამას ასაბუთებს ქართველთ გადაავგარების საქმე, მათში სულიერათ თვით ცნებირების დამხოზა და ათასიგ სხვანი, რაც ქართველ მაჰმადიანთ ოჯახს დღეს კარგათ ეცნობა, რასაც ცხადათ მოწმობს მათი გავერანებული ცხოვრება. გაველურება მოშლა ყოველნაირის აღორძინებისაგან, რადგან იგინი დღეს არც ოსმალნი არიან, აღარც ქართველნი. ხოლო შემდეგ რა იქმნებიან, რა გახდებიან და რის უღელში გაეხმებიან, ამისი ჯერ ჯერობით არა ითქმის-რა. იქნებ მომავალში კი მათმა მოქალაქურათ დაწინაურებამ, განანათ-

ბით აღორძინებამ და გონიერებით შემოსვამ, მოგვეცეს პასუხი. ამის იმედი უნდა ვიქონიოთ მით უფრო, რადგანაც ადრე, როცა ქართველ მაჰმადიანებზე ოსმალოს მახვილი სასტიკად მეფობდა, როცა ამათი გადაგვარება მათში სჯულის საქმეთ იყო გამხდარი, მაშინაც-კი იყვნენ ქართველ მაჰმადიანებში ისეთი ფანატიკი მოღები და ხოჯებიც, რომელთანაც თავიანთის ინერციით იმის შეგნებაც ჰქონდათ, რომ იგინი იყვნენ გვართომობით და ენით ქართველნი.

II

ისმაილ-ეფენდი 1840 წ. სცხოვრებდა, მისი დაბადება XVIII საუკ. ბოლოს მიეწერება, იგი სოფ. სამზიარელია. რომელ სოფელიც აჭარის გეერდით, მერისის ხეობაზე სძევს. ისმაილ-ეფენდის გვარი ხალიფაშვილი გახლავთ. ეს ცნობები მე შევკრიბე 1891 წ., როცა აჭარაში და ქობულეთში მის მახსოვრათა რიცხვი მრავლათ იყენენ ცოცხლები.

ისმაილ-ხოჯას პირველდაწყებითი სწავლა აჭარაში მიუღია, რასკვირველია ეს იქნებოდა ქედის ჯამეს გვერდით; სადაც ხოჯას სასწავლებელი ჰქონდა. აჭარაში სწავლის მიღების შემდეგ იგ როგორც ნიჭიერი კაცი, მოსწავლე, სტამბოლში გაუგზავნიათ სასწავლებლათ, ისმაილ-ეფენდი სტამბოლში დავაჟკაცებულა, სასულიერო სწავლი მიუღია. მის მერე მოლათიაც დაუყენებიათ, მერე ხოჯათ. მის მერე ხაფიზიც გამხდარა, ღვთისმეტყველების ღირსების სახელიც სწოდებია, როგორც ჩვენში არის. ღვთისმეტყველების ხარისხის მექონი და ამის შემდეგ ყადის ხარისხიც მალე მიუღია. მერე მოწინავე პირი გამხდარა სტამბოლს.

ისმაილ-ეფენდი ბუნებით ნიჭიერი ყოფილა, თან მეტად კარგი მოსწავლე, ჩნებულათ სწავლობდა თურმე არაბულს წერა-კითხვას, ოსმალურ ენას, თათრულ ენას, ერთი სიტყვით ყველაფერს, რაც-კი ამ ტომის ენისა და სჯულის ხალხს ეხება,

გარდა ქართულისა. თვით ისმაილ ხალიფაშვილს ქართული ენა კი ლამაზათ სცოდნია, კარგი მოლაპარაკე ყოფილა ამ ენით, ხოლო ამის დროს, ოსმალოს სასულიერო წოდებას გარდა. ქართული ენის სწავლებას თვით მთავრობაც სპობდა. ამიტომ ისმაილმა ქართული, თავისი დედა-ენის წერა-კითხვა არ იცოდა,

მაშინ ქართული მათში ისე იყო მიღებული, როგორც ძაღლის ენა, ეს ენა მუსულმანთა სასულიერო წოდებისაგან შეუწყნარებელი იყო, ეს ენა მათის ფიქრით იყო მურტალი ენა, მურტალი ხალხის და ამის სწავლება კი არა და, თვით გაგონებაც კი სძაგდათ, ვინაიდან მათის სიტყვით და ფიქრით სიტყვა „ქართული“ ნიშნავდა გიაურს, ამას გარდა იგი იყო მურტალი, ბილწი, გიაურის ენა, მუსულმანმა კაცმა რომ ამ

მურტალი ენით ალაპარაკოს, ეს ერთობ დიდი ცოდვა იქმნება მუსულმანი კაცისათვისაო. ასეთ პირთა ქადაგება იქამდე მივიდა, რომ რაკი ეს ენა საერთოდ ვერ მოსბეს, ვერ ამოაგდეს, მის გამო. მას სიტყვა ქართული“ მოაცილეს და „გურული“ უწოდეს. ამით დაიშოშმინეს გული ფანატიკოსებმა და თუ სადმე სიტყვა ითქმებოდა, მაშინ ესენი იტყოდენ ხოლმე, რომ ჩვენ გურულათ ვლაპარაკობთო.

სიტყვა „გურჯი“ მათ გურულათ მიაჩნდათ და არა ქართულათ, ქართველს აბა როგორ იტყოდა, როცა ეს ნიშნავდა უსჯულოს და უსჯულოს ენას, ასე მზერდენ ფანატიკოსები, ხოჯები, ხაფიზნი დი სხვანი, მიტომაც მოხდა, რომ მათის ბოროტის ცდით აქრთული ენა დავიწყებულ იქმნა მთელს არტანის (არდაგანი) ოლქში, სადაც ქართულა ენა ერთ დროს ანუ 1780 წ. ისე სუფევდა, როგორც ქართლსა და იმერეთში. დღეს-კი აქ კაცი ქართველ მაჰმადიანთა შორის სიტყვასაც ვერ გაიგებს, ასევე მოისპო მესხეთის ქართველ მაჰმადიანებში, ჯავახეთს, ჩილდირის ხეობას ფოცხოვის ნაწილში, ქვაბლიანის ერთ ნაწილში და შავშეთში. მთლათ მოისპო, ასევე კლარჯეთს, კოლას, ფანასკერტს, ყარსის მთელს მიდამოებში და ბევრიც

-36-

კიდევ სხვა ადგილებში, ენით უთვლელ, თითქმის მთელს გუბერნაში. ლაზების უმეტესიც ხომ სულ გადაიბერეს და მოსპეს ლაზრუიც.

მიუხედავათ ასეთის ბოროტებისა, ოსმალეთის მთავრობამ ერ შესძლო და ვერ მოახერხა სრულიათ ქართველების გადაგვარება და ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენის ამოვხვრა, ნაცვლათ გადაგვარბის, ქართველ მაჰმადიანებში ხშირათ სჩნდებოდენ ისეთი ხოჯები, როგორც იყო ისმაილ ხოჯა, ჰასან ხალიფაშვილი, ჰასან ვერძამე და სხვანი, რომელნიც ყოველთვის და ყველგან თამამათ ანზნდენ, რომ ჩვენ გურჯები _ ქართველები ვართ, ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენი ენა და წიგნიც ქართულია და არა თათრული-ოსმალური. ამის სასარგებლოთ მოქმედებდა ჯამეშიცკი ქართულათ ქადაგებდენ ყველა აქ მოხსენებული სასულიერო პირნი. ამათ ქართულს ენაზედ არაბულის ასოებით დაწერილი „ყურანისა სწავლის წიგნებიცკი აქვთ დაწერილები, რითაც თვითც ქადაგებდენ ყოველთვის.

იყო თუ არა ქართველ მაჰმადიანთ შეიხ-ულ-ისლამი.

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ დიდად იმეცადინა და მთელ სამცხე-საათაბაგოს შორის მე-18 საუკუნეში გასვლამდე ისლამი გაავრცელა. ისლამის გავრცელებას აქ მეტად დიდი და მწვევა ისტორია აქვს. სამწუხაროდ, ჩვენს ისტორიულ წიგნებში ამაზე არაფერია დაშთენილი. მარტო ვახუშტი სწერს ასე: „ოსმალთ სამცხე აიღეს და ქართველნი მაჰმადიან ჰყვეს“. ამის მეტს კაცი სხვას ვერას ჰპოვებს ძველს ისტორიულ მწერლობაში.

ეს გარემოება დიდად აღონებდა ისტორიკოსს დიმიტრი ბაქრაძეს და პროფესორს ალექსანდრე ხახანაშვილს. დიმიტრი ბაქრაძემ ორჯელ იმგზავრა სამაჰმადიანო საქართველო, ერთხელ კონსტანტინეპოლშიაც იყო, იქაური არქივებიც დასინჯა, მაგრამ პოვნით კი ვერსად რა იპოვნა.

ყველა ერს აქვს თავის სარწმუნოების მიღების სამზადის ისტორია, მხოლოდ ქართველ მაჰმადიანთ არა აქეთ იმის ისტორიული ცნობები, თუ მათი ისლამთან დაკავშირება როგორ იყო, ესენი ამით სრულიად დაკარგულნი არიან და ასეთი ისტორიული ცნობები კი არა, ისიც არ იციან, მათში ოდესმე ქართველ გვარის შეიხ-ულ ისლამი იყო თუ არა, ამის შესახებ თუ იციან რამე, ისიც ისევ ხოჯებმა, ისიც ერთობ მცირედ!

ჩემის მგზავრობის დროს ათის წლის განმავლობაში, სადაც კი მოხუცებულს ხოჯას ვნახავდი, ყველას იმას ვკითხავდი, იყო თუ არა იმათი მიღეთის ვინმე შეიხ-ულ-ისლამი. ბოლოს მეღირსა ზოგი რამ ცნობების შეკრება, ამის შესახებ, ეს ცნობები აქვე მომყავს.

-38-

ოსმალნი ქართველებს შეიხ-ულ-ისლამის თანამდებობას არ აძლევდნენ, რადგან ქართველნი ახლად გამაჰმადიანებულნი არიან და ვაი თუ, ისევე მალე გადადგნენო. მიზეზი ეს იყო თურმე _ ახლად გამაჰმადიანებულები არიანო _ თორემ ქართველ მაჰმადიანებში შეიხ-ულ-ისლამისთვის შესაფერი ღირსეული კაცები მრავლად იყვნენ თურმე ყოველთვის

ოსმალეთის სასულიერო წოდებისა და მთავრობის შიში საკმარისად დაეძლია ერთს პირ. ეს ყოფილა არტაანელი (არდაგანი) ხოჯა ხერხეულიძე. ამის ამბავი კარგად იცოდა აჭარის ადრინდელ მეფთან, მის შემდეგ, ბათუმის მეორე მეფეთმა ჰასან ეფენდი გვერდაზე. ამათ მოთხრობილის ამბებით ვსარგებლობთ და მომვავს ეს ცნობები: იქნება შემდეგ ამათ შესახებ სხვაც რამე ცნობებიც გამოჩენდეს.

შეიხ-ულ-ისლამი არტაანელი ხერხეულიძე ცხოვრობდა მე XVIII საუკუნის ბოლო წლებს. იგი აღიზარდა კონსტანტინეპოლში; ჰქონდა ღირსება „ხაფიზის“ (ღვთის-მეტყველი). იყო კარგად მცოდნე არაბულის და სოსმალურის ენებისა; დიდად გონიერი, სიტყვა პასუხიანი კაცი. ოსმალეთის მთავრობამ ამ კაცის ღირსება სცნოს, რადგან გურჯი ხაფიზ ხერხეულიძის შე-

სახებ მთელი სტამბოლი ლაპარაკობდა. ამიტომ 1780 წლებს კონტანტინეპოლში, მთელის ისლამის შეიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს ეს არტაანელი ხაფის ხერხეულიძე.

ხერხეულიძემ თურმე ჩინებულად მართა თავისი საქმეები და მთელს ის ლამის პირობებსაც კარგად აწარმოებდა, რაც ოსმალეთის მთავრობამაც კარგად შეიტყო; თვით სასულიერო წოდებაც დიდათ მადლობელი იყო ამ ხერხეულიძისა, რომ იგი დიდი ნიჭიერი მართლმსაჯული გამოდგა სასულიერო საქმეების წინაშე.

იმ გონიერმა ადამიანმა ქართველების ღირსება აამაღლა, ოსმალეთის მთავრობისა და სასულიერო წოდების წინაშე გაჰქრა ქართველების შიში და ის ეჭვები, რომელითაც ისინი მა-

-39-

ნამდე შეპყრობილნი იყვნენ და ამის შემდეგ საერთოდ აზრი შესცვალეს ჩვენს შიშთანობაზე. ამიტომაც ამის შემდეგ ქართველები მთავრობის წინაშე სანდონი და ღირსეულად პატივცემულნი გახდნენ.

ხერხეულიძის სიკვდილის შემდეგ 1805 წლებს შიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს მეორე, ქართველი მაჰმადიანი, აჭარელი ბარათაშვილი.

შეიხ-ულ-ისლამი აჭარელი ბარათაშვილი, ვგონებთ, ბეგის შთამომავალი უნდა იყოს. სამწუხაროდ, ამ ზვარის წევრნი აჭარაში დღეს ვეღარავინ ვნახეთ, თუცა 1840 – 50 წლებში ბარათაშვილების გვარისა ოსმალეთის მთავრობის წინაშე გამოჩენილი ფაშებიც ყოფილან.

ბარათაშვილიც ხერხეულიძესაებ გონიერი ყოფილა და თავისი თანამდებობა ჩინებულად უსრულებია. ამის მართვა-გამგეობის დროს სტამბოლში ქართველ მაჰმადიანთ გვარის ნიჭიერი ხოჯები და მოლები მრავლად ყოფილან. ერთი ამათგანი ყოფილა ხაფისი ლეონიძე იმერხეველი.

შეიხ-ულ-ისლამი იმერხეველი ლეონიძე, ბათუმის მუფთი ჰასან ეფენდიმ დიდად აქო ეს შეიხ-ულ-ისლამიც, მხოლოდ ბიოგრაფიული ცნობების ბევრი ვერა მიაგმო რა. ჰასან მუფთი ქება-დიდებით მოიხსენებდა იმის მართვა-გამგეობას. შეიხ-ულ-ისლამი ლეონიძეც მეტად სახელოვანი ყოფილა მთელს სტამბოლში. მთელს ოსმალეთში ცნობილი ყოფილა, როგორც მოუსყიდველი კაცი და სულიერი მოსამართლე.

ლეონიძე გარდაცვლილა 1830 წ. მას შემდეგ დღემდე შეიხულ-ისლამის თანამდებობა ქართველ მაჰმადიანს არ ჰკირსება.

სხვა რამ ცნობები შეიხ-ულ-ისლამების შესახებ მე ვერა შევიტყვე რა. იმასაც მოგვითხრობდნენ მოხუცებულნი, რომ ეს შეიხ.ულ.ისლამები საქართველოშიაც ხშირად მოდიო,დნენ და აქ სცხოვრობდნენო ბათუმსა და ქობულეთშიაც უცხოვრიათ ამათ. ყველა მათ ქართული ენა კარგად სცოდნიათ და

-40-

ხოჯებთან ლაპარაკის დროს სულ ქართულ ენას ხმარობდნენ თურმე.

იმერხევი მიზანშეწონილი დროს ლეონიძეების გვარში ვიკითხე ამ შეიხ-ლ-ისლამის ცობები, მაგრამ გარდა ამის ცხოვრებისა და არსებობის სხვა რამ ცნობების მომთხრობი ეერავინ ვპოვე.

იქნება ქართველ მაჰმადიანებმა და დაწვრილებითი ცნობები შეკვრიბონ ამ სჯულის თავი-კაცების შესახებ, ასეთი ცნობების შეკრება ჩვენთვის მეტი არ იქნებოდა. აქედან ბევრი რამ საგულისხმიერო აღმოჩნდება ქართველი გვარის კაცის უმაღლესი თანამდებობის და ღირსების შესახები.

დრო არის რომ ქართველ მაჰმადიანებმა თვალი გაახილონ და თავიანთ წინაპირთ ასეთ პირთა შესახებ ისტორიული ცნობები შეკრიბონ. ეხლა, თორემ შემდეგ ვეღარას მოახერხებენ, რადგანაც ამათ ცნობების მახსოვარნი აღარ იქმნებიან მერე.

ქართველ მაჰმადიანთა გამოჩენილი სასულიერო პირები

ქართველ მაჰმადიანებს ჰყავთ თავიანთი მოწინავე კაცები. ღირსეული კაცები, ღირსეულნი პირნი მათში მოიპოვებიან როგორც ერის კაცებში, ისევე სასულიერო წოდებაში. ამიტომ ჩვენის შესძლების და გვარად ხანდისხან ავსუსხაეთ თითო ოროლა პირთა ცხოვრების ცნობებს. ამ ჟამად ჩვენ შევეხებით ბათუმისა და აჭარის მუფთს ჰასან ეფენდი ვერძაძეს, რომლის ცნობებიც ჩვენ გაგვახსენა სოფ. ზუნდაგაში გაუქმებულ და მოსპობილ ძველი წიგნების ამბებმა.

ჰასან ეფენდი ვერძაძემ მუფთის თანამდებობა აჭარა-ბათუმის მიიღო 1890 წ.მუფთის ახმედ ხალიფაშვილი სიკვდილის შემდეგ. ჰასან ეფენდის მამა-პაპანი გამოჩენილნი ყოფილან როგორც ქრისტიანობის ხანაში, ისევე ისლამთან დაკავშირების შემდეგაც. ქრისტიანობის დროს, ამათი წინაპირნი სულ სასულიერო პირნი ყოფილან და ისლამის მიღების შემდეგაც მათ რიცხვს მალე გამოჩენია თავი ყურანის სწავლაში და დროით თავი სასულიერო კაცებიც გამხდარან.

ისლამში ყოფნის დრო, იგინი დიდს ენერგიას იჩენდენ თურმე ოსმალურს, არაბულს და სპარსულ ენების შესწავლაში. ყველა მათგანი, თურმე სტამბოლს მიდიოდა და იქ იღებდა არაბულს სწავლა-განათლებას. სწავლის დამთავრების შემდეგ მექასა და მედინაშიაც მოგზაურობდნენ, სადაც მათ ეძლეოდათ მეტი ცოდნა და განვითარება.

ასე ყოფილა ამ გვარის წევრთა განვითარების საქმე, მხოლოდ ამ ჰასან ეფენდის კი სტამბოლი თვალითაც არ უნახავს, მას საქართველოში მიუღია არაბული და ისლამის სწავლა-განათლება, ოსმალური, არაბული და სპარსული ენები მას ბათუმში შეუსწავლია და ისლამის სწავლა კი აჭარის მუფთის სკოლაში, რომელი სკოლაც ქედაში არსებობდა. ქედაში მუფთის სკოლის დაარება ეკუთვნის 1770 წლებს, იგი არსებობდა ქედაში 1890 წლებამდის. მუფთი ახმედ ხალიფაშვილი ამ სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო.

ამ სკოლაში ყოველთვის სწავლობდნენ 100-მდე ქართველი მაჰმადიანთ მოზარდი შვილები, რომელთაც მომავალში სასულიერო წოდება ელოდათ, ესე იგი როგორც ჩვენებური სემენარია. ხსენებული სკოლის გაუქმების შემდეგ. ქართველ მაჰმადიანთ მენი სტამბოლში მიდიან და იქ იღებენ სასულიერო განათლებას, მერე იქვე ნიშნავენ მათ ხოჯებად და მიიღებენ. ადრე კი ასეთი პირნი თვით საქართველოში მზადდებოდნენ. ასეთი სასწავლებელი სულ ძველად კი, ანუ XVII საუკუნიდამ ახალციხეში ჰქონიათ გახსნილი, ასეა თქმულება მათში.

ჰასან ეფენდ მართალია, სტამბოლში არ იყო ნასწავლ-ნამყოფი, მაგრამ მიუხედავად ამისა იგი კარგად იყო განვითარებული, ყოველივე ასეთ გონიერებას ეხმარებოდა ის გარემოებაც, რომ იგი ბუნებითაც იყო მახვილგონიერი და სწავლის მოყვარე. იგი თავის ცოდნით, მოქმედებით და შრომით ბევრს სჯობდა და აჭარბებდა. თვით იტყოდა ხოლმე შემდეგს:

ზოგი ერთი ხოჯიები მისთვის მემდურებიან, რომ შენ სტამბოლში ნამყოფი-ნასწავლი არა ხარო და ამიტომ მუფთი კი არ უნდა იყო, არამედ სოფლის ჯამეზად ხოჯაო.

მყვედრიან კიდევ: შენ რუსის გუბერნატორს და უფროსებს მეჯლისში შემოსვლის დროს ფეხზედ უდგები და ხელს ართმევო. ეს დამპირება არის მუსულმანის კაცისაგან ისლამის წინაშეო მყვედრიან კიდევ მასაც, რომ ვითომც სამართლის

გარჩევის დროს, მე შერიათის წინააღმდეგ ვიქცევი და საქმეს ყალბათ ვსჭრიო და სხვაც ბევრი ასეთნი.

დიახ, ეს მართალი გახლავთ და თვით მე მქონდა შემთხვევა აჭარაში ისეთ ხოჯებითან ლაპარაკი, როცა მათ მუფთის შესახებ ასეთი საყვედურები უთქვამთ, ამ მუფთის დიდი მტე-იყო ხოჯა იბრაიმ ეფენდი კაპნისთაველი.

ეხლა მოგახსენებთ იმასაც თუ ეს მუფთი ამ ბრალდება-შსახებ რას ლაპარაკობდა, როგორ მართლულობდა თავს.

ჩემი სიყალბის გამო, ჩემს მტრებს გარდა, მე სხვებს დავკითხე, თუ ისინი იტყვიან ასეთ რამეს, მე მაშინათვე თავს დავანებებ მუფთის თანამდებობას, თუ არა და ჩემმა მტრებმა რამდენიც უნდა სთქვან რამე.

გუბერნატორს და რუსის დიდ კაცებს ფეხზედ უდგები და მუსლმანი კაცი და ისიც მუფთი ხელს აძლევო. ამაზედ ვიტ-

ყვით შემდეგს:

ჩვენ რუსეთი ხემლწიფასთვის ერთგულებაზედ ფიცი მიგვიცია. საქმით და მსახურებით ერთგულნი ვართ და ახლა ხელის არ მიცემით რომ ეჭვი ავალებინოთ და უბრალოდ საქმე გაგიფუჭოთ, ნუ თუ ეს კაი იქნება? გუბერნატორი ჩვენი უფროსია და სხვა არა იყოს რა მარტოდ ზრდილობ არ მომცემს ნებას, რომ მე იმას ხელი არ გაუწოდო იმ დროს, როცა იგი ჩემსკენ წამოვა და ხელს გამომიწვდის.

ასეთ გონივრულს შენიშვნებს გარდა იგი იყო შეგნებული ქართველი და ქართველების შესახებ ყოველთვის ასე ლაპარაკობდა აშკარად.

– ძიავ ბატონო, ჩვენ ყველანი ქართველები ვართ, ჩვენი ქვეყანაც საქართველოა, ჩვენი ენა და ქვეყანაც ქართულია. ვინც ამას არ დაიჯერებს. მაშინ იგი მობრძანდეს ჩვენს სოფელში, იქ ნახოს ძეგლი ნაშთები, ჭურები და სხვაც ბევრი რამ და ის მაშინ ცხადად დარწმუნება ამაზედ. ჩვენს სახლში ჩვენი ქალ ბაღანა სულ ქართულ წიგნებს კითხულობენ, მაშ რა ვართ, თუ ქართველები არ ვართ, მაშ ჩვენ ყაზანის თათრები ხომ არ ვართ.

-44-

მუფთიმ ამ კილოთი ლაპარაკი საჯაროთაც იცოდა. ბევრს სასიკეთო მხარესთან იგი იყო მეტად გულ-კეთილი კაცი. მას ბათუმში ბევრი ადგილები აქვდა და სახლიც ბევრის ოთახებიანი, სადაც უმეტესი ნაწილი დგმურების სულ ხელოსნები და მუშები იყვნენ და ისიც სულ ქართველები.

დგმურები რომელთაც ქირის გადახდა არ შეეძლოთ, მათ კარგა ხანს აცდიდა, ზოგს პურის ფულსაც ასესხებდა ხოლმე და დაიცდიდა იმ დრომდის, ვიდრე ეს გაჭირვებული საქმეს იშოვნოდა.

ვისაც პასპორტი არ აქვდა, ან დაეკავებოდა, ან ძველი პასპორტი აქვდა და პოლიცია აწუხებდა, იმას პოლიციაში თავდებათ უდგებოდა და ათავისუფლებდა ახალ პასპორტის მოსვლამდის.

ვისაც ქარხნებში სამუშაოთ დადგომის დროს თავდები უნდოდა და მას კი ეს არ აქვდა. იმათ ქარხნებში თავდებათ უდგებოდა და ბევრს ალაგას ამისთვის ფულიც ეხარჯებოდა, ასეთებს სხვასაც ბევრს რამეს აკეთებდა, მაგრამ ჩვენ აქ მარტოდ ეს სამი ცნობა მოვიყვანეთ, ესეც კმარა ამის სიბუთად.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ ამბავს, რაც განსვენებულმა პირალათ მე მიაბო 1906 წ. და რასაც სიტყვა-სიტყვით მოვიყვან აქ. ამ ნახვის შემდეგ მე იგი აღარ მინახავს და მით ჩემი მგზავრობაც მოვსპე აჭარაში, რადგანაც დიდი შიშიანობა ჩამოვარდა.

1905 წ. ბათომში ზოგიერთმა ბოროტმა პირებმა შეადგინეს ერთი წრე, რომელ წრეშიაც რამდენიმე ქართველ მაჰმადიანთ ბებებიც ერივნენ. ამათ განიდრახეს ქართველ მაჰმადიანთა და ქართველ ქრისტიანებთ შორის მტრობის ჩამოაგდება, მერე დაცემა და ქართველების ამოჟლეტა ბათომსა და მთელს

მის გუბერნიაში. ამისთვის თურმე დიდი სამზადისი ჰქონდათ ამავე მიზნით მათ მამართეს ბათომის მუფთსაც ჰასან ეფენდის და სთხოვეს, რომ ესეც მათს კრებას დასწრებოდა. მუფთი კრებას დაესწრო. აქ თურმე მუფთს გარდა სხვანიც იყვნენ ხოჯიები და მოლები.

-45-

მუფთი ჰასან ეფენდიმ შეკრებილთ განუცხადა: მე არ ვიცოდი თუ ამისთვის მიბარებდით, თორემ რომ მცოდნიყო ეს ამბავო მაშინ მე არ მოვიდოდი. მე ამ პირებს არ ვეთანხმები.

ქართველები ჩენი ნათესავები არიან, ბიძაშვილები, მამიდას შვილები, ჩვენდა ისინი ერთ ენის და სისხლის ხალხი ვართ და აბა ეს როგორ შეიძლება ჩვენგან. მე ღმერთმა დამოთაროს ამისაგან და თქვენცა გთხოვთ. რომ მაგ საქმეს თავი დაანებოთ.

მეორე: მე სასულიერო პირი ვარ და ვალდებულად ვსთვლი რომ არამცა და არამც ასეთ საქმეს ხელი არ შევეუწყო და ამიტომ მე რად მომართეთ ასეთის დავალებით და მესამე, აბა შეხვდეთ ჩემს თეთრს წვერს, ჩემს სახეს და დააფიქრდით ამასაც, თუ ჩემგან შეიძლება იმ დავალების ასრულება რასაც თქვენ მავალებთ, მე განა იგი შემფერის კიდეც, რომ ასეთ საქმეებში გავერიოო. მეტს აღარას გეტყვით. მე როგორც გიხლით აქ, ისევე წავალ აქედამ და თქვენც გთხოვთ დაიშალნეთ.

მერე რა იქმნა და რა მოხდა, ეს ხულიგანთა წრე არსებობდა თუ არა და ან რა განზრახვას მიეცნენ, ამის ჩვენ არაფერი ვიცითა.

მცირე ხანს შემდეგ ეს მუფთი ჰასან ეფენდი ვერძაძეც მოკლულ იქმნა დღისით ბათუმში. მკვლელის ვინაობა კარგად ვერ მოსძებნეს და ამიტომ მიმალულ იქმნა ყოველივე.

მოკვლას ჭორებით ზოგნი ქართველებს აბრალებდენ, ზოგნი სომხებს, ზოგნი რუსებს, მაგრამ ამაოთ, უფრო თვით აჭარლებმა მოკლეს და ისიც მოწინავე კაცებმა. სხვა ტომისანი მას არ მოკლავდენ.

ქართველ მაჰმადიანები

ქართულ ენის დაკარგვის ამბავი

შენიშვნას ბავრელის წერილის გამო.

„სახალხო გაზეთის“ 160 №-ში წავიკითხე წერილი ს ბავრელისა. ამისაგან გამოცხადებულ წიგნის შესახებ მე მოგახსენებთ შემდეგს:

ართვინის ოლქში, ქართულ ენაზე, დღემდე ქართველ-მაჰმადიანები ლაპარაკობენ ორს ნაწილში, მაგალითად იმერხევსა და მურღელის ხეობაში. მესამე ნაწილში კი ესე იგი მთელს შავშეთში, დაკარგულია ქართული ენა და ქართველი მაჰმადიანები ოსმალურად ლაპარაკობენ.

დაიკარგა მთელს ოლთისის ოლქში, ალაგ-ალაგას კი ცოტ-ცოტას მოხუცნი საუბრობენ, მათაც მალე დაავიწყდებათ.

დაიკარგა მთლად ქართული ენა თორთოსისაკენ, სადაც მდებარეობს განსაცვიფრებელი ეშოხის კათედრა.

დაიკარგა ლაზისტანის ბევრ ადგილას, რომელნიც აკრავენ თვით უახლოეს ლიგანის ხეობას, ჭოროხისა, ხახულისა და ვინიცის, რამდენი კიდევ სად გინდა არა, რომელთა ცნობი ჩვენ არა გვაქვს და იგინი არც ჩვენს ისტორიას ახსოვს, მაგალითად, როგორც არჯავანიძისანთ ხეობაში, სადაც დღემდე ქართველ მაჰმადიანთ ქართული ენა აქვთ შენახული, მირატის ხე-

-47-

ობა, უფრო აქეთ მდებარე და სხვანი, რომელთაც არც ჩვენი მთაგორების რუკები (ქარტა) ანუსხავენ და არც ოსმალთა...

უნდა ვიცოდეთ, რომ მთელი ეს კუთხე შესდგებოდა ცამეტის საეპისკოპოსო კათედრისაგინ. ამ ცამეტ საეპისკოპოსოს მრევლნიც სულ ქართველნი იყენენ, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, დღეს ამოდენა რიცხვიდან დაკარგული აქვთ ქართული ენა რვა საეპისკოპოსოს სამრევლო ქართველობას.

ვიციტ ბევრმა თუ არა, ცოტამ მაინც, რომ მე მივლია აქათკენ დიდხანს, მინახავს აქაური ქართველნი და მიკითხავს ოსმალურად.

ნა მილეთი ადამ სან? (რა ტომის კაცი ხარ).

– მან – გურჯი

სუნ ბაბასი დადასი ნა აღმდე? შენი მამა პაპა რა ტომის იყვნენ) მას მოუგია:

– გურჯი. (ქართველი).

სზნ მემლექეთი ქიმსინდრ, ოსმანი, იოხსა გურჯისტანი?
(თქვენი სოფელი ოსმალის არის თუ საქართველოსი) მათ მო-
უგიათ:

– გურჯისტანი (საქათველოსი).

ზას ნია გურჯიჯა, – სზწ დილზანდი ბილმირსან? (მაშ რა-
ტომ ქართული, თქვენი ენა კი არ იცით) ის გაჩერებულა და
გაშტერებით უთქვამს:

– ბილმადი (არ ვიცითო)

ეს სიტყვები ერთ ალაგას არ უთქვამთ ჩემთვის და ორ
ალაგას; არამედ მრავალთ და მრავალ ალაგას. შავშეთში ერთ
სოფელში, ერთმა ასეთმა ენა დაკარგულ ქართველმა თავის
გვარიც კი ქართლი სთქვა, ეს გორდაზეოუძე – ვერ გამოთქმა
თავისუფლად.

ასეთ ხალხში მქონია ლაპარაკი, რომ, იყოს ოსმალურ,
ქართული წიგნი, იქიდან თქვენ ინდომებთ ქართული ენის
სწავლას. მათ დიდი სიამოვნება გამოუთქვამთ. ასეთი ნატვრა

-48-

მე თვით მათის ხოჯებისა და მოღებებისაგან ხშირად გამიგონია.
ეს ნამდვილია.

ასეთ დაკარგულ ქართველთათვის, ზემოხსენებული წიგნი
იქნება დიდი საქმე, დადი სინათლის შუქი. იგი ქართველ მაჰ
მადიანებში უადვილესად შეაშუქებს და თან მარტივადაც გა-
ვრცელდება ეს ენა, ვინაიდგან მათ ჯერაც არა აქვთ დავიწყე-
ბული ის გარდმოცემა; რომ მათი სამშობლო საქათელოა,
იგინიც ქართველთ შთამომვალნი არიან და მათი დედა ენაც
ქართლი ენა არის.

განვიმეორებ, რომ ასეთ ქართველთათვის, ს. ბავრელის
წიგნი უაღრეს მაღამოდ ჩაითვალება, იგი გახდება ქართული
ენის აღდგენის და შესწავლის გასაღებად მთელს იმედად. მე-
ტის თქმა ამის შესახებ საჭირო არ არის, წიგნს დაბეჭდვა უნდა.
თვით, ს. ბარელიც კარგად მცოდნეა ოსმალური და ქართუ-
ლი ენის და ქართველ მაჰმადიანებში 30 წალი იცხოვრა, რო-
მელთა შესახებ მას ბევრი წერილები აქვს ქართულს გაზე-
თებში დაბეჭდილი 1877 წლიდან 1885 წლამდე.

ლ ა ზ ი ს ტ ა ნ - ჭ ა ნ ე თ ი .

ძველის ძველად ლაზისტან-ჭინეთი იწოდებოდა ეგრისა-თაც. ქრისტეს წინედ, ფარნავიზ ქართველთ მეფემ ლაზისტანი გაანთავისუფლა ბიზანტიელთ ფლობისაგან. მაშინ ფარნავიზ მეფემ მთელი ლაზისტანი გაყო ორს საერისთავოდ და მას თან იგი დააკავშირა ეგრისთან. ამ სიხით, მაშინ მთელი ლაზისტანი გადაბმული იყო სამეგრელოსთან და შავ-ზღვის ნაპირას ტრაპიზონიდან დაწყებული აფხაზეთამდის სულ მეგრელი ლაზები სცხვრობდნენ, ეს ხალხი წარმოადგენდა ერთი ტომის სხეულს და ერთს მეგრულ-ლაზურის ერთეულ შტოს.

ქრისტეს დაბადების მეორე საუკუნეს, ლაზისტანი ისევ ბიზანტიამ დაიპყრო. მათ ხელქვეშ დარჩნენ კარგა ხანს, V საუკ. ვახტანგ გორგასლანმა კვლად დაიპყრო ლაზისტანი და იგი დაკავშირებულ იქმნა საქართველოს სამეფოსთან. მეფემ ლაზისტანს თავის მართველად ლაზთაგან ერისთავი დაუდგინა. ვახტანგის ძლიერება ბიზანტიელთ შეიშურეს, ამიტომ ბერძენთ იმპერატორმა ერეკლემ იმეცადინა და ლაზისტანი ისევ ჩამოგლიჯა საქართველოს, ქათველთა მსგავსად, იმპერატორმა ერეკლემ ლაზისტანში დასვა მართლველად ლაზელი მოწინავე კაცი.

რამდენიმე ხნის შემდეგ იმპერატორს ლაზები აეშალნენ: ამათ აუწყეს: რომ ჩვენ ქართული ცხოვრების წესები უნდა გვაქვდესო. მართველად გინდ ბიზანტიელი იყოს ჩვენშიო. იმპერატორი თანახმა გახდა ამის, ლაზებს დაუბრუნა ქართული ცხოვრების წესები, ვახტანგ მეფის მიერ დადგენილი კანონები და მართველად კი დაადგინა ბიზანტიელი. ასე და ამგვარად დამშვიდებული ლაზისტანი ბიზანტიელთა ხელში დარჩა კარგა ხანს. ბაგრატიონთა გამეფების და გამძლავრების დღემდე კი ლაზისტანი ისევ დაკავშირებულ იქმნა საქათველოსთან, ბაგრატიონ-

-50-

ნებმა ლაზები, მეგრელები, აფხაზები და სვანები ერთ აკვნის შვილებად ჩათვალეს და ერთ საერისთავოდაც დანიშნეს.

ლაზელ-მეგრელების შესახებ ზეპირი ამბები

ლივანაში მურღულის ხეობაში და სხვაგანაც, ქართველ მაჰმადიანებთ შორის, ლაზეში დაშთენილია ბევრნაირი გარდმოცემანი. ასეთ გარდმოცემის ერთი ვარიანტი დიმ. ბაქრაძესაც მოჰყავს თავის მოგზაურობაში, რომელიც რუსულად ცალკე ტომად დაჰბეჭდა პეტერბურგს, 1875 წ. სახელდობრ „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურია-აჭარაში, პეტერბურგი 1876 წ. აქ მეც მოვიყვან ზოგ-ზოგ ცნობებს, რაც ნაამბობია თვით ლაზელ-მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წ. ეს ამბები ძველის ძველთაგანეე არის მათში დარჩენილი ზეპირ.

ლაზები, ჭანები და მეგრელები ერთნი ვყოფილვართ, აფხაზეთის შემდეგ მთელი შავი ზღვის ნაპირები სულ ლაზებით და მეგრელებით ყოფილა დასახლებული, აქეთ იმ ხალხს გარ-

და სხვა ტომის ხალხს არა ჰქონდა ადგილი და ცხოვრება, მართოდ ლაზები და მეგრელები ყოფილან. მაშინ თურმე მთელი ამ ხალხის ქვეყანა გაიყოფებოდა სამ ნაწილად, ერთ ნაწილს ეწოდებოდა ლაზისტანი, მეორეს ჭანეთი და მესამეს სამეგრელო.

სამივ ამ სახელწოდების ხალხის ენა ყოფილა ერთი, ლაზური – ანუ მეგრული, რომელ ენაც მაშინ მოფენილი იყო თელ შავი ზღვის ნაპირებზედ, ეს ენა ლაზებს გარდა მაშინ თურმე ქართველებსაც კარგად ესმოდათ ყოველი ლაზი თავი-უფლად ელაპარაკებოდა იმერელს, ქართველს და სხვებსაც. რადგანაც ამათაც ესმოდათ თურმე მაშინ ჩვენი ენა, ამისთვის ძველი კაცები და ხოჯოები იტყოდნენ შემდეგს:

ჩვენი ხალხი ქართველებთან ისე ხშირად გადადიოდნენ, ისეთი ხშირი მისვლა მოსვლა აქედათ და კავშირი, რაისა გამო ლაზური ენა ქართველებსაც კარგათ ესმოდათ. ლაზებმაც იცოდნენ ქართული და ძველათ თურმე ამ ორივე ხალხში თურმე თითქმის ყველა სიტყვები ერთნაირად იხმარებოდა, მიტომ ეს-

-51-

მოდათ ყველაფერი ერთმანეთის. მერე კი, როცა დავშლილვართ, როცა გავცალკევებულვართ, მაშინ სიტყვებიც გაყოფილა, გადასხვაფერებულან და ამიტომ ერთმანეთი მიგვიწყებია და სიტყვების გაგებაც ვეღარ შეგვძლებია, ერთმანეთი დაგვიწყებია, ამ გარემოებას სიტყვების დავიწყებაც მოჰყოლია თან.

მეორე ზეპირი ამბავი

(მარადიდის უფროსის უჩასტკის ნაჩალნიკის, ახმედ ეფენდი ხალვაშისაგან ნაამბობი.

ახმედ ეფენდი გონიერი კაცი იყო, შეგნებული ქართველი და ზეპირ საქართველოს ამბებც ერთობ ბევრი იცოდა. საქართლოს გარემოების გამო მას გული დარდით აქვდა სახვე. ყოველთვის მწუხარებით ლაპარაკობდა. ერთხელ კავკასის მთების-ანუ მყინვარის ამბავი მკითხა, მეც ვუამბე ყოველივე სამხედ, რო გზის ამბები. იგი შეწუხდა, მერე სთქვა: _ აბა ჩვენი უბედურება ეს არის, იქით ასეთი მთის სიმაგრენი, აქეთ კიდევ ასეთი სიმაგრენი და განა ეს ქვეყანა უნდა დაცემულიყო და გაყოფილიყოს, მაგრამ რას ვიქმთ, ყველა ეს სულ ჩვენი ოჯახის არევამ ქმნა. სამწუხაროდ ამ პირის ბაოგრაფია დღემდე ვერ დავსწერე და ვერ დავბეჭდე. ეს კაცი დიდი მოტრფიალე იყო საქართველოს აღორძინების და ქართველ მაჰმადიანთა გათვითცნობიერების. მარადიდში მაშინ ამან ქართული სკოლაც გახსნა, მაგრამ სკოლა მალე დაიკეტა, რადგანაც მასწავლებელი რუსი იყო და ქართული ენა არ იცოდა, რაც მიზეზი გახდა სკოლის დაკეტვის, ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ მასწავლებელი ლოთიც იყო, არაყი ბოჭკით ედგა სკოლაში: ამის ამბავს მერე მოგახსენებთ. ეხლა ისევ ახმედ ხალვაშის ზეპირ-ამბავს მოვიყვანთ ლაზისტანის შესახებ. სამწუხაროდ, ერთ დროს, ლაზებს და მეგრე-

ლებს რაღაც მიზეზებით ქართული ენა დაევიწყებინათ, ამის მიზეზები მგონი ის ყოფილა, რომ ლაზელ ხელოსნებს ქართლსა და იმერეთში მგზავრობა მოუსპიათ, სამუშაოდ იქითკენ აღარ მი-

-52-

დიოდნენ თურმე და თვით ჩვენშიც კი აღარ გადმოდიოდენ, მაგალითად აჭარასა და ლივანაში, ამიტომაც დროის განმავლობის წყალობით ერთმანეთის ენაც მივიწყებიათ. ისე, რომ მერე თურმე ერთმანეთის სულ აღარა გვესმოდა რაო.

ამ გარემოებისათვის ქართველ მეფეებს ყურადღებ მიუქცევიათ, იმ ადგილებიდან სადაც დღეს გურია გახლავთ და მის კიდებზედ ზღვის ნაპირებ და ამ ადგილების სოფლები, ყველა იქიდან ლაზები და მეგრელები აუყრიათ, იგინი იმერეთში გადაუსახლებიათ და მათ მაგიერ, მათ ალაგას დაუსახლებიათ ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ამით სურვებიათ, რომ სამეგრელო ლაზისტანში ქართული ენა ისევ განახლებულიყოს და მოფენილიყოს, რომ ამ ენის გაგება ლაზებს, მეგრელებს და ქართველებს ისევე შესძლებოდათ, ეს როგორც მათში ძველის ძველად იყო, მაგრამ სამწუხაროდ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მომხდარა და ლაზები და ჭანები მეგრელებს მთლად მოსწყეციან. მერე რა მომხდარა კიდევ. დაახლოვების და მეგობრობის მაგიერ ერთმანეთს მტრათაც გადაჰკიდებიან და მით თვისი მტრები კი გაუხარებიათ. ასე მოხდება იქ სადაც ოჯახის შვილები აირევიან და ოჯახური საქმეც წახდება. თორემ ეს რომ არ მომხდარიყო მაშინ საქართველოს ვერავინ რას დააკლებდა, ვერც სპარსნი და არც სხვებს ჩაუვარდებოდა ეს ქვეყანა და ხალხი, ასე იტყოდნენ ჩვენში ძველი კაცები ამის შესახებო.

ძველად ყველამ იცოდა ზეპირ, რომ ლაზი, ჭანი, მეგრელი და ქართველი ერთი ძმები არიან, ერთი დედმამის შვილნი და ერთი ენის ხალხიაო, დღეს ეს ასე აღარ გახლავსთო.

ისტორიული გარდმოცემა

არის ასეთი ისტორიული გარდმოცემა: ლაზელ-ჭანელ მეგრელები სცხოვრებდენ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქებში და სოფლებში. ჟამთა ვითარების წყალობით ლაზელ-ჭანელ მეგრელებს დაავიწყდათ ქართული ენის ხმარება და იგინი გადასხვაფერდენ ქართულის ენისაგან. ამ გარემოებას ქართველ-

-53-

მა მეფეებმა ყურადღება მიაქციეს, ლაზელ და მეგრელთა ადგილებიდან ერთი ნაწილი ამ ხალხის აჰყარეს და ქართლისა და კახეთ იმერეთის სოფლებში დაჰფანტეს დი მათ მაგიერ, სახელდობრ გურიას და ამის მოსაზღვრე სოფლებში მოიყვანეს ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ესენი დაასახლეს, რომ ეგები ამათის დახმარებით, ისევ მოხდეს ენის გაერთიანებაო. მაგრამ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მოხდაო.

მეღადა, ქართველი მეფენი აფხაზეთის მეფეებადაც იწოდებოდნენ, ასეთია აფხაზთა ქართველთა შემდეგნი: ლეონ მეფე-მოკვდა 806 წ. თეოდორე მეფე, მოკვდა 846 წ. გიორგი მეფე, მოკვდა 876 წ. იოანე მეფე, მოკვდა 890 წ. ადარანაზე მეფე, მოკვდა 896 წ. ბაგრატ, ძე დიმიტრი მეფის, 906 წ. კონსტანტინე ძე ბაგრატის, მოკვდა 921 წ. გიორგი, ძე კონსტანტინტინე მეფისა, მოკვდა 984 წ. ლეონ მეფე, მოკვდა 956 წ. დიმიტრი მეფე, მოკვდა 979 წ. ამ მეფის სიკვდილით გათავდა ამერ აფხაზთა მეფეთა წოდება და ამიერიდამ აფხაზეთი ქართველისსამეფოსთან ერთად მოიხსენებოდა.

საქართველოს ორს სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ გაყოფის შემდეგ, იმერეთში, როგორც საქართველოს მეორე სამეფოში დადგენილი იქმნა მეორე კათოლიკოსიც, რომელიც იწოდებოდა იმერელ აფხაზთა კათოლიკოზებადაც, აფხაზეთის კათოლიკოზების რიცხვი რამდენიმეა და მათ შესახებ აზნუსხული აქვს და წიგნად დასტამბული რუსულს ენაზედ.

X საუკუნის შემდეგ, რაკი ლაზისტანის მეფედ წოდებულის თეოდორე უსინათლოს შემდეგ, თვით ლაზისტანიც შემოერთდა საქართველოსთან, მის შემდეგ იგი ნელ ნელა ზემო ქართლთან ერთად ძლიერდებოდა და წარმატებას ეძლეოდა. XII საუკუნეში, ლაზისტანმა საქართველოს მეფობის დახმარებით დიდს სიმაღლეს მიაღწია, სწავლა განათლება აქ ერთობ დაწინაურდა, ამას გარდა ისედაც ხელოსან ლაზებს ქართველთა მეფენი უფრო ახალისებდენ სახელოსნოთ, ასევე ხელს უწყობდენ მევენახობას, ანუ ბაღოსნობას და სხვათაც ბევრს საკუთარ სა-

მეურნეო საქმეებს. ქართველ მეფეთა მოქმედობამ ეს ერი სამაგალითოდ გახადა მთელს მესოპოტამიას, ანუ ძველ კაპადოკიას. ამიტომაც მთელი ამ კუთხის მცხოვრებ ბიზანტიელიცნ სულ ლაზისტანის ქართველთა მფარველობის ქვეშ შემოდიოდნენ.

მატომაც კეთილ გონიერმა თამარ მეფემ განიძრახა მთელის მესოპოტამიის, ანუ კაპადოკიის და ლაზისტან-ჭანეთის განთავისუფლება და საკუთარი მათი სახემწიფოს დაარსება. დედოფლის განძრახვას ბიზანტიელთაც დიდის სიხარულით შეხედეს და ბევრის თათბირების და მოწყობის შემდეგ გონიერმა თამარ მეფემ დააფუძნა ბიზანტიის იმპერიის ნაწილი, ტრაპიზონს სამეფო, ანუ ბიზანტიის მეორე. ანუ ტრაპიზონის სახელწოდების მექონი იმპერია მეორე. ამ გარემოებამ ბიზანტიელთა და ქართველთ შორის დიდი ერთობის ხიდი გადო.

ტრაპიზონის იმპერიის დარსების შემდეგ, მთელს ლაზისტანსა და კაპადოკიაში ქართველთა ხელოვნება ხელშეუხებელი დარჩა და შეუზღუდავი. მაგალითებრ სადაც კი ქართველთა რიცხვი სცხოვრებდა და ქართველი ერის სოფლები იყო, იქ ქართველებს ჰყანდათ თავიანთი სოფლის მეთაურებათ ქართველები და ეს ქართველნი განაგებდნენ სოფლის საქმეებს ქართული ენით, ეკლესიები ქართველთა აქვნდათ საკუთრებათ და შიგ ყოველთვის წირვა-ლოცვაც ქართულად სწარმიებდა და არა ბერძ-

ნულად. სასწავლებელში ასწავლიდნენ როგორც ქართულს, ისე-ვე ბიზანტიურს და სხვა ენებს და მწერლობასაც.

მთელს კუთხეში სასულიერო წოდების დამცველად იყენენ ქართველი ეპისკოპოსნი და უფროსი მღვდელ-მთავარი სცხოვრობდა ტრაპიზონს, რომელსაც სახელად აქვდა: – „ეპისკოპოსი ზემო, ქართლისა“. სასულიერო გამგეობაში ყველგან იხმარებოდა ქართული ენა და სადაც ბერძენთა რიცხვი დიდი იყო, იქ ბერძნული ენა მეფობდა. XII საუკუნიდან ტრაპიზონს ჰქონდა ნამდვილი ქართული სახე. აქაურობა სავსე იყო ქართველთა ვაჭრებით, ხელოსნებით, მექარხნეებით, მუშებით, და სხვაც ასეთის მშრომლებით, ყველა მათში ქართული ენა სუფევდა.

-55-

მთელის საქართველოს სავაჭრო ყური ქალაქი ეს ტრაპიზონი გახლდათ. ამიტომაც მთელ ქართველთა სავაჭრო და საქარხნო სამრეწველო ძალა აქ, ამ ტრაპიზონში იდგამდა ფეხს და მაგრდებოდა. შენიშნულია, რომ XII საუკუნის ბოლოს, ტრაპიზონში თავი მოიკრიბეს ვაჭარ ქართველ ებრაელთა დიდმა რიცხვმა. ესენი აქ დასახლდნენ ერთს ქუჩაზედ გააჩაღეს ვაჭრობა და ამით დაწინაურდნენ.

ტრაპიზონში ებრიელებმა დაიჭირეს ერთი დიდი კუთხე, გააშენეს სახლები, სავაჭრო დუქნები და სხვა. მაშინ ქართველი ურეები უკვე ქართულ ენას ხმარობდნენ დედა ენათ და ამათგან ამიტომაც მთელ ტრაპიზონის კუთხეებში ქართულმა ენამაც მკაფიოდ იწყო გამაგრება. შემდეგ საუკუნეებში ტრაპიზონი იყო შესანიშნავ სავაჭრო ქალაქად, სადაც ქართველთა რიცხვიც დიდი იყო.

ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, (1452 წ.) რაკი ოსმალთა სლავიანთა სამეფოები მთლად დაიპყრეს და კონსტანტინეპოლს ფეხი მოიმაგრეს, მის შემდეგ იგინი ტრაპიზონისაკენ გადმოვიდნენ და ბრძოლა დაიწყეს. აქ ტრაპიზონის ბრძოლამ 50 წელს გასტანა, ბოლოს მაინც დაიპყრეს მხოლოდ ტრაპიზონის სამეფოც, მოიშალა ტრაპიზონის იმპერია, უმეტესი ნაწილი ადგილების კი საქართველოს სამეფოს და სამთავროს მოეკედლა, ოსმალებს მართოდ ტრაპიზონი ეკავათ. მერე კი ანუ 1520 წ. ტრაპიზონიდან სხვა ადგილებიც დაიკავეს, მაგრამ იგიც მაინც ცოტა ხანს დარჩა, ლაზებმა ოსმალნი ტრაპიზონში შერეკეს ისევ.

ოსმალთ ტრაპიზონი მესამდ 1580 წ. აიღეს. ამის შემდეგ კი აქ ფეხი გაიმაგრეს და ისლამსაც დაუწყეს ლაზებში ერცელება. 1627 წ. რაკი ოსმალთა სამცხე-საათაბაგო მთლად დაიმორჩილეს, მის მერე მთელი ლაზისტანის ადგილებიც სამცხითურთ ოსმალეთის სამფლობელოდ დაშთა. მის მერე კი ტრაპიზონს და მთელს ლაზისტანშიაც ქართველობის ყოველისფერმა იწყო შემცირება და მოსპობა.

მე- XVII საუკუნის გასვლამდის ტრაპიზონში მოისპო ქარ-

-56-

თველთა ყოვლისფერი ძალოვნება, მოისპო ქართველთ შორის სჯული, მას მიჰყვა ქართული ენის დაკარგა, მოისპო ტრაპიზონში ქართველ ვაჭართა რიცხვი. ხელოსნების და თვით მოხელებების, ამეების მოსპობას მოჰყვა მოსპობა სამღვდელოებისაც და მოკლე დროის განმავლობაში ტრაპიზონში მოისპო ქართული საყდები და ქარველი სამღვდელოება და თვით ქართლის სახელის მექონი ეპისკოპოსის კათედრაც. ქართველების ყოველივე გაქრა ტრაპიზონში.

ქართველთა გვერდით ბერძენთა სურვილი მაინცა და მაინც ისე არ ისპობოდა, როგორც ქართველთა თუმცა ბერძნებიც დიდს დევნაში იყვნენ ჩავარდნილი. ტრაპიზონში, ქართველი ეპისკოპოსის კათედრაზე ბერძნებმა დასვეს ბერძნის ეპისკოპოსი და სახელად მას უწოდეს „ეპისკოპოსი“, ე. ი. „ეპისკოპოსი ქართლის“, სიტყვა ქართლი ბერძნულად ასე გამოითქმისო: ასე მიაძბეს ტრაპიზონელ ბერძნებმა.

ტრაპიზონის ვილაეთში და თვით ამ ქალაქშიაც სცხოვროვებენ მრავლად ისეთი ქართველნიც, რომლთა ჟამთა ვითარების წყალობით ქართული ენა დაუკარგავთ და იგინი დღეს ბერძნულად ლაპარაკობენ, თუმცა ლაპარაკის დროს კი, იგინი თავს – ქართველად სთვლიან. ასეთებს ბევრს დღემდე შერჩენილი აქვთ თვით ქართული გვარებიც და სხვა ასეთი გვაროვნული ცნობანიც, ასეთების რიცხვი ტრაპიზონს და მის თემში ასი ათასზედ მეტი იქნებაო. აქ ქართველების დიდმა ნაწილმა დაჰკარგა ქართული ენა, მუსულმან ქართველებმა ოსმალური ენა შეითვისეს და გაოსმალდნენ და ქრისტიან ქართველებმა შეითვისეს ბერძნული ენა და გაბერძნდნენ. ასეთ ქართველთა რიცხვს ტრაპიზონში კაცი ადვილად ჰპოვებს, მათი აქ მთელი უზნებია, იგინი უკეთესად მიზღვევენ ვაჭრობას, ანუ ალებ-მიცემობას და ხელოსნობას. ნამეტურ ქართველ ებრაელთა, რომელთა რიცხვიც ტრაპიზონში 500 კომლზედ მეტი იყო ძველადგანვე.

რაკი ლაზისტანს უბედურება ეწვია, მასში მცხოვრებ ქართველნიც დიდს დევნას მიეცნენ, ბევრი ბრძოლის შემდეგ, ქართ-

ველ ლაზების უმეტესობა ისლამს დაუკავშირდა, ზოგი დარჩა ქრისტიანად, მიეკედლნენ ბერძნებს და მათის დახმარებით დაიცეს თავი, ხოლო სამერმისოდ კი მათც ეწვიათ ეროვნული უბედურება და როგორც ქართველმა მაჰმადიანებმა ქართლი ენა დაკარგეს და ქართლის მაგიერ ოსმალური შეითვისეს, ისევე მართლმადიდებელ ქრისტიანად დაშთენილ ქართველებმა, ბერძენთა ზეგავლენით, დაჰკარგეს ქართული ენა და დღეს იგინი ბერძნულად ლაპარაკობენ ტრაპიზონს და მასთან მთელ ვილაეთში.

ერთი ნაწილი ქართველობისა დაუკავშირდა კათოლიკის სარწმუნოებას, ლათანის წესის რიგს და მათი რიცხვი იმოდელი გახლდათ, რომ რომის ტახტმა ამ ქართველ კათოლიკეთათვის, ტრაპიზონში, XVII საუკ. ეკლესია და სკოლაც გახსნა. ეს ეკლესია დღესაც არსებობს ტრაპიზონში და რომელი ეკლე-

სიაც ქართველ კათოლიკეთ ტაძრად იწოდება და ტაძარსაც აქვს მდიდარი სამკითხველო, სადაც მრავლად არის დაცული სხვა და-სხვა ისტორიული ცნობები, რომელნიც შეკრებილ და დაცულ-ქართველ ლათინის წეს რიგის პატრებისაგან. დღესკი ტრაპი-ზონში ეს ქართველ კათოლიკენიც ეროვნულად დაკარგულები არიან და იგინი სომხურად ლაპარაკობენ.

ერთი ნაწილი დევნილი ქართველებსა დაუკავშირდა გრი-გორიანობას. მათი რიცხვი ტრაპიზონის ვილაეთში საკმარისი უნდა იყოს და თვით გამაჰმადიანებულ იამშილებს, რომელთაც ზოგნი სომხის გვარისად სთვლიან ამ ემშილებს, თვით ამათშიაც კი მრავლად უნდა გახლდენ ქართველ გვარის გასომხებული ქართველები, რომელთაც ჟამთა ვითარების წყალობით ქართული ენა დაჰკარგეს და დღეს სომხურად ლაპარაკობენ.

ასე თუ ისე, ლაზისტანში, საითაც კი ქართველმა ფეხი გადადგეს და რომელიმე რჯულს შეუერთდენ, ყველგან დაჰკარ-გეს ქართული ენაზ გადაგვარდნენ და თავიანთ ქვეყნის წინაშეც ეროვნულად დაიკარგნენ. ტრაპიზონში და მასთან მთელს ვილა-ეთში დარჩნენ მხოლოდ ქართველი ებრაელნი, ასეთების რიცხვი ტრაპიზონში 500 კომლი იყო XVII საუკ. და მთელს ვილი-

-58-

ეთშიც კი 1000 მოსახლეზედ მეტი. ებრაელებმა ტრაპიზონ-ში, რაგანაც ერთს კუთხეში სცოვრებდენ, შეინახეს ქართული ენა, ტრაპიზონს გარეშე კი რადგანაც ებრაელნი სოფლებში გა-ფანტულნი ცხოვრობდენ იქკი დაჰკარგეს ქართული ენა და ოს-მალური შეითვისეს. ტრაპიზონში იმ კუთხეს, სადაც ქართველი ებრაელნი სცხოვრებდენ, მთელ მხარეს ოსმალურად „ქართველთ კუთხე“ ეწოდებოდა.

ქართველ ებრაელთა წყალობით, მთელს ტრაპიზონში, ქართული ენა დაცული იყო და ვაჭარ ებრაელთაგან მთელს ქა-ლაქში ისმოდა ქართული სიტყვები. ერთის სიტვით, აქაც ებრა-ელნი ისე იცავდენ ქართულ ენას, როგორც მათ დაიცეს ქარ-თული ენა მესხეთსა და ჯავახეთში და ნამეტნავად ახალციხეს. 1870 წლის შემდეგ კი, რაღაც მიზეზების გამო, ტრაპიზონი-დან ქართველ ებრაელებმა აქეთ იქით გასვლა იწყეს ვაჭრო-ბის საქმეთაგამო რაკი ტრაპიზონში ამთი რიცხვი დაიქსაქსა, ქართული ენაც შეირყა ტრაპიზონში და მთლად მოიხპო ქარ-თული ენის ხმარება მთელ ქალაქში, მინამდის კი ვიდრე ებრა-ელნი ერთად სცხოვრობდნენ, მინამ ტრაპიზონში ქათული ენა მკვიდრად არსებობდა და კაცი ადვილად ნახავდა ამ ენის მცოდ-ნე კაცს ტრაპიზონის ქუჩებშიაც.

ის გარემოება, რომ ებრაელნი ქართულ ენაზედ ლაპარა-კობდნენ, ტრაპიზონში ეს ყველა ტომის კაცმა კარგად იცოდა.

ტრაპიზონში ქართველ ვაჭართა ორი ქარვასლა არსებობ-და 1839 წლებამდის, ტრაპიზონში სავაჭროდ გადადიოდნენ ახალციხელი ვაჭრები და იქ ისადგურებდნენ კარგა ხანს, ამ ქარ-ვასლებში ყადულობდნენ ფორთოხალს, ლიმონს, ზეთილ-ხილს, ლელვს, თაფლს, წმ. სანთელს და იმერეთსა და ქართლ-

ში გადმოჰქონდათ გასასყიდათ. ეს სავაჭრო ქარვასლები მოისპო 1830 წლების შემდეგ, ვინაიდან აქ საქართველოს ვაჭრებმაც ამოიკვეთეს ფეხი.

ვიციტ, რომ ტრაპიზონში იყო ერთი დიდი სახლი, საქართველოს მეფეების საკუთრება, სადას ისადგურებდნენ ხოლმე ქართველთ მეფენი, ბატონიშვილები და სხვა და სხვა მოგ-

-59-

ზაურნიც, რომელნიც სტამბოლში მოგზაურობდნენ ხოლმე საქართველოდამ. ეს სახლი ისეთი ფართო ყოფილა, რომ 300 კაცს იტევდა სადგომათაო.

ამ საკითხის შესახებ აი რა მიაგებო 100 წლის მოხუცმა ხუსეინ ქამჯარამემ, ქართველმა მაჰმადიანმა, გონიერმა კაცმა, ქობულეთელმა, აქ ეს სიტვა-სიტყვით მოგვყავს: „ჩვენ, ბატონო, იმ დროს ვიყავ კაი დელეყანდი. როცა რუსები იმერეთში მოვიდნენ და აიღეს, ქობულეთს გაიხლენ, აქაურ ბეგებმა სოლომონ მეფე ტრაპიზონს გაისტუმრეს, ქართველობამ 300 კაცი გააყოლეს ტრაპიზონამდის, მეც იმ კაცებში ვერიე, მეფე ტრაპიზონში მიბრძანდა, ჩვენც მასთან ჩამოვხტით მის საკუთარ სახლში, დიდი სასახლე იყო, ამისთვის იტყოდნენ, რომ ის სახლი ქართველ ხელმწიფების და ფადიშაჰების იყოვო, ამიტომ სოლომონ ბატონიც იქ ჩამოხტა, ჩვენ სამდღეს დავისვენეთ, მეფემ საჩუქარი გვიბოძა და მეოთხე დღეს სახლში გამოგვისტუმრა მადლობით და საჩუქრებით. ტრაპიზონში, XVII საუკუნის ნახევარ, კათოლიკე ბერებმა გააკეთეს კარგი ეკლესია. ეკლესიის გვერდით გააკეთეს მოგზაურთა სადგომი სასახლე და მასთანვე სამკითხველო და საეკლესიო არქივი. საქართველოს გარეშე, ოსმალეთში, ეს ადგილი იყო მეორე, მაგრამ პირველ ბინათ სადგური კათოლიკის ბერების და მისიონერების. საქართველოში მოგზაური მისიონერები უსათუოდ აქ ბინავდებოდნენ ხოლმე. ევროპიდან მოგზაურნიც ზღვით ტრაპიზონში გადმოხტებოდნენ და აქ ისადგურებდნენ. ასევე საქართველოდანაც წასულები პირველად ტრაპიზონში ჩამოხტებოდნენ მერე აქედან ოსმალეთის სხვა და სხვა ქალაქებს გაემგზავრობდნენ.

საქართველოს კათოლიკების მისიონერთა ბინა ტრაპიზონი გახდა. რასაც კი ეს მისიონერები რამე ცნობებს სწერდენ საქართველოს შესახებ, ამ მასალების თითო ასლს, ანუ პირს ამ ტრაპიზონის მისიონერთა არქივში ჰგზავნიდნენ შესანახავად, თავის დროს, ამ არქივში საქართველოს შესახებ იმდენი მასალები მოგროვდა, რომ აქ მისიონერები ამ მასალებით თავისუფლად გაიცნობდნენ ხოლმე საქართველოს.

-60-

1752 წ. ამ არქივში გადიტანეს თბილისდამ დიდძალი ისტორიული მასალები და წიგნები. ეს ცნობებიც „მისიონერების დღიურიდან“ არის ამოკრეფილი.

1780 წ. ახალციხიდანაც გადაიტანეს ყველა ისტორიული

მასალები, რაც კი მინამდის დაცულ იყო ივანენათლისმცემელი ეკლესიის არქავსა და სამკითხველოში.

1795 წ. გორიდან გადაიტანეს სხვა და სხვა ისტორიული წერილები საქართველოს შესახებ.

1800 წ. გადაიტანეს ყველა ისტორიული ცნობები, რაც კი არსებობდა და ინახებოდა თბილისში სხვა და სხვა დროსაც გადაუტანიათ ხოლმე, მათი ცნობები ჩვენ არა გვაქვს. ვიცით კიდევ ისეთი მაგალითებიც, რომ საქართველოს შესახები წიგნები და მასალები საქართველოდამ ტრაპიზონში გაიტანეს შემდეგ ლათინის პატრებმა.

1752 წ. თბილისიდან გადაიტანეს ბევრი წიგნები და მასალები პატრმა ჯერმინემ, 1780 წ. პატრმა მავრომ, პატრმა ნიკოლამ, პატრმა ფილიპე პირველმა 1795 წ. ახალციხის თემიდან მთლად გადაზიდეს 1829 ასე რომ 1830 ტრაპიზონის არქივი ცნობილი იყო, როგორც ბინა საქართველოს ისტორიის მასალებისა. ტრაპიზონის საქართველოს ისტორიულ არქივს მიხ. თამარიშვილიც მოიხსენებს ხშირად 1860 წ. ტრაპიზონში მოვიდა მოგზაური მარენგო. ამ მოგზაურს ჰსურდა საქართველოს გაცნობა, ტრაპიზონში მან იმდენი მასალები ნახა საქართველოს შესახებ, რომ ტრაპიზონში დარჩა, საქართველოში აღარ დაბრუნდა და იქვე არქივის მასალებით და მისიონერთა ცნობებით დასწერა საქართველოს ისტორია ფრანგულ ენაზედ რომელიც 1880 წ. პარიზში დაიბეჭდა კიდევ.

ამ მოგზაურ მისიონერ მარენგოს გარდა სხვა მისიონერებსაც ბევრჯერ დაუწერიათ საქართველოს შესახებ შინაარსიანი წერილები, რომლის მასალები ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის სამკითხველოს არქივიდან ამოუკრებიან. ტრაპიზონის ქართული ისტორიული არქივის ცნობები 1860 წლედ

-61-

ბამდის საქართველოშიც ხშირად ისმოდა, მერე კი მისუსტდა და დღეს როგორ არი, ამ ისტორიული ქართული არქივის საქმე ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით. ის კი ვიცით კარგად რომ ამ არქივში ბევრი ისეთი ძვირფასი მასალები იყო დაცული, რომელთა მოპოვებაც სხვაგან შეუძლებელი იყო, დიდათ იშვიათი. ასეთია ისტორია ტრაპიზონის ქართულის არქივისა.

ტრაპიზონის არქივის დაარსება კარგად იქმნა ცნობილი პაპის წინაშე. პაპის კონგრეგაცია, ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია დანიშნეს თვის მისიონერთა და პროპაგანდო ფადის“ წევრთა შუაგულ შიდა ცენტრად. საქმე ისე მოეწყო, რომ ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის წინამძღვარს დაევალა არქივის ზედამხედველობა და მასთან მოგზაურ მისიონერებისათვისაც დახმარების და გეგმის მიცემა, თუ მათ როგორ უნდა ემოგზავრათ საქართველოში, ანუ აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ტრაპიზონის არქივს აქვდა ქართულად შედგენილი დაბეჭდილი რუკები, მასთან აქვდათ სახელმძღვანელ სამოგზაურო წიგნები, აქვდათ ქართულ-იტალი-

ურ, ქაქრთულ-ფრანგულ და ქართულ-ოსმალური საელმძღვანელო წიგნები და ენების შესასწავლი სახელმძღვანელონი.

რომიდამ ტრაპიზონში მოდიოდნენ ძმანი დომინკიანელები, ძმანი ავგუსტიანელები, ფრაციისკელები, თიათინელები, სხვა და სხვა ორდენის ძმანი იეზუიტები, ძმანი ლაზარისტები და ყველა ესენი ტრაპიზონის არქივის დახმარებით სწავლობდნენ ქართულ ენას და ისტორიას, ყველა ესენი საქართველოს ამ არქივის დახმარებით ეცნობოდნენ, ამ მისიონერებს ბევრი აქვსთ ცნობები როგორც საქართველოს შესახებ, ისევე ლაზისტანის და ლაზების, რის ცნობებსაც მისი თამარაშვილიც მრავლად ასახელებს.

ამ არქივის ცნობებიც მრავლად იყო ანუსხული სხვა და სხვა მისიონარულ დღიურებში, რომელიც თბილისში აქვდა პატრს პავლე ყალაიჯოვს, შუაბაზრის, ქართველი-სომხის კათოლიკე ეკლესიის წინამძღვარს, თვით ამ მოძღვარმაც ბევრი ამ-

-62-

ბეგი იცოდა ტრაპიზონის არქივის შესახებ და მისიონერ მარენგოსაგან დაწერილი საქართველოს ისტორია და წმ. ნინოს ცხოვრებაზედ, ფრანგულს ენაზედ დაბეჭდილ, ამ პატივცემულმა პატრმა მაჩვენა და ისიც გადმომცა, რომ წიგნები დაწერილია ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის არქივის მასალებიდან. ასეთი მდიდარია ტრაპიზონის ქართულ არქივიო.

ტრაპიზონის არქივში უცხოვრიად მრავლად და ხშირად ქართველ გვარის კათოლიკის მღვდლებსაც, ამათვე დიდძალი მასალები უწერიათ ოსმალეთის საქართველოს შესახებ და აქ უტოვებით ყველა ეს მასალები. ქართველ კათოლიკებმა ტრაპიზონი გახადეს ისეთ ცენტრად და ასეთ რეზიდენციათ მის გამო, რომ საქართველოში კათოლიკოს სომეხთაგან ხშირად ეძლეოდნენ დევნას, აოხრებას, წამებას და ტრაპიზონში კი მათ ხმას არავინ სცემდა, იქ ესენი თავისუფლად სცოვრებდნენ და მოქმედებდნენ.

ქართული ენით ლაზების გათვითცნობიერება

ლაზისტანი ოსმალთ ბევრად ადრე დაიპყრეს, ვინემ სამცხე-საათაბაგო. ჯერ სამცხე დაპყრობილი არ იყო, რომ ლაზისტანში უკვე ისლამი ვრცელდებოდა. მთელი ლაზისტანი გაიყოფებოდა ოთხ საეპისკოპოსოდ. მთავარი ეპისკოპოსი ტრაპიზონში იჯდა, ამათ ლაზებზედ დიდი გავლენა ჰქონდათ, ხოლო ისლამის მქადაგებლებს კი წინ ვერ უდგებოდნენ, ვინაიდან მათ ოსმალს მთავრობაც მფარველობდა.

სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთმა დაიმორჩილა 1627 წ. ამ დროს, ლაზისტანში უკვე ისლამი საერთოდ იყო მოფენილი და გავრცელებული. ქართველთ გამაჰმადიანების დროს, პირველად ხოჯები და მოლები ლაზისტანიდან შემოიყვანეს მესხეთ-ჯავახეთში, პირველად გათათრებულ ქართველებს ლაზელი ხოჯები და მოლები ჰყვანდათ მომვლელად. .

ლაზელბმა ხოჯებმა ისლამის გავრცელების საქმეს მთელ სამ-

უფრო ვრცელდებოდა ქართველებში. ასე და ამ გვარად, მერე 50 წელიწადი სამცხე საათაბაგოში, ხოჯებათ სულლაზები იყვნენ, ქართველის ხოჯის ხსენება არ იყო. მაგრამ ლაზელების ცდით სამცხესაათაბაგოში 1650 წლებ უკვე ქართველ გვარის ხოჯებიც გაჩნდნენ.

ისლამში ლაზებმა გამოიჩინეს დიდი ფანატიზმი, ფანატიკობით ამათ გადააჭარბეს თვით ოსმალებს. მიზეზი ამის ისიყოთურმე, რომ მუსულმანებში ოთხი სექტა ყოფილა, ერთი მეორეზედ უარესი, მეოთხე სექტა რომელიც უფრო ფანატიკურია, სწორედ ეს სექტა გაუვრცელებიათ ლაზებში, რომ ამით იგინი დიდი ფანატიკები გამოსულიყვნენ, ეს ასეც მოხდა, ლაზები და ქართველები ფანატიკობით ყველა მუსულმანებს სჭარბობენ.

ოსმალთ იმეცადინეს და ლაზები სასტიკათ მოწყვიტეს საქართველოს წინადაგს, ქართველთ ერის ძალას, ქართულ ენას და ქართულ ანბანს, ქართულ ისტორიას, მწერლობას და სხვა ასეთებს. ოსმალთა სასულიერო წოდებამ ლაზები თითქმის გააველურეს, ამას გარდა ლაზები დაარწმუნეს შემდეგს ყალბს ცნობებით.

ლაზები და ჭანები ქართველების ნათესავები არ ხართ, თქვენი ენა ლაზური ენა არის და არა ქართული, თქვენი წიგნი ქართული არ არის. თქვენ ეხლა მუსულმანები ხართ, თქვენი სჯული ისლამის არის, ამიტომ თქვენი წიგნი არაბული უნდა იყოს და თქვენ უნდა ისწავლოთ თქვენი სჯულის ენა _ არაბული და არა ქართული, ქართველთ თქვენთან კავშირი არა აქვთ. თქვენ ლაზები ხართ და არა ქართველები.

ასეთის ქადაგებით ლაზებში ამოვარდა ქართული ენა, ქართული მწიგნობრობა და მის მაგიერ გავრცელდა არაბული ანბანი და ოსმალური ენა, ეს დავიწყება ისე წავიდა წინ, რომ 18 საუკ. ლაზისტანში ქართული ენის მცოდნე სანთლით საძებარი გახდა. დავიწყებას თან ერთოდა ის გარემოებაც, რომ ისლამის სწავლის თანახმად ხოჯები ქართული ენის და წიგნის მტრობასაც ნერგავდნენ და ქადაგებდნენ.

ქართული ენა იცოდნენ თითო-ოროლა ისეთ ლაზებმა, „რომლებიც ხელოსნობის გამო იმერეთში გადადიოდნენ სამუშაოთ, სამცხე-საათაბაგოს და საქართველოს სხვა ადგილებში, ასე თებისაგან გაიგონებდით ლაზისტანში ქართულ ენას, თორემ მთელი ლაზისტანი რომ ჰდაგველოთ, ვერსად სიტყვას ვერ შეიტყობდით ქართულს.

საქმე ისე მოეწყო, რომ ფანატიკ მოლების და ხოჯების დახმარებით ქართული ენა კი არა, თვით ლაზური ენაც მიეცა დევნას და დავიწყება. ამის მაგალითია ის გარემოება, რომ ლაზისტანში, ბევრს ალაგას, ლაზებთ შორის ლაზური ენა დავიწ-

ყებულა, დაკარგული და მის მაგიერ ოსმლურს ენაზედ ლაპა-რაკობენ. მე-19 საუკუნის დამდეგიდან, მთელს ლაზისტანში ამ ენას შიშის ხანა დაუდგა. თუმც ლაზებმა ის ეკი იცოდნენ კარგად, რომ ჩვენ ქართველის ნათესავი ვართ და ჩენი ამბანი არის ქართულიო.

ასეთი ცნობები მკვიდრად იყო დაცული ლაზელ ბეგებსა და ალებში ანუ თავად-აზნაურში. ამიტომაც ლაზებში ბევრს დიდებულით შორის, ქართული ანბანი 1840 წლებამდე თურმე კიდევ ისწავლებოდა. აი ამის მაგილითი: 1860 წ. ალი ფაშა თავდგირიძემ ცოლად შეირთო ლაზი თავადის შაინ-ოღლის ქალი დინდინ-ხანუმი. ეს ქალი სძლად ქობულეთში მოიყვანეს, ამ დროს ამ ქალმა ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რაც ლაზისტანში ესწავლა მას.

დიახ, ლაზელ ბეგებმა და ალებმა იცოდნენ ეს ამბები, რომ იგინი ქართველთ მონათესავენი არიან და მათი ანბანიც ქართული იყო, ხოლო უმრავლესობამ კი არ იცოდა ენა. ამ ბოლო დროს კი, ანუ 1910 წლების შემდეგ ლაზელ ბეგებსა და ალებში ძველ გარემოებათა ცნობებს გავრცელება დაუწყვია და ლაზებში ბევრი გაცეზულან იმ გარემოებით, რომ იგინი ქართველის ტომის ნათესავნი არიან, შეუგნიათ ისიც, რომ მათი ანბანი ქართულია და არა არაბული.

ამის შეგნებისათეი მათში ქადაგებაც დაწყებულა და მოკ-

-65-

ლე დროგის განმავლობაში, ამ აზრის შეგნებას ბევრი პატივის მცველებიც ჰყავს, რუმელთაც ხმა-მალა უღიარებიათ, რომ ჩვენ ქართველთ ნათესავები ვართ და ჩენი ენის ანბანიც ქართული ანბანი არისო.. ახმობს ქადაგებით ბევრი აღფრთოვანებულია. ბოლოს აი რა მომხდარა:

ლაზისტანის ხოფას იქით, ამავე ქალაქის მაზრის მცხოვრებთ შორის გავრცელებულა ის აზრები, რომ ჩენი ენა და წიგნი ქართული არისო. ამიტომაც სოფ. აბოისლიარში მცხოვრებთ კოლექტიური თხოვნა შეუდგენიათ მანისტერთან და უთხოვნიათ ნებართვა მის შესახებ, რომ ჩვენ ნება მიგვეცეს რომ ჩვენს სკოლებში ჩენი ენის გურჯული, ქართული წიგნი ვასწავლოთ ჩვენ შვილებსო.

ამ საქმის მეთაური ყოფილა ლაზი აბდულ აშიყ ჰასან-ოღლი, მინიტრებს თხოვნა დადის პატივისცემით მიუღიათ, ნებართვაც მალე მიუციათ და ლაზებში ქართული ენის მცოდნე მასწავლებლები უნდა მიეხმოდ და ქართული სწავლება უწყდა დაეწყოდო, მაგრამ ამ გარემოებას ომიანობამ შეუშალა ხელიო, საქმე დარჩა ასეო, ომის შემდეგ კი საქმეს დაიწყებნო.

ასეთი ამბები გადმოგვცეს ლაზისტანიდან ჩამოსულ ლაზებმა და თან მათს სიხარულს საზღვარი არ აქვნდა. მადლობას უძღვნიდენ ღმერთს, რომ ჩვენ ძლევს მივხვდით ჩვენს ვალსო.

ზემო ქართლის ადგილების ჩამოჭრა.

გაზეტებს ცნობები მოაქვთ, რომ უმაღლესი მთავრობა თანახმა არის, რომ ზემო ქართლის, ანუ მთელ სამცხე-საათაბაგოს ახალციხის, (მესხეთი). ახალქალაქის (ჯავახეთი) და ბორჩალოს (სამშვილდე) მაზრები ჩამოაჭრას ქვემო ქართლს, ანუ ტფ. გუბერნიას და იგი ერევნის გუბერნიას მიაწეროსო.

შეიძლება, მთავრობა ამას ქვეყნის სიკეთისთვის სჩადის, იქნება ეს კუთხეები ერევანზე უფრო ახლო სძევს, ვინემც ტფილისის გუბერნიაზე, იქნება ამით მცხოვრებთ უფრო შეღავათი მიეცემათ, გუბერნიის ქალაქში ადვილად შეეძლებათ მი-

-66-

სვლა და მთავრობასთან თავიანთ ჭირ-ვარამზე ჩივილი, ანუ მოხსენება.

შეიძლება ეს ასე იყოს, ამიტომ ამის არც ჩვენ გახლავართ წინააღმდეგნი, მაგრამ საქმე აქ, რაში გახლავართ, რასაც ჩვენმა მთავრობამაც უნდა მიაქციოს ჯეროვანი ყურადღება

პირველი: თუ ერევნის სიახლოვე არის მხედველობაში, მაშინ ბათუმის კუთხე უფრო ახლო სძევს მესხეთ-ჯავახეთზე, ვინემ ერევანი. ახალციხიდან ბათუმამდის სამხედრო გზატკეცილიც გახლავსთ გაყვანილი, ახალციხიდან ბათუმამდე სულ 170 ვერსი გზა არის. ახალქალაქის მაზრაც ხომ ახალციხეზე ზედ არის მიკრული. აქედამ მცხოვრებთც მუდამდღე ხშირად დაიარებიან ბათუმში, საქონელსაც კი ზიდავენ გასასყიდათ, ერევანში კი აქედამ წელიწადში ერთი კაციც არ წავა საქმეზე, ან სავაჭროდ, რადგანაც ერევანი ამ კუთხეებზე კარგა შორს არის.

მეორე: ამ კუთხის მცხოვრებნი ქართველი მაჰმადიანები თავს გურჯად სცნობენ, თავიანთი ქვეყანაც გურჯისტანად მიაჩნიათ. გურჯისტანს ეხლას ესენი ცხარეს თვალთ უმზერენ, ამიტომ ამათთვის ძნელი დასათმობი იქმნება ამ კუთხის ერევანზე მიკერება. ამას გარდა, ეს გარემოება არც ქართველ მართლმადიდებელისთვის იქმნება საჭირო, იგი მათ დიდ ზარალს მიაყენებს, არც კათოლიკებისათვის და არც არა სხვა ტომათვის, ვინაიდგან ერევანი გაცილებით უფრო შორს არის ამათზე ვიდრე ტფილისი და ნამეტურ ბათუმი.

მესამე: მთელი მესხეთ-ჯავახეთის ქართველნი არიან სუნის სჯულის მადიარებელნი, ამ კუთხეებში შეას სჯულის მუსულმანები სულ არ სცხოვრებენ. სჯულის გამო მთელი ამ ერის საქმეები მიკერებულია ბათუმის სუნის მუფთის გამგეობაზე და მის მერე კონსტანტინეპოლის შეიხულ ისლამზე. მთელი ამ ერის სარწმუნოებრივ გამგეობის სამმართველონი აქეთ არსებობნენ და ამიტომ უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ ეს გარემოება მცხოვრებთათვის ძრეელ სამძიმო იქნება. ამას გარეშე ახალციხე-ახალქალაქათვის დიდად საჯავრელილიცაა,

-67-

რადგანაც მათ სჯულის საქმის ერთობის ძაფი გაუწყდება ზემოდ დასახელებულ უმაღლეს სასულიერო გამგეობასთან. გარ-

და ამისა, სუნის მექონ ქართველ მაჰმადიანებს საკმარისად სძულთ შეას სჯულის მექონი მუსულმანები, ამიტომ არც ამით იქნებიან იგინი კმაყოფილნი. მისვლა-მოსვლის და საქმეების ხარჯი მათ გააღატაკებს. ეს მათი სიმძულვარე მე დანამდვილებით ვიცი და სისწორით, რადგანაც მათში მიცხოვრია და მასზე ხშირად მქონია საუბარი. მეოთხე: ხშირად ყოფილა ხოლმე, რომ მესხეთ-ჯავახეთი და მასთან მთელი სამშვილდე ერევნითურთ ოსმალთ, ან სპარსელთ სჭერიათ, მაგრამ მათ არას დროს არ ამოუხდენიათ ესეთი განკარგულება და ქვემო ქართლისათვის არას დროს არ მოუცილებიათ, ყოველთვის მესხეთ-ჯავახეთი ბათუმზე ყოფილა მიწერილი და სამშვილდე კი, ისიც მთლად არა, როგორც მაგალითად, ჩილდირის ხეობა და სხვა კუთხენი კი არდაგანზე (არტაანი) ყოფილი ხოლმე მიწებებული. ასე რომ ერევანთან ამ კუთხეებს არას დროს არავითარი დაახლოვება არ ჰქონიათ. ესეთი გარემოება ოსმალ-სპარსთაც კარად იცოდნენ. ამიტომ იგინი ასეთ საქმეებს სულ არ ახერხებდნენ.

ბორჩალოს მაზრაზედ, მაშინ თუ ერევნის სიახლოვეა. გამხდარი, რასაც თვით კავკასიის ოფიციალური რუკაც გვიჩვენებს, არტაანი (არდაგანი) უფრო ახლო არის არამც თუ მართოდ სამშვილდე და ჯავახეთზე, არამედ ახალციხის მაზრაზედაც. არტაანიც ხომ ზემო ქართლად ითვლება და იგი ყარსის ნაწილი გახლავთ. თვით აჭარლები, ლივანელნი და სხვა მაჰმადიანებიც ხომ შავშეთის გზით არტაანს (არდაგანი) და ყარს მუდამ დაიარებიან, თან აუარებელი ხილი, თუთუნი და ხის ჭრუჭელი გააქვსთ და ჰყიდიან. ამითი მგზავრები ამ გზებზე მთელ დღეობით დაიარებიან.

მეხუთე: ყოველივე ამის გარეშე, უნდა მოვიხსენოთ შემდეგი გარემოება, რაც არ არის უმნიშვნელო და იურიდიულს სიმძლავრეს მოკლებული: მეფე გიორგის მიერ რუსეთის იმპე-

-68-

რატორ პავლესთან ხელშეკრულობის ტრაქტატის მეხუთე მუხლიც მოწმობს ცხადათ, რომ საქართველ ნეტარ ხსენებულის პავლე იმპერატორის, თუ მათის შვილის და შვილის-შველების ხელშიც საქართველ უნდ დაშთეს თავის მთლიანის საზღვრებით და მას არაფერი არ უნდა გამოაკლდეს, აი, თვით ნამდვილი სიტყვებ ტრაქტატისა, რაც მოთავსებული არის „მეფე გიორგის ცხოვრებაში“ „და ესრედ მრავალნი ადგილნი მდებარენი საზღვართა ზედა მთის ერისა, საპირეთასა, თურქთა და სხვათასა, რომელნიც არიან მპყრობელბისა მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურთა და სამღვდელოთა ერთასა გვჩვენების ჩვენ დაცვისთვის სახემწიფოსათა უშიშრობა შინა უმჯობესად, რათა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამორთმეულ იქმნენ“. ტრაქტატი გვეუბნება, რომ არამც თუ დაცულ იქმნეს საქართველოს ის ადგილები რომელნიც დღეს ქართველ მეფეთა საკუთარ საბმანებელს შეადგენსო, არამედ ოსმალ-სპარსთ უნდა ჩამოერთვათ ის ადგილებიც, რომელნიც მათ ოდესმე ქართველებსათ-

ვის წაურთმევიათო. ეს ადგილებიც შეერთებულ უნდა იქმნეს საქართველოსთანაო. აქ თუ კერძო პირებს ადგილები სადმე, აქვსთ იგი ადგილებიც შესყიდულ უნდა იქმნას, ან ნაცვლად სხვა ადგილები უნდა მიეცეთ მათაო.

ამ პირობებს წმინდად იცავდნენ აქამდე რუსეთის ხელმწიფნი და იმედია, რომ ეს დღეის შემდეგაც ასევე იქმნება დაცული, რაგანაც ჩვენ არა ერთხელ დაგვიმტკიცებია მათს წინაშე ჩვენი ერთგულება თვით სისხლის ღვრითაც. დავსძენთ კვალათ აქ შემდეგს.

მთელ მესხეთ-ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანთ ბეგებს და აღებს სახლმწიფო სათათბიროში თხოვნა აქვთ მიცემული, რომ მათში ძველ ქართველ თავად-აზნაურებს, რომელთაც ჟამთა ვითარების წყალობით ეს წოდება დაუკარგავთ, დღეს მათ სხვა და სხვა ისტორიულის გამოძიებით მთავრობამ აღუდგინოსთ მათ ძეელი წოდებრივი უფლებანი და თუ მათთვის ცალკე არა, მაშინ იგინი მიწერილ იქმნენ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა საკრებულოზე, ან იმერეთის საკრებულოზე. ეს კითხვები შარშან ნოემბერში უნდა გაერჩიად, მაგრამ დღემდე

-69-

არ გაურჩევიათ, რადგანაც ცნობები არ ჰქონიად საკმაოდ შეკრებილი.

ყველა ასეთ დამაბრკოლებელ ცნობების შემდეგ ჩვენ უხერხულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ ზემო მოხსენებული კუთხენი თავის ნაწილს მოშორდეს და რაღაც მოსაზრებით სხვას დაუკავშირდეს. ამით მცხოვრებთ დიდი ზარალი მოუვათ, ეს არც მთავრობისთვის იქმნება კარგი. თუ არა და ახალციხე, ახალქილაქი ბათომზე იქმნეს მიკერებული, რაშიაც ეს კუთხე ბათომზე უფრო ბევრად ახლოა ვინმე ერევანი და სამშვილდე, ანუ ბორჩალოს მაზრა არდაგან-ყარსზე. რადგანაც ბორჩალოს მაზრა ყარსზე უფრო ახლოს სძევს.

ლექსი დერვიშ ფაშაზედ.

ეს ფაშა იყო დაუძინებელი მტერი ქართველ მაჰმადიანების ქართველები კი, როგორც ფანატიკები მის პილიტიკას არ იცნობდნენ.

მოწყალევ ბევრი გვიცოცხლე
დევრიშ ფაშა ხვანთქრის ხელში.
ქობულეთში ჩხუბი რომ ქნა
აქ დაყარა მტრისა ლეში.
ზოგსა მტერსა თავი მოსჭრა,
ზოგი გმდაყარა ღრეშ
მისი ქება და დიდება
იწერება გაზეთებში,

გარდაცვალებულ ჰასან ეფენდი ციციშვილის შესახებ.

ზედა-აჭარიდამ სამწუხარო ამბავი მოგვიდა. ზედა-აჭარის დაბა ქედამი მცხოვრები, ქართველ-მაჰმადიანთა შორის პატივცემულ აბდულ ბეგ ბეჟანის ძე გვწერს, რომ თებერვლის 16-ს გარდაიცვალა, ოთხის დღის ავადმყოფობით, ერთი პატიოსანი ახალგაზდა კაცი ჰასან ეფენდი ციციშვილი.

ჰასან ეფენდი ციციშვილი შთამომავალი იყო იმ დიმიტრი ციციშვილისა, რომელიც 1765 წ. მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ შეთქმაში მონაწილეობას იღებდა. დიმიტრი დასაჯეს მით, რომ ენა მოსჭრეს და განდევნეს საქართველოდამ. დიმიტრი აჭარაში დაბინავდა და 1778 მიიღო მაჰმადის სარწმუნოება. შეირთო ცოლი, რომლისაგანაც მიეცა პაპა ჰასან მფენდი ციციშვილისა.

აწ განსვენებული ჰასან-ეფენდი ციციშვილი 25 ყმაწვილი კაცი იყო, ტრაპიზონის თათრის სკოლაში გაზრდილი. მართული წერა-კითხვა ამ ოთხის წლის წინად ესწავლა, აჭარაში მცხოვრებ ქართველ-მაჰმადიანთ დივრიმ ბეგის დედისაგან; ეს მოხუცებული ქალი დღესაც ასწავლის ქართულს წერა-კითხვას მაჰმადიანთ ბავშვებსა.

შარშან ჩემი გაცნობა და აჭარაში მისვლა განსვენებულს ძლიერ ესიამოვნა. ესიამოვნა მით უფრო, რომ გაეგო, ქართული წიგნები მქონდა თანა. ბათუმიდამ ქედამდის წამომყვა და გზაში ბევრი რამ საინტერესო ამბები მიაძმო ქართველ-მაჰმადიანთ შესახებ. ჰასან ეფენდი მსახურობდა აჭარის ასისტავის დასში. ამ ყმაწვილმა წიგნების გავრცელებაში დიდ დახმარება აღმოძინა. სულ იმას ნატრობდა. ეგები ჩვენს დაცემულს მხარესაც

-71-

უშველოს რამე და ჩვენშიაც სწავლა-განათლება შემოვიდესო. ჩვენმომძეთა _ ქარველების იმედი გვაქსო, თორემ სხვა ვინ რას გვიშველისო, სულ ამის ფიქრში იყო, ღმერთო, გვიშველე და სწავლა-განათლების გზაზე დაგვაყენეო. განსვენებულს ძლიერ კარგათ ჰქონდა შეგნებული საქართველოს თავ-გადასავალი, იცოდა ისტორია და ძველი ამბავი ჩვენის ქვეყნისა. ცოდა აგრეთვე, რომ გვარით ქართველი იყო, ხოლო სარწმუნოება ჰქონდა მაჰმადისა, როგორც იმას, ისე სხვა მის თანამემამულეებს, აჭარ-ქობულელებს. ჰასან ეფენდის ძრიელ ეწყინებოდა ხოლმე, რომ ეთქვათ: „თათარი ხარო“ „მე თათარი რაში ვიქნები, რჯულით მაჰმადიანი ვარდა ტომით ქართველიო“ იტყოდა ხოლმე.

ქართულ წიგნების კითხვაში იმდენი იმეცადინა, რომ ამ ხუთისთთვის წინად იქიდამ პატარა პატარა ცწობების მოწერაც დაიწყო გაზეთისათვის. მისი ამბები „იერია“-ში იბეჭდებოდა. დიდის სიამოვნებით მოიწერა, მაგალითად, რომ აჭარაში აბდულ ბეგ ბეჟანის ძემ მასწავლებელი მოიყვანა და წიგ-

ნები გვჭირია. წიგნები მაშინათვე გაეგზავნათ აქედამ. შემდეგ იწერებოდა, ქართულ წიგნებისა და ქართულ წერა-კითხვის საქმე რა მდგომარეობაშია დღეს აქეთაო. ჯერ-ჯერობით ბევრს დაჰხვეწენო, ბევრიც ისე დაიკარგებაო, მაგრამ არა უშავსრა. ვიდრე გაიგებენ რასმე, ასე იქმნებაო. გვთხოვდა, წელსაც ამოდით და ამოგვიტანეთ სხვა-და-სხვა წიგნებიო. ძრიელ ბევრმა ისწავლა წერა-კითხვა, მასთან შეგნებაც კარგი, უფრო ბევრი ისწავლის, თუ ხელს შეგვიწყობთო. საუბედუროდ, ვედარას მოესწრო, აღარ დასცალდა და ასე უცბად, ასე მალე გამოესალმა წუთი-სოფელს ეს მოხდენილი, საკვირველი თვალ-ტანადი, სიცოცხლით სავსე ყმაწვილი კაცი. შარშან განსვენებულის სახლშიში ჩამოვიდა. ბ-ნ ანტონ ფურცელაძემ გაიცნო და სვენებული სადილად მიიწვია. იმ დღესვე მიწვეულნი იყვნენ სადილად რამდენიმე ნასწავლი კაცი. დამსწრენი გაჰკვირდნენ ამ ყმაწვილს გონიერებითა და სიდიხით. მშვენიერად

-72-

ეჭირა თვი და მშვენიერის გურულის კილოთი ლაპარაკობდა დარბაისლურად. რაკ აქამდე მოვალწითო, სთქვა მან სხვათა, შორის და ჩენი დედა-ენა არ დაგკარგეთ ეხლა ნურაფრის ფიქრი ნუ გაქვთ, ახლა ადვილათ შევერთდებით სულითა და გულითაო. ბევრი რამ საინტერესო უამბო დამსწრეთ. ბ-ნ ან. ფურცელაძემ უთავაზა თავისი თხზულება „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობლად“. განსვენებულს დიდად ენატრებოდა აქაურ ციციშვილების გაცნობა. ჰასან ეფენდის სიკვდილით მოისპო საქართველოში მაჰმადიან ციციშვილების გვარი. ციციშვილები „მუჰაჯარათ“ არიან მხოლოდ ქვეით წასულნი. განსვენებულიც ოსმალეთში გაიზარდა. იქიდან ეს ყმაწვილი თავის მშობლით აჭარაში გადმოიყვანა აბდულ-ბეგ ბეჟანიძეს.

საუკუწოდ იყოს ხსენება ასე უდროვოდ გარდაცვალებულისა და თავის ქვეყნის დიდად მოსიყვარულე ყმაწვილის კაცისა.

ისმაილ გულო აღა კაიკაცის შვილი.

სწავლობდა თფილისის სათავად-აზნაურო გემნაზიაში. მერე ოდესის უნივერსიტეტში წავიდა.. ოდესაშ, მეორე კურსზედ ფილტვების ანთებით გადაიცვალა. ამ გარემოებამ დიდათ დაალონა მთელი ქართველი. რადგანაც ისმაილი დიდათ გონიერი კაცო გახლდათ ამისი ამხანაგი რეჯებ დედი აღისძე ნიჟარაძე.

ქართველები ახალგაზდა ოსმალთა პარტიაში.

„საქართველო“-ში დაბეჭდილია კორესპონდენცია ოსმალეთიდან. სხვათა შორის კორესპონდენტი სწერს:

„რა თქმა უნდა, ქართველებს მეტად აინტერესებს აქაური, ქართველ მაჰმადიანების ყოფა-ცხოვრება. სიამოვნებით და სიამაყით გეტყვით რომ სტამბოლის ქართველობა დიდად საქებურია და უეჭველია, ამ ცოტახანში დიდ მნიშვნელოვან ძალად შეიქნება. ახალგაზდა თურქების პარტიაში უმთავრესი ადგილები სულ ქართველებს უჭირავთ და ხალხიც დიდის ნდობით ეპყრობა მათ. ჯერ-ხანად პარტიის ლიდერებში ჩამოგითვლით შემდეგ პირთ: საგენერალო შტაბის აფიცერი 28 წლის ყმაწვილი უსუბ-ბეი ლორთქიფანიძე (ბათუმელია). ის იყო პირველი, რომელმაც სალონიკში თავისი ბატალიონი თავისუფლებას შეაფიცა. საუცხოვოდ განათლებულია, განსაკუთრებით სამხედრო ხელოვნებაში და მალე სამხედრო აკადემიის პროფესორად დაინიშნება. მისი ძმა, საგენერალო შტაბის პოლკოვნიკი „ითიადის“ ლიდერი თვით შტაბის აფიცერთა შორის. საგენერალო შტაბის აფიცერები, პოლკოვნიკები აჰმედ და მაჰმუდ ბეგები თავდგირიძენი (ქობულეთელები) პარტოს ბურჯად ითვლებიან. ახმედ ბეი ამ ათის წლის წინად „ახალ თურქთა“ პარტიის მიმხრობისათვის როდინში დაატყვევეს, მაგრამ მალე გაიქცა პარიზში და იქ პარტიის გაზეთ „მეშვერეთ“-ში მუშაობდა.

ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ?

ისტორიკოსმა პლატონ იოსელიანმა – პირველად რამდენიმე სიტყვით მოიხსენია თურქთაგან პყრობილი ქართველნი და მათი გამაჰმადიანების ცნობები სხვა და სხვა ნაწერებში.

ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ – ორჯელ იმგზავრა ქართველ მაჰმადიანებში. პირველი ამისი წიგნი იყო რუსულს ენაზე დაბეჭდილი პეტროგრადის სამეცნიერო აკადემიისაგან, „არქოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“, რომელიც ისტორიკოსმა აკად. მარი ბროსეს უძღვნა. პირველად იმოგზაურა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მეორეთ, 1879 წ. თავის „მოგზაურობა“ თბილისსში წაიკითხა.

გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგმა – მთავრობის მონდობილობით იმგზავრა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მან დასწერა თვისი მოგზავობა, სახელდობრ „სამი თვე ოსმალეთის საქართველოში“, რომელ წიგნიც დღესაც სამაგალითო წიგნათ ითვლება. მეორე ამისი შრომაა ვრცელი სამხედრო მიმოხილვა „ლაზისტანის სანჯაყი“. მეტად იშვიათია დღეს ეს წიგნი. გიორგი ყაზბეგის მოგზაურობას მეტად საინტერესო ისტორია აქვს, თვით ქართველ მაჰმადიანებიც ბევრს ამბებს მოგვითხრობენ. გ. ყაზბეგი პირველად გური-

ის მთავარის გრიგოლ დავითისძის გურიელის ამილამში იყო, როგორც მსახური. ყოველ ცნობებს თურმე საიდუმლოდ სწერდა.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძემ დასწერა თავისი მოგზაურობა საქართველოდამ ევროპაში სახელდობრ „სხვათა შო-

-75-

რის“, რომელიც მოთავსებულია 1873 წ. ჟურ „კრებულში“ ერთ თავში ბ. ნ. ნიკოლაძე ოსმალეთის საქართველო და ქართველ მაჰმადიანებს აღგვიწერს ლაზისტანითურთ.

პეტრე იოსების ძე უმიკაშვილმა _ გადმოიღო გ. ყაზბეგის წერილები, რაც იბეჭდებოდა 1878 წ. გაზ. „ივერია“-ში.

სერგი სვიმონის ძე მესხს დიდი შრომა და ამაგი მიუძღვის. 1877 წლებიდან, ომიანობის დროს, ქართველ მაჰმადიანებში ორჯელ იმგზავრა და მათზე ბევრიც სწერა.

ივანე მეუნარგიამ სამისიონერო საზოგადოებით იმოგზაურა სამუსულმანო საქართველოში. თავისი მოგზაურობა გადასცა სამისიონერო საზოგადოებას.

ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე – სწერდა გაზეთ „ივერია“-ში ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ და ამტკიცებდა, რომ იგინი ძმები არიან და საჭიროა დავებმართო.

გ. წერეთელი – გაზ. „დროებაში“.

ვ. გუნია – დიდ ხელს უწყობდა მათ დაახლოვებას

აკაკი – დიდ უყურადღებას აქცევდა ქართველ მაჰმადიანებს და როცა „კრებული“-ს გამოცემა დაიწყო, ამ ჟურნალში მათ შესახებ ათავსებდა სხვა და სხვა წერილებს. ქობულეთიდან დეპუტატია ეწვია აკაკის, სთხოვეს მოგზაურობა მთელ სამუსულმანო საქართველოში პოეტი ფიქრობდა კიდევ მოგზაურობას მაგრამ ეს აღარ დასცალდა

თედო სახოკიამ იმოგზაურა გურეთა-აჭარაზე, აღწერა და ჟურ. „მოამბე“-ში მოათავსა.

ვინმე მესხმა (ივანე გვარამაძემ) – სწერა სხვა და სხვა ისტორიულ წიგნებში.

ნიკ. ცხვედაძე გულმხურვალედ ადევნებდა თვალყურს ქართ. მაჰმადიანთ ძეთა სწავ.-განათლების საქმეს, ამის მეცადინეობით 1880 წ. მუხრან-ბატონმა ორი სტიპენდია გაუჩინა გულა და კაიკაცისშვილის შვილს ისმაილს და დედი ალა ნიჟარაძეს შვილს რეჯებას.

იაკობ სვიმონის ძე გოგებაშვილი _ ხშირად სწერდა ქართ-

-76-

ველ მაჰმადიანთა შესახებ სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში.

ნიკოლოზ მარრმა, აკადემიკოსმა, – იმოგზაურა მთელს ოსმალეთის საქართველოში, შეკრიბა სხვა და სხვა ცნობები, აღწერა თავისი მოგზაურობა, რაც ცალკეა დაბეჭდილი და საყურადღებო განძია ჩვენს მწერლობაში ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ.

ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძე მესხეთ-ჯავახეთში

მსახურებდა მომრიგებელს-შუამავლად (1899 – 1904 წ.) იქ მსახურობის დროს გაეცნო, ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრებას და მალე მათ შესახებ ქართულ გაზეთებში კარგი წერილები მოათავსა. უკანასკნელ დროს ცალკე წიგნად გამთელდა (1914 წ.) მისივე წიგნი „დიდებული მესხეთი“, რითაც დამწერი დიდს საყურადღებო ცნობებს იძლევა ხსენებულ ხალხისას.

ილია ფერაძე – სწერს სხვა და სხვა წერილებს, ერთი ამის მოთხრობა „ელენე“, ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრებიდან ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1901 წ. მანვე დასწერა პოემა: „მე და ქართველი მაჰმადიანი“ („განათლება“ № 4, 1915წ.)

ს. ფირცხალავა ხშირიდ სწერდა და სწერს კიდევ წერილებს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ, ლექციების კითხვა დაიწყო „სამაჰმადიანო საქართველოზ“.

ქართველ მაჰმადიანთაგან ქართულ გაზეთებში სწერდენ:

გულო ალა კაიკაცისშვილი – ჯერ ბათომი ოსმალეთის ხელში იყო, რომ 1875 წ. გაზ. „დროება“-ში ბეჭდავდა წერილებს.

აბდულ ეფენდი მიქელაძე – ოსმალის მთავრობის დროსვე დიდი გულშემატკივარი და მცოდნე იყო ქართულ წერაკითხვის, შეერთების დღიდან იგი პატარ-პატარა წერილებს სწერდა გაზ „დროება“-ში და მერე „ივერია“-ში. მეც ბევრს მეხმარებოდა წიგნების გავრცელების საქმეში.

მემედ ბეგ აბაშიძე – განათლებულ ქართველი მაჰმადიანი, პირველ დაწყებითი სწავლა ბათომის ქართველების სკოლაში მიიღის, სხვათა შორის სთარგმნა ოსმალურის ენიდამ პიესა

-77-

„სამშობლო“ (დაიბეჭდა „მოამბე“-ში). ნათარგმნი აქვს სხვა პიესებიც.

ჰაიდარ ბეგ აბაშიძე – განათლებული ქართველ მაჰმადიანი, პირველად წერა დაიწყო „ბათუმის გაზეთში“ დღეს სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში მწერლობს. მასწავლებელია.

არიან სხვა ქართ. მაჰმადიანთ მწერლებიც.

ქართველ მაჰმადიანთ ქვეყნებში უცხო ქვეყნისა და ტომის სწავლულნიც მოგზაურობდნენ და აღწერდნენ მათ ქვეყნებს. ასეთნი არიან დიუბო. დე-მომპრე, სენ მარტენი, რეკლიუ, ლიოზენი და სხვანი.

მდღურად კარლოს ძე ლიოზენი, შვეიცარიელი მსწავლული, თბილისის კლასიკურ გიმნაზიის ფრანგულ ენის მასწავლებელი. რამდენჯერმე იმოგზაურა ოსმალეთის საქართველოში, აღწერა იგი დაწვრილებით, გადაიღო მრავლად სხვა და სხვა სურათები და მათი მდიდარი კოლექცია შეადგინა. ცალკე წიგნად დასტამბა რუსეთის ლაზისტანის აღწერა, რაც პირველ სამაგალითო საქმედ უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მწერლობაში. ლიოზენს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ ბევრი სხვა რამ ნაწერებიც აქვს დასაბეჭდად მომზადებული.

რუსთაგან იმგზავრეს გრაფმა უვაროვმა, მერე მისმა მეუღლემ, ზაგურსკიმ, ვეინდენბაუმმა და სხ. ყველა ესენი ქარ-

თველ მაჰმადიანებს ქართველებად მოიხსენებდნენ.

მე მოგზაურობა დავიწყე 1889 წ. და წერილებს ვათესებდი გაზეთებში.

ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ მე დავბეჭდე:

1) მოკლე ისტორია ოსმალეთის ყოფილი საქართველოსი, 2) ქართელ მაჰმადიანთ მუჰაჯირი გადასახლება და 3) ქართველ მაჰმადიანთ სოფლები საქართველოში და ქართველების გათათრება.

დაუბეჭდავნი მაქვს ოცამდე სხვა წიგნი.

რომელი გაზ. უფრო ეხებოდა ამათ ცხოვრებს? „ბათუმის გაზეთი“ ჰირველ ნომრიდანვე შეეხო აქარელით ცხვრების და მის შესახებაც აქ ხშირად იბეჭდებოდა წერილები რედაქტორებ.

-78-

ს. ჭელიძისა და ისევე ამ გაზეთმა ბევრს ქართველ მაჰმადიანს შეასწავლა წერა-კითხვა, შეაყვარა გაზეთის კითხვა და ზოგმა წერაც დაიწყო ამ გაზეთში. ამ გაზეთებში მარტო ჩემი წერილები დაიბეჭდა 100-ზე მეტი სამი წლის განმავლობაში ფელეტონებად, რასაც ქართველი მაჰმადიანები დიდის ხალისით კითხულობდნენ თურმე.

ქობულეთური ლექსი

თქმული სევი ზოიძის მიერ
(ნათქვამი სულეიმან ბეგ ბეჟანიძის მიერ)

სსფი ზოიძეს 9 ვაჟი შვილი ჰყვანდა, ქობულეთის ბრძოლაში, ყველა შვილები დაიხოცეს, დარჩა მარტოთ მოხუცი სეფი ზოიძე. მაშინ უთქვამს ეს ლექსი.

როდესაც ვიყავ ვაჟკაცი,
დავკრიფე ია და ვარდები;
რაც შემესია ქორულებრ უყავ ნავარდი
თავს ვეცი ბოლოს გავარდი,
უყურებ ცუდსა სოფელსა,
ბოლოს ჟამს როგორ დავარდი.

ქართველ მაჰმადიანებს რათა სძულთ და ეჯავრებათ სიტყვა «ქართველი და საქართველო».

ბევრისთვის წარმოუდგენია ის გარემოება, თუ ქართველ მაჰმადიანებს რათა სრული ასე სიტყვა „ქართველთ და საქართველო“ და სხვაც ასეთნი.

ამ გარემოებას თავის მკაცრი ისტორია აქვს. იგა მეტათ ძველი დროის ნარუქი არის და მეტათ მკაცრი ისტორიაც აქვს და მასთან საინტერესოც. ამიტომ აქ ამის შესახებ მოკლეთ

მოვიყვანო ცნობებს მათ შესახებ, ვინც ქართველ მაჰმადიანებს შეაძულა სიტყვა ქართველი და საქართველო.

მაჰმადის შემდეგ, მუსულმანებში ხშირათ გამოდიოდნენ სხვა და სხვა იმამები, რომელნიც მაჰმადის სწავლას თვისის სწავლით უფრო ფანატიკურ მიმართულებას აძლევდნენ და ყოელივე მაჰმადის სწავლას ერთი ათად აორკეცებდნენ.

მუსულმანებში, მაჰმადის შემდეგ, გამოსულან ოთხნი ძმანი იმამები, რომელთაც მაჰმადის სწავლა კარგათ სცოდნიათ, ამათ მაჰმადის სწავლისათვის თვისი მოძღვრებაც მიუმატებიათ და მუსულმანთათვის საკუთარი ისლამის სექტა შეუდგენათ, რითაც მათ ისეთაც ფანატიკი მუსულმანები უფრო გაუფანატიკებიათ იმამი ფაში. ეს იყო პირველი წმიდა იმამი, ამას ჰყოლია სამიც სხვა ძმები. ეს ყოფილა პირველი ძმა, ისლამის სწავლაც კარგათ სცოდნია, ამას თავის მცნების თანხმათ შეუდგენია ისლამის სჯულის სექტა. რაც მაჰმადის სწავლაზედ გაცილებით უფრო ფანატიკური ყოფილა. ეს სექტა კავკასიაშიც გადმოუტანიათ, იგი დიდის პატივის ცემით მიუღიათ შირვანელ ლეკებს

-80-

და სხვა ამათ მოსამზღვრე სხვა და სხვა ისლამის მექონ თათრებს.

იმამი ემბელი. შაფის მეორე ძმა. ყურანის კარგა მცოდნე. ამან დაარსა მეორე სექტა მაჰმადის სწავლის თანხმათ, რაც შასის სექტაზედ უფრო ფანატიკურია, ეს სექტა მან გაავრცელა ბუხარას და ავღანისტანს.

იმამი მალიქი. მესამე ძმა, ანუ მიმდევარი შაფის და ემბელის სექტის და სწავლის. ამანაც დაარსა თავის სწავლის სექტა, რაც უფრო ფანტიკური იყო და უარესი წინა გმირის სექტების, ამის სექტა გავრცელებულ იქმნა არაბეთში და არაბეთის მოსმზღვრე მუსლმანებში.

იმამი ჰამზი. მეოთხე ძმა იმამისა. ეს ყოფილა უფრო მახვილ გონიერი და კარგათ მცოდნე ისლამისა. ამას დაუარსებია თავის სწავლის სექტა. ეს სექტა ყოფილა მეტათ უკეთურის მიმართულების და მოძულე ქრისტიან ერის, სწორეთ ეს ფანატიკური სექტა შემოუტანიათ და გაუვრცელებიათ ქართველ მაჰმადიანებში, ისლამთან ერთათ ამ სექტარაც აღიარებენ.

სწორეთ ამ სექტის სწავლა გახდა საქართველოს და ქართველი ერის შხამათ, სწორეთ ამ სექტამ შეაძულა სიტყვა ქართველი და საქართველო ქართველ მაჰმადიანებს. ქართველები ფანატიკოსებით გადაჭარბებულნი არიან სხვა მაჰმადიანებზედ. ამათი შედარებაც კი არ შეიძლება. ქართველი ყველას სჭარბობს ფანატიკობით და ფანატიკობა მერე სხვა იმამებს უვრცელებიათ ქართველებში, ამიტომ უფრო სძულთ მათ საქართველო და ქართველობა.

(აჭარაში დარჩენილი)

ქალების შესახებ.

მუჰამედს ჰკითხეს: – „ქალი მუსულმანია თუ არა?“

პასუხი მისი:

ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო.

სამი თვის შემდეგ კიდევ ჰკითხეს:

ქალი მუსულმანია თუ არა?

პასუხი: – „ერთი მუსულმანისთვის ერთი ქალია საჭირო“

მესამეთ ჰკითხეს ქალი მუსულმანია თუ არა? პასუხი მისი:

– „ქალი მუსულმანია, ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო,, ქალი თუ თავს 40 დღის განმავლობაში კარგათ შეინახავს, ის წმინდანი გახდებაო, კაცი კი ამას 40 წლის შემდეგ მიაღწევსო.

აჭარაში დარჩენილი თქმულებანი

ლაზმა სთქვა: – „ფული სულის ნაფოტია. აჭარის სოფ.

ხალორეთელ ქალს უთქვამს შემდეგი:

ვინ ბერი და ვინ ხორომი, ვინ სიზმეთ ქარი და ვინ ზილფი იალი.

ამის ახსნა:

„როგორც ბერი კაცს გაახალგაზრდავება არ შეჰფერის და მსახურს გაბედნება, ისევე ზოგი ერთებს გალამაზება არ მოუხდებათ“

აჭარაში ბერი ხოჯებისაგან ნათქვამი:

ღმერთს რომ მუჰამედი არ გაეჩინა, მაშინ არც დედამიწა გაჩნდებოდა, არც ჩვენ გაგვარჩენდა.

-2-

ა.

დედამიწის გაჩენის 5000 წლის წინეთ, ღმერთმა მაჰმადის სინათლე გააჩინა, მერე ეს ქვეყანა და ხალხიო. მერე ადამიც გააჩინა, მაჰმადის სინათლე ადამის შუბლზედ მიიტანა. მაჰმადის შემდეგ რაცკი მოციქულები დაიბადნენ, ყველა იგინი იმ სინათლით გაანათლა, ბოლოს ეს სინათლე გადაეცა ისევ მუჰამედს და მის შუბლზედ დადგა. ამიტომ მუჰამედის შემდეგ სხვა მოციქულების აღარავინ მოვა. ბოლონდელი, ანუ უკანასკნელი მოციქული ეს არის – მუჰამედი.

ბ.

ღმერთო, მექაში სადაც მაჰმადს სილაზედ ფეხი დაუდგამს, იმ სილის ღირსი გაგვხადე, რომ ზედ ვილოცოთ.

აჭარელთ ძველებური თქმულებანი.

ქართველებს ისლამის მიღების მიტომ ემინოდათ, ვინაით-
გან ოსმალნი და სპარსნი ქართველების დაუძინელი მტლები
იყვენენ. ეს იყო ქართველთ მიზეზები, თორემ რომ ეს არ ყო-
ფილიყო, უამისოთ ქართველები ისლამს მალე მიიღებდნენ და
მასთან მთელი საქართველოც დღეს გათათრებული იქნებოდა.
ვერ მოხდა ეს იმიტომ, რომ ქართველთა და ოსმალთ შორის
დიდი მტრობა იყო დათესილი და ამიტომ ქართველნიც ერი-
დებოდნენ თავიანთ მტრის სჯულის მიღებას. თუ იღებდენ
ისიც დიდის იძულებით და გაჭირვებით.

ძველებური თქმულებანი აჭარაში

აჭარას სოფ. ქედის ერთ ჯუმა დღეს, ხალხი შეიყარა, მე-
რე მოწინავე კაცებთა შორის ლაპარაკი ჩამოეარდა, ზოგი ამ

-3-

მთისას ამბობდა ზოგი იმ მთისას. მეორე ჯუმა დღესაც ასევე
მოხდა, მოწინავე კაცნი ეერ აწყნარებდნენ მოკამათეებს, მოწი-
ნავე კაცებმა მოკამათეებს ასეთი წინადადება მისცეს:

ყველამ თქვენ თქვენი ჭკუა ამოიღეთ თავიდან და გამოჰ-
ფინეთ აქ. ასე ქმნეს ყველამ, თავის ჭკუა გამოჰფინეს. მეორე
ჯუმა დღეს ხალხი შეიყარა ისევ და დაიწყეს ისევ კამათი
მაშინ ამორჩეულის კაცების პირველმა უთხრა ხალხს ასე: თქვენ
ბევრს ნუღარ ლაპარაკობთ, აი ყველას ჭკუა აქ არის, გასინ-
ჯეთ, ნახეთ, გაიცანით ეს ჭკუა და ვისაც რა მოგეწონებათ, ის
აიღეთ და წაიღეთ, იმ ჭკუის გზას დაადექით.

ოსმალთ მთავრობის წინაღმდეგი აჭარლები.

ყიზით ალა შამბაშოღლი მცხოვრები 1840 წლებს, ეს
იყო აჭარის სოფ. საღორეთელი, გვარათ დვალიძე. ყიზით ალას,
მტრებმა ყაჩაღობის სახელი დაუგდეს, თორემ იგი არ იყო
ყაჩაღი.

იგი მტერი იყო ოსმალთ უსამართლო მექრთამე მოხე-
ლეების და იმ ბეგიებისა, რომელნიც ხალხს სჩაგრავდნენ.

ყიზით ალა მთელს სამუსულმანო საქართველოში მგზავ-
რობდა, ბევრს ალაგას, სადაცკი ვისმე შეძლებულ კაცს ნახავ-
და, იმის ნებაყოფლობით დახმარებას სთხოვდა, შეძლებული
რასაც მისცემდა, იგიც იმას სჯერდებოდა, ყიზით ალა იყო ნე-
ბიერი ადამიანი, არსენას მსგავსი, იგი ყაჩაღურ გზას ძლიერ
ერიდებოდა მაგრამ ოსმალთ მთავრობის უსამართლო პირებ-
მა იძულებულ ჰყვეს, რომ ეს ასეთ გზას დასდგომოდა.

ამის დროც, ყაჩაღებათ, ქურდებათ და მცარცვალებათ თვით
ოსმალთ მთავრობის პოლიციის კაცები იყვნენ, თვით ესენი
სცარცვადნენ ხალხს და ყველაფერ თავიანთ ბოროტებას ყი-
ზით ალას და ასეთებს აბრალებდნენ. ოსმალთ მთავრობის კაცე-

ბის წყალობით საქმე ისე მოეწყო, რომ მთელი სამუსულმანო საქართველო ყაჩაღებით გაივსო, ამ ბოროტებას ის გარემოე-

-4-

ბაც უწყობდა ხელს, რომ ოსმალოს იმპერიიდან სხვა და სხვა ყაჩაღებს სასაჯელათ სხვაგან გადასახლებას რომ აძლედენ, ასეთებს მაშინ აქეთ, აჭარაში ასახლებდენ, ე. ი. აჭარა მათი ციმბირი იყო. ეს გარემოება რასაკვირველია აჭარელთა საქმეებსაც ძლიერ აფერხებდა, ხალხის ცხოვრება ყოველთვის ცარცვა გლეჯით იყო გარემოცული.

ყოფით ალა დვალიძე არამც თუ ყაჩაღობდა, არამედ იგი ყაჩაღების ბრბოს ყოველთვის შიშით მოსავდა. ძნელათ, რომ ამისაგან კაცი გაცარცულიყოს. თუმცა ყაჩაღობით ამის სახელი ისე გავარდნილა, რომ მის სახელის ცნობა თვით ყმაწვილებმაც იცოდნენო. ყოფით ალა დვალიძე იყო თურმე არსენას მსგავსი კაცი და მისივე კარგი ნაცნობი, ესეც მიხავ იყო დასაჯილი უსამართლობისაგან და მით გავარდნილი ტყეში.

ჩახალ ოფლი ზენდიდელი.

თავის დროის კვალათ, ყაჩაღი ჩახალ ოფლიც შესამჩნევი პირია. ამ ბირის ცხოვრება უწევს სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილის დროს. ჩახალ ოფლი დიდი ღონიერი კაცი ყოფილა და მასთან სახელ განთქმულიც, ესეც ყოფით ალა დვალიძესავე დიდი წინაღმდეგი ყოფილა ოსმალოს მთავრობის, უნამუსო მოხელეების და ავის ბოროტის ბეგიების.

სხვათა შორის ჩახალ ოფლი სასტიკათ გადამტერებია სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, ერთ დროს, ამან თურმე სელიმ ფაშა შეაშინა კიდევ. ამიტომ ფაშამ ისურვა მასთან შერიგება და მორიგებით ყოფნა, მაგრამ ეს არ მომხდარა მათში.

ჩახალ ოფლი გვართ ბერიძე გახლდათ, ამის დროს, აჭარაში ისე იყო მოწყობილი რომ ქვითკირით სახლების კეთების ნება რთვა მარტოთ ბეგიებს აქვდათ, გლეხებსკი ხის ოდებით უნდა დაედგათ, ეს გარემოება ჩახალ ოფლის ძრიელ აწუხებდა. უკანონო დადგენილება ჩახალ ოფლიმ მთავრობას მოასპობინა. ბეგიებს გარდა ქვითკირის სახლების შენების უფლება გლე-

-5-

ხებსაც მიეცათ.

ჩახალ ოფლის დიდი მტერი აყო ზენდიდელი ბეგი ბეჟანიძე. ამიტომ ჩახალ ოფლი ზენდიდელს ჩაქვში იქმნა გადასახლებული. ეს გადასახლება ბატონის ბეგის ბრძანებით მოხდა, ამიტომ ჩახალ ოფლის ეს გადასახლება დიდათ სწყენია, სულ ეს წყენა ყოფილა მის მიზეზათ, რომ ჩახალ ოფლი ტყეში გავარდნილა, ტყეში სახლებიც გაიკეთა თურმე, 100 მეტი ამხანაგებიც იშოვნა და ცარცვითკი არავის სცარცვავდა და ნებით კი თუ ვინმე რამეს მისცემდა, იმასკი ართმევდა, ჩახალ ოფ-

ლიმ თავის ამხანაგების თანხმობით იმ დასკვნას დაადგენენ, რომ აჭარის ბეგიებს, ვისაცკი ქვითიკირის სახლები აქვსთ, იმათ ეს სახლები უნდა დაუქციოთო და მასთან გლეხებსაც უნდა მიეცესთ ნება, რომ ქვით კირის სახლები დაიდგას. ეს განიძრახეს მათ და მოახერხეს კიდევ. მართლაც ამათ ბევრს ბეგიებს დაუქციეს ქვითკირის სახლები და მით შეაშინეს იგინი სასტიკათ. ამის გარდა, რაცკი უსამართლო ბეგიები იყვნენ, ყველა იგინი ჩახალ ოღლიმ ისე შეაშინა, რომ შიშით აჭარაში ვედარავინ დგებოდა, ბეგები სულ აქეთ-იქით სახლდებოდნენ. ამ დროს ჩხბალ ოღლის კარგი სახლი აქვნდა სოფ. კვამტას. ეს სახლი მას ერთმა ბეგმა დაუქცია, მერე ეს ბეგი შიშით ბალაკანეთში გადასახლდა. ჩახალ ოღლი მერე მოწამვლით მოკვდა, ერთმა ბეგმა მოწამვლა. ამ მახლ ოღლის შესახებ სახალხო ლექსებიც არის გამოთქმული. ნახეთ ამაზედ ზეით დაბეჭდილ ლექსებში.

ახმედ ალა კიკნოლი

ახმედ ალა კიკნოლი მცირეთ თანამედროვეა ყიზით ალა დვალიძესი და ჩასალ-ოღლისა. ახმედ ალა აჭარის სოფელ კიბელია. ძველი ამისი გვარი კიკინაძეა. ანუ კიკნაველიძე. ამათი გვარის წევრნი აჭარაში დღეს მრავლათ სცხოვრებენ, ახმედ ალა მეტათ ლაღათ გაზრდილი კაცი იყო, თავისუფლების მოყვარე, ოსმალს მთავრობის მონახა მას დიდათ სმაგდა, ნამე-

-6-

ტურ ეჯავრებოდა ის გარემოებაც, რომ ოსმალს მთავრობამ სამუსულმანო საქართველო ოსმალთა ყაჩაღების ციმბირათ გახდა, ყველა დამნაშავეს ოსმალეთიდან საციმბიროთ, ანუ დასასჯელათ აჭარაში გზავნიდნენ და ასახლებდნენ.

ასეთ დამნაშავეებისაგან აჭარა ძველათგანვე ყაჩაღების ბუდეთ გახდა. ესეთი გარემოება ბევრს ქართველ მაჰმადიან ალონებდა და ადარდებდა, ზოგნი ამისთვის წამალსაც ეძებდენ და მთელის კუთხის დახსნას ფიქრობდნენ. ასეთი იყო ახმედ ალა კიკნაძეც. ამან თავის ახალგაზრდობაში შეკრიბა 100-მდე ქართველთ მაჰმადიანთ ასალგაზრდა ბიჭები, მათგან შეადგინა კარგი გუნდი. ამ ამხანაგების დახმარებით იგი გადავიდა არზრუმის თემში, თავი შეაფარა იმ კუთხის მთებში, სადაც სცხოვრებდნენ ქართველ მაჰმადიანები და რომელათაც სახელათ ვაყუფი ეწოდებოდათ, იქაც იმეცადინა კიკნაძემ და ბევრი ამხანაგები შეიძინა, ასე რომ მათგან შედგა დიდი რიცხვი.

ამათ მეთაურობით კიკნაძემ ასეთი გეგმა გააკეთა: მთელს სამუსულმანო საქართველოს ქართველ მაჰმადიანებს მოსვენებას არ აძლევდენ ოსმალს მთავრობის მოხელენი. იგინი ფუხარას პირში სულ ხუთავდენ, მათთვის სამართლის კარი ყველგან დაკეტილი იყო. მოხელენი ხალხს სცარცვავდნენ. ასეთ ბოროტის მფარველათ გახლდა თურმე ათაბაგის შვილში. იმიტომ დაეცნენ ათაბაგის შვილს და ართვინის ახლოს სოფ. სვეტში, სულ აიკლეს, სასახლეცკი სულ დაუქციეს, ამ დროს კიკნაძეს ათი

ათასი კაცი ჰყოლია მომხრე.

ათაბაგს პირობა ჩამოართვეს, რომ დღეის შემდეგ, იგი უსამართლო პირების მომხრე აღარ გახდებოდა, პირობა მისცა და მართლაც ამ დღიდან უსამართლობასაც გამოეთხოვა იგი. ხალხის ფიქრით, როგორც ჩახალ ოღლი, ისევე კიკნამე და ყიზით ალა ყაჩაღებათ ტყილათ არიან ცნობილნი, ამათ ყაჩაღების არაფერი მიუძღვით, ყველა ესენი იყენენ ქართველ მაჰმადიანთა სოფლის ფუხარას მფარველნი. ამათ თურმე მთელი აჭარას ბეგიებიც შეაშინეს და ფიცი ჩამოართვეს რომ სოფ-

-7-

ლის ფუხარას აღარ დავახრჩობთო. მერე კიკნამე თავის ამხანაგებით ისევ არზრუმისაკენ მომბრუნდნენ თურმე.

ქრისტიან ქართველთ შრომა ქართველ მაჰმადიანებიში

თ. გრიგოლ დავითის ძე გურიელი

„თვალი ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური უსახლ-სართული;
მამა ობოლთა: მსაჯული ქვრივთა,
შიშველთ სამოსლად მონიჭებული,
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად მისაყრდნობელი.

შავთელი

გრიგოლ გურიელი შვილი იყო დავით გურიელისა; დავით რუსობის შემდეგ სტამბოლში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა. საქართველოში აღარ დაბრუნდა. მიზეზი დიდია. პატარა გრიგოლი დარჩა კინტირის ხეობაზედ, ერთ ქართველს მაჰმადიანთან, გვარად ჯაშთან. ეს ოჯახი ჰფარველობდა და ჰზრდიდა პატარა გრიგოლს. ვიდრე გურიელები დაშომინდებოდნენ, იმ დრომდე გრიგოლ გურიელი ქართველ მაჰმადიანებში იმყოფებოდა. აქ გაიზარდა ეს ძვირფასკაცი და ამიტომაც გამოჰყვა ამ მხრისა და ერის განუსაზღვრელი სიყვარული

გრიგოლ გურიელი იმ კაცთაგანი იყო, რომლის მსგავსნიც ძრიელ იშვიათად იბადებიან. ის იყო სახე და სინათლე ჩვენის ძველის თაობისა, ის იყო წევრი იმ სახელოვანთა დასისა, რომელთაც ეკუთვნოდა დ. ყიფიანი, დ. ბაქრაძე და სხ. გრიგოლ გურიელი და ნ. ბარათაშვილი ამხანაგები ყოფილან. ერთს სკამზედ მსხდარან სასწავლებელში. ამ ზაფხულს გრიგოლმა სთქვა, რომ ბარათაშვილი ჩემი დიდი მეგობარი იყოვო; 1833 წ. სახლი გაუჩხრიკეს, რადგანაც ერთის ლექსის დაწერასა სწამებდნენ და ამიტომ მან ბევრი თავისი ლექსიც დასწვა.

-8-

განსვენებულის გრიგოლ გურიელისთანა კაცები ჩვენს გა-

თახსირებულს დროში ერთობ იშვიათია. განსვენებული დიდის გონებისა და პატიოსნების კაცი იყო. ის იყო მამა გურულთა, მზრდელი ობოლთა, პატრონი და მფარველი ქვრივთა და ოხერთ, ფარი ჩაგრულთა და დევნულთა. მისი სახლი სავსე იყო სხვადასხვა გაჭირებულ კაცთა შვილებით. ბევრს გაჭირებულს კაცს მისცა შველა, ბევრი გამოზარდა თავისის ხარჯით, თუ დაბალს სასწავლებლებში და თუ საშუალოსა და უმაღლესში. დღესაც-კი რამდენიმე მოწაფე იმისის ხარჯით იზრდება სხვა-და-სხვა სასწავლებელში. ამას გარდა ბევრს გურულს დაჰხმარებია, ზოგს ქალის გათხოვებით, ზოგს მიცვალებულის დამარხვით, და სხ. ბევრნი თავის მიწა-მამულზედ დაუსახლკარებია და საკმარისი დახმარებაც მიუცია. ეს მთელმა გურიამ იცის. გრიგოლ გურიელი დიდად განვითარებული კაცი იყო. კარგათ იცოდა ქართული ძეგლი და ახალი მწერლობა, სიქართველოს ისტორია. რუსულს მწერლობასაც თვალყურს ადევნებდა. ნაკითხი ჰქონდა მთელის ახალის დროის საუკეთესო მწერალთ ნაწერები. ამისი სახლი სავსე იყო რუსეთისა და უცხოელთ მწერალთ ნაწერებით. აქ მოიპოვებდით ისეთ წიგნებსაც, რომელთა შოვნაც დღეს იშვიათია. წელს ზაფხულს ტაილორის ანტროპოლოგიას კითხულობდა. ყველა სამეცნიერო წიგნის გამოსვლას დიდის სიამოვნებით ეგებებოდა. ამით უმაგალითო იყო განსვენებული ჩვენს ძველს კაცებში. იწერდა ყოველს ქართულს ჟურნალ-გაზეთს, სატახტო ქალაქის გაზეთებს დაბეჯითებით ადევნებდა თვალ-ყურს ნამეტურ რასაც ჩვენ შესახებ სწერდნენ. ქართველების მდგომარეობის შესახებ განსვენებული ერთავად სწუხდა ჩვენს უძლურებას და საზოგადო საქმების სიღარიბეს რომ ჰხედავდა, დიდათ ჰნაღვლობდა: რატომ ჩვენში საზოგადო საქმის პატრონობა არ არის გაჩაღებულიო. საყვედურით იხსენიებდა იმ მდიდარს ქართველებს, რომლებიც დაიხოცნენ და საზოგადო საქმისათვის-კი არაფერი დასტოვესო.

-9-

წელს ჩემი წასვლა მაჰმადიან ქართველებში დიდად სასიამოვნოდ დარჩენია. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. რომ მნახა, ბევრის გამოკითხვის შემდეგ, აღმითქვა, მაჰმადიანთ ქართველთ ლოცვებს მე გამოვცემო, და გამოსცა კიდეც. დამპირდა, რომ მომავალ წელს, თუ კარგათ ვარ, ორის ყმაწვილის სახარჯო ფულს მოგცემ, რომ თან წაიყვანო. სოფელ-სოფელი იაროთ და მაჰმადიანთ ქართველთ ბავშვები ანბანის კითხვას მიახვედროთო, მერე თითონაც ისწავლიანო. ქართველები არიან, შვილო, ცოდონი არიან, რომ ასეუპატრონოდ გყავს დატოვებულიო.

ჩურუქსუში ყოფნის დროს, იმასთან ქართველ მაჰმადიანები მოდიოდნენ და სალამს აძლევდენ. აქ ბევრს გაუწია დახმარება. ერთს მაჰმადიანს ოსმალეთიდან ცოლ-შვილის მოსაყვანი ფული მისცა, მეორეს სხვაფრივ შეეწია, მესამეს შვილის აღზრდას დაჰპირდა და სხვ. იქვე აღუთქვა განსვენებულმა,

რომ ჩურუქსუში თუ სკოლას გამართავთ, სახლის შესაძენად შემოგეწევითო. ქართველი მაჰმადიანები დიდად გახარებულნი იყვნენ ასეთის შემწეობის და პატივის ცემისა გამო გრიგოლ გურიელი დიდათ უყვარდათ, ამის სახელი ყველა ბეგმა და აღამ იცოდა და მეტათ ძვირფასს, სამაგალითო ქართველ კაცად იცნობდნენ. განსვენებულმა თავის იქ ყოფნასა და სამსახურის დროს ერთი გროშიც არ შეირჩინა. რასაც-კი იღებდა და იძენდა, სულ, ქართველ მაჰმადიანებს ურიგებდა. ამიტომაც იყო, რომ როცა ბათუმიდან გადმოდიოდა, თან მოსტიროდნენ მთელი მაჰმადიანი ქართველნი. იგინი დღესაც იგონებენ განსვენებულს.

ოზურგეთში სტამბის გამართვის საქმე ისე ესიამოვნა, რომ ასოს ამომწყობს პირველს დღესვე ასე უთხრავ: ოჰ, შენს მარჯვენას-კი ვენაცვალე, რომ გურიაში სტამბას, წიგნის საბეჭდავსა ვხედავო. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. სტამბის დაარსებისათანავე ორი სახალხო წიგნი მისცა დასაბეჭდად სულითა და გულით ენატრებოდა, რომ ოზურგეთში სტამბის-

-10-

საქმე წინ წასულიყო. ასევე ნატრობდა განსვენებული, რომ ოზურგეთში ბიბლიოთეკა დაარსებულიყო. სჩიოდა. რამდენიმე კაცი შეიკრიბა, წიგნთ საცავის დაარსება განიზრახეს და როცა საქმე საქმეზედ მივიდა, მაშინ-კი ამხანაგებს ერთმანეთში ჩხუბი მოუვიდათ, არა იქ უნდა გავმართო და არა, აქაო. ერთმანეთის ჩხუბსა და ქიშპობას შესწირეს და ანაცვალეს საზოგადო საქმის პატივისცემაო. რომ დაეარსებინათ, მაშინ ჩემს წიგნებს სულ იმათ შევსწირავდიო.

განსვენებულს თავს ზარად დაეცა ის ამბავი, რომ ომის შემდეგ ქართველ მაჰმადიანებმა ოსმალეთში გადასახლება დაიწყეს. ბევრს ჰმეცადინებოდა, რომ ქართველი მაჰმადიანები თავიანთს ქვეყანაშივე დარჩენილიყვნენ და დიდს საჩუქრებსაც აძლევდა, რომ მაჰმადიანებისთვის გული მოეგო და დაეყვავებინა. ფულით ბევრს მაჰმადიანს ქართველს მოუგო გული და ბევრს დაუშალა აქედამ აყრა და გადასახლება.

განსვენებული ძალიან დანადვლიანებული იყო ამ ბოლოს დროს. დარდობდა, რომ ჩემი მამულების საქმე ძლიერ არეულ-დარეულიაო. ჩემს ძმებთან გაუყრელი ვარ, მე მინდა, რომ ჩემის მამულების უმეტესი ნაწილი „წერა-კითხვა საზოგადოებას“ დავუტოვო და გურიის შვიდს სოფლის საზოგადოებას, სადაც ჩვენი ნაყმევი გლეხები სცხოვრობენ და ბევრნი უმიწა-წყლობით დიდად არიან შეწუხებულნიო. ამისთვის განსვენებულს მთავრობასთან თხოვნაც შეეტანა, მაგრამ პასუხად მიიღო. რომ მამული ჯერ უნდა განაწილდესო. ახლა ვმეცადინებო, რომ რამე მოვახერხო და არ ვიცი, როგორ მოვაწყო ეს საქმეო.

თომა სიმონიძე კალანდარაშვილი თომა სიმონისძე შთამავ-მავლობით გურულია, ქართველ მაჰმადიანებთან ახლოს მცხოვ-

რები და მათი კარგათ მცნობი მეზობლობის საშუალებით. თომა სიმონისძე დაიბადა 1859 წ. ოზ. მაზ. სოფ. ლიხაურში, სწავლა მიიღო ოზურგეთის სამოქალაქო სკოლაში. თომას

-11-

სკოლაში ყოფნის დროს დიდათ უყვრდა ქართული წიგნების კითხვა, ამ გარემოებამ იგი საკმარისად დააწინაურეს და გონებითაც გააფხიზლეს, ნამეტურ იგი მიზდევდა საქართველოს ისტორიული წიგნების კითხვას.

1877 _ 78 წ. ატყდა რუსეთისა და ოსმალეთის ომი, ამ დროს, თომა სიმონისძე უკვე მოწიფული ყმაწვილი კაცი იყო და მასთანვე კარგათ მცნობი იმ დროის ომიანობის ვითარების, მასთან მას სანატრელ მცნებათ აქვნდა მიღებული, რომ ოსმალეთის საქართველო-რუსეთის საქართველოს დაკავშირებოდა და მით გაერთიანებულიყო ეს ორი გაყოფილი კუთხე ერთს სამშობლოთ ქართველის ერისა, ამ ნატვრით გატაცებული თომა აღფრთოვანებული იყო და დიდის იმედით სავსე. ამიტომ იგი შესულ იქმნა სამსახურით იმ დროის ახლათ დაარსებულ გურიის დრუჟინაში. აქ მსახურებით თომას შეუსრულდა წადილი და იგი სხვა გურელ მილიციონერებთან ერთათ დანიშნულ იქმნა ოსმალის საქართველოს აჭარაში სამსახურათ. დიახ, აჭარაში სამსახურის დროს, თომა სიმონისძემ გამოიჩინა დიდი მამულის შვილური ენერგია და ჯერეთ ისევ დაუმშვიდებელს კუთხეში ჩინებულათ დაიწყო მოქმედება და შრომა ქართველ მაჰმადიანებში. თომას შრომას აჭარაში აქვს მეტათ სიმპატიური ისტორია.

ამის ენერგიული შრომის და ამაგის შესახებ ჩვენ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, კარგად ცნობილი აბდულ ეფენდი მიქელაძეს ქართულ წერა-კითხვა თურმე თომამ ასწავლა. ეს გახდა თურმე ამ გონიერ ქართველ მაჰმადიანის კარის გასაღებათ და საქართველოზედ სინათლის ჩამნერგათ. ამ პირს გარდა თომასაგან სხვა ქართველ მაჰმადიანებსაც უსწავლიათ ქართული წერა-კითხვა და მით გასპეტაკებულან ქართლის გონიერებით.

მილიციაში მსახურების დროს, თომა დაჭრილიც იქმნა ბრძოლაში. მის შემდეგ იგი სამხედრო ნაწილიდამ სამსახურათ გადავიდა სამხედრო ადგილობრივ უფროსის სამართელოში მსახურათ, დღეს თომა სიმონისძე ოზურგეთში სცხოვრებს და მსახურებს იქაურს სამხედრო საბეგრო საკრებულოში. თვით

-12-

არის სახლობის პატრონი. მოკლეთ ავნუხსეთ, რომ ამ პირის მოღვაწეობას აჭაროში, ქართულ მაჰმადიანთ წინაშე აქვს მეტათ საპატიო ისტორია, მისგან დათესილ სიკეთეს დღესაც აჭარაში ბევრნი ქება დიდებით მოიხსენებენ, თომას შრომას და სახელს დიდს საპატიო ადგილს უთმოვენ. ასეთი გახლავს წარსული თომას სიმონისძის მოღვაწეობისა.

თ. ივანე ჯაიანი თანამედროვე პირი თომა სიმონისძისა, კაცი მწიგნობარი და მასთან კარგა ხანს მსახურებდა აჭარაში,

ბორჩხაში აქვდა პატარა სასწავლებელი, სადაც იგი ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს უფასოთ ასწავლიდა ქართულ წერა-კითხვას, ქართული წიგნების გავრცელების საქმეშიაც იღებდა მონაწილეობას. ესევე ივანე ჯიანი ხშირათ სწერდა სხვა და სხვა წერილებს ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახეს, რასაც ქართველი საზოგადოება დიდის პატივისცემით კითხულობდა.

ლუკა ანდლულაძე. შთამამალობით გურული, თანამედროვე თომა სიმონისძისა, ივანე ჯიანისა და სხვა ასეთების. ლუკა კარგა ხანს მსახურებდა აჭარაში. იყო ვახმეისტრატ და აქვდა ბევრი სამხედრო ნიშნებიც. ამ პირის აჭარაში სამსახურს აქვს მეტი კარგი ისტორია. ლუკა გავიცანი 1890 წ. აჭარ წყალზედ, მის შემდეგ მე მაქვდა მასთან მეგობრობა და კავშირი, იგი დიდს დახმარებას მაძლევდა ქართული წიგნების გავრცელების საქმეებში, ყოველ ზაფხულს მე თითქმის სულ მასთან ვსადგურობდი და მისივე დახმარებით მგზავრობდი მთელ სამუსულმანო საქართველში. აჭარ წყალზედ, მას აქვდა სკოლა და ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს მუქთათ ქართულ ანბანს და წერა-კითხვასაც ასწავლიდა, ასევე მან ასწავლა ქართული წერა-კითხვა ბერს თავის ზავთიებსაც, წერა-კითხვას გარდა მათ საქართველოს შეგნების ცოდნითაც სწურთნავდა. ლუკა ანდლულაძეს მეტათ დიდი შრომა აქვს ამ კუთხის ქართველ მაჰმადიანებში დათესილი. 1905 წ. ლუკა გადასახლებულ იქმნა რუსეთში დასასჯელათ.

სიმონ იოსელიანი. თანამედროვე პირი ლუკა ანდლულა-

-13-

ლაძის, ივანე ჯიანის და სხვათა. კარგა ხანს მსახურებდა აჭარაში, ქედის უფროსის თანაშემწე იყო, კაცი მეტათ კეთილი და გონიერი. დიდი გულ შემატკივარი ქართ. მაჰმად. ცხოვრების. ჩემი მგზავრობის დროს, 1891 წლიდამ, მე ყოველ ზაფხულს თითქმის სულ მასთან ვსადგურებდი, იგი მე დიდს ქომაგობას მიწევდა და ყოველთვის მფარველობდა დაუზარებლივ. 1905 წ. შემდეგ უსაქმოთ დაშთა, მთავრობამ ეერ დააფასა მი სი შრომა და ამაგი. გარდაიცვალა 1910 წლებს.

ფილიპე ერქომაიშვილი. კაცი მახვილ გონიერი და გულმხურვალე ქართველი. კარგა ხანია რაც ეს აჭარაში მსახურობს, არის მეტათ თანამგრძნობი ქართველ მაჰმადიანთა განვითარების და აღორძინების. ამათ სასარგებლოთ მას დიდი ამაგი მიუძღვის, მეც ყოველთვის პატივისცემით მიმხვრდა და თანაგრძნობადა, 1915 წ. გაზ. „თანამედროვე აზრში“ აჭარიდამ წერილი მოწერა და დაბეჭდა ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრების შესახებ, ერთ ალაგას ისიც მოიყანა, რომ ქართველ მამადიანების გამო, ერთხელ შავშეთის უფროსმა ზ. ჭიჭინაძეს გზაში კაცები გააყოლა, რომელთაც ზ. ჭ. უნდა მოეკლათ. მაგრამ კაცებმა არ გაიმეტესო. არ მოკლესო ეს მართალია, დიახ.

გოლია ლორთქიფანიძე: კარგა ხანს მსახურებდა ქედის გამგეობაში მწერლათ, სიმონ იოსელიანთან ერთათ. ჩემის მგზავრობის დროს, მიწევდა სათნო ქომაგობას, თანა მიგრძნობ-

და წიგნების გავრცელების საქმეში და თვითაც ასწავლიდა ქართველ მაჰმადიანთ ბავშვებსა ქართულ წერა-კითხვას. კოლიას უყვარდა „ვეფხისტყაოსანის“ კითხვა და ამ წიგნსაც ხშირათ უკითხავდა ხოლმე ქართველ მაჰმადიანებს.

ვასო დეკანოზოვი. ეს პირი თავის ახალგაზდობიდან სულ ქართველ მაჰმადიანებში მსახურებდა, იგი თავის შეძლებით ქართველ მაჰმადიანთ განათლებას და აღორძინებას, ქართვ. მაჰმადიანებს იგი ყოველთვის სიამოვნებით ეპყრობოდა, რითაცკი შეეძლო, იგი მათ არაფერს საქმეში არ დაზარდებოდა ამ პირსაც ბევრი შრო-

-14-

მა და ამაგი მიუძღვის ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე. ამათი მეუღლეს ამაგდარია ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე სამსახურით.

ჩვენ ეს შვიდი კაციავენუსხეთ, ბევრის ცნობა ჩვენ არ გაქვს, ამიტომ მათ არც მოვიხსენებთ, ამისთვის ზოგი ერთებმა რამე მიზეზები არ დაგიწყონ. ჩვენი მიზეზი პირდაპირ ის გახლავს, რომ ბევრის ცნობის ჩვენ სულ არა გვაქვს რა, მათ შესახებ სულ არაფერი მოგვეპოვება.

ქართველ გვარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები

ნაბით ეფენდი ტკბილამე, იგივე გვართ ორგობაშვილი, იყო სტამბოლს ხოჯათ, ამას აქვდა ხოჯის საპატო დიპლომი. იყო კარგი მქადაგებელი, ერთ ღროს, ამან მიიღო ხარისხი შეიხულ ისლამისა, ქადაგებაში ეს შეიხულ ისლამი ყოველთვის ჭეშმარიტებას იცავდა, ამის გამო, იგი, სულთან ჰამიდმა არაბეთში გადასახლა, იქ დარჩა სამი წელიწადი, მერე სულთანმა აპატივა, იგი ისევ სტამბოლში დაბრუნდა, იქვე მიეცა ცხოვრებას, გარდაიცვალა 1850 წლებს, მისი ქადაგების კილო ჩვენთვის უცნობია, ის კი ჭეშმარიტია, რომ ნაბიტ ეფენდის ქართული ენა კარგამთ სცოდნია, როცა ჯამეში, მლოცველების უმეტეს ნაწილი ქართველ მაჰმადიანები იყენენ ხოლმე, მაშინ ეს ქართულათ ქადაგებდა ხოლმე, ქართულს ენაზე მას ლაპარაკი თუ ქადაგება კარგათ სცოდნია.

ჰაჯი ოღლი ქვედა მარადიდელი. გვარი ვერ გავიგეთ, ესეც ნაბით ეფენდივით კარგი მქადაგელი ყოფილა, ამან სახელი გაითქვა ქადაგებით სულთან მამულის დროს, გარდაიცვალა სტამბოლს, იყო ქართული ენის კარგათ მცოდნე, ამ ენით ქადაგებაც იცოდა ჯამეში. იგი ქართველობას არ ერიდებოდა.

ზაბით ეფენდი აბდი აღა ოღლი. გვართ დიასამიძე. აჭარის სოფ. გულეხელი. სულთან აზიზის ხოჯათ იყო, იცოდა ქადაგება კარგათ, ქადაგების კილო ყოველთვის სიმართლის მომხრე იყო, ამიტომ იგი სულთან აზიზის ბრძანებით არაბეთში იქმნა გადასახლებული, რამდენიმე ხნის შემდეგ მას აპატივეს

-15-

დანაშაული, დაბრუნდა ისევ სტამბოლს, გარდაიცვალა იქვე, იყო

თურმე ქართული ენის კარგად მცოდნე, ქართველების მომხრე და ქართული ენის დიდათ მოყვარე და მფარველი. ამ შეიხულ ისლამის შემდეგ, ქართველების შეიხულ ისლამობას ოსმალნი თითქმის აღარვის აძლევდნენ შურით.

თუმცა ქართველ გვარის შეიხულ ისლამები ყოველთვის გონიერებით და სიმართლით განაგებდნენ.

«მოდი ნახე» ციხის ამბავი აჭარაში.

აჭარას სოფ. ზენდედში, სცხოვრობენ ბეგი ბეჟანიძენი. ესენი სამცხიდან გადასახლებულან აჭარაში XVII საუკ. და შედეგს. აჭარაში ესენი დასახლებულან ზენდიდში და ეს ციხე „მოდი ნახე“ მაშინ გაუკეთებიათ მათ ძველებს. ამ ბეგების ძველი გვარი დიასამიძეა. ამათ ძველებს ძველის ძველათ პირ მსახურის ძეთაც იტყოდნენ. პირთ მსახურათ ქართველებში თამარ მეფე იგულისხმება, მაშასადამე ესენი თამარ მეფის მსახურათაც ყოფილან, თავადობაც მის დროს მიუღიათ.

ამათი ისლამთან დაკავშირება მიეწერება XVII საუკუნის დამლევს ამ დროს, ერთ მათგანს, რომელსაც ისლამი მიუღია, სახელათ ბეჟანი რქმევია, ამიტომ ოსმალთაგან ამათ დიასამიძეს მაგიერ ბეჟანოღლი სწოდებიათ, ოსმალურის სახელის „თულუმბაზადეს“ დამატებით. დღეს ესენი იწოდებიან ბეჟანოღლი თულუმბაზადეთ.

როგორც სჩანს, მუსულმანობაში გამოჩინილი ყოფილა ბერ სუდარ ბეგი. ამ ბეგს აუშენებია „მოდი ნახეს“ ციხე თავის მამულში. ამ ციხის გაკეთების დროს, სოფ. ზენდიდში მისულა სოფ. ზვარელი ალი აღა გვარაძე 140 წლის მოხუცი. ამ მოხუცს უკითხავს ბეჟანოღლისთვის.

– თუ მაგისთანა მაღალ ციხეს რათ აკეთებო? ბეგს მიუგია:

– მე მინდა ისეთი მაღალი ციხე გავაკეთო, რომ როცა მტერი მოვა, რომ მან ჩემს სახლში არაფერი დაინახოს და მით იქმნეს გადარჩენილიო.

-16-

მოხუოს ეს სიტყვა მოუსმენია და მერე ასეთი პასუხი მიუცია:

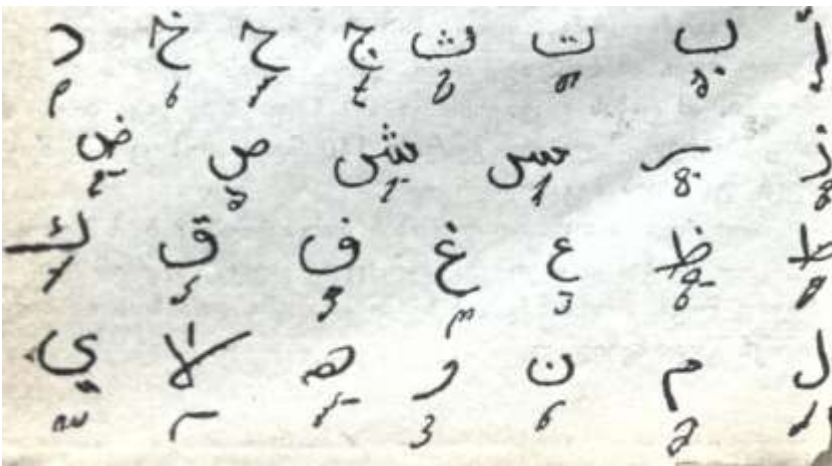
– თქვენ თუ გსურთ და გწადიანთ, რომ მტერმა არ გნახოთ, მაშინ ამ ქვის ციხის მაგიერ, თქვენ ხალხში მოიპოვეთ ადგილი, ხალხის გულში აღაშენეთ მკვიდრი სამეზობილო ციხე და გარწმუნებთ, რომ მაშინ თქვენ მტერი ვერას გავნებთ, თუ არა და ციხეები რამდენიც უნდა ალაბით და აღამაღლოთ, მტერს მაინც მით ვერაფერს დააკლებთ, საქმე ხალხი გახლავსთ და ხალხის გული, თქვენ ხალხის გულში აღაგეთ თქვენი ოჯახის მფარველი ციხე.

ეს სიტყვა, ბარხუდარის შვილისშვილს, ციხის ამშენებელს ახმედ ბეგს დიდათ მოეწონა, ამ დღიდან ეს ბეგი შეუდგა სხვა გვარ მოქმედებას. ამის შემდეგ აჭარაში 500 აჭარელი ღარიბ ლატაკნი კაცნი თუ ქალნი შემოსა ტანთ-ჩაცმით, ასევე ბევრს ღარიბს დაურიგა ფული და სხვა და სხვა ნივთები, შემდეგაც ამ

ბეგს ერთი ხელი სულ ღარიბ ფუხარა ხალხისაკენ აქვანდა და მათ უშვრებოდა სიკეთეს ამისაგან ნაქნარი სიკეთე ენით დაუთვლელია თურმე...

ამ ახმედ ბეგს ჰყვანდა ორი შვილი მემედ ბეგი და მუთი ბეგი. ერთხელ ახმედ ბეგი შვილებით სანადიროთ წავიდნენ, შეცდომით ახმედ ბეგმა თავის შვილი მემედ ბეგი მოკლა, ამ შეცდომამ ახმედ ბეგი ერთობ დააღონა. მერე სტამბოლიდამ მარმარილოს ქვა მოატანინა, შვილს საფლავზედ ძეგლი გაუკეთა, ამით გაიქარვა შვილის მოკვლის ჭმუნვარების დარდი. უწინდელ აჭარის ბეგები ბეჟანოღლები ამ ბეგების შთამომავლო გახლავან, რომელნიც სოფ. ზენდიდში სცხოვრებენ, აქ „მოდი ნახეს“ ციხე დღესაც მთელი სდგას.

არაბულ ქართული ანბანი

მეხუთე წიგნის საძიებელი:

- 1, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლოცვები.
  - 2, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლექსები.
  - 3, ხუსეინ ხაბაზის ლექსები.
  - 4, წმ. თამარ მეფე აჭარელთ ამბები.
  - 5, ალი ფაშა თავდგერიძე.
  - 6, ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება.
  - 7, ქართველ მაჰმადიანთ გამოჩენილი სასულიერო პირები.
  - 8, ქართველ მაჰმადიანებში ქრთული ენის დაკარგვის საქმე.
  - 9, ლაზისტან-ჭანეთის აღწერა.
  - 10, ქართულ ენით ლაზების გათვითცნებიერება.
  - 11, ზემო ქართლის ადგილების ჩამოჭრა და ერევანზედ მიწერა.
  - 12, ლექსი დევრიშ ფაშაზედ.
  - 13, გარდაცვალებულის ჰასან ეფენდი ციციშვილზედ.
  - 14, ქართველები ოსმალეთს „ახალ პარტიაში“
  - 15, ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ
  - 16, ქართველ მაჰმადიანებს რათა სძულთ სიტყვა, „ქართველი და საქართველო“.
  - 17, აჭარელთ ძველებური ამბები ქალების შესახებ
  - 18, ოსმალეთის მთავრობის მოწინააღმდეგე აჭარლები.
  - 19, ქრისტინ ქართველთა შრომა ქართველ მაჰმადიანებში.
  - 20, გრიგოლ დავითისძე გურიელი.
  - 21, ქართველ გვარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები
  - 22, „მოდი ნახე“ ციხის ამბავი აჭარაში.
  - 23, ქობულეთური ლექსი ზოიძისა.
  - 24, არაბულ ოსმალეთის ქართული ანბანი.
-